ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

श्रीमद्द्वैपायनमुनिप्रणीतं

मत्स्यपुराणम् ।

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

*प्रचण्डताण्डवाटोपे प्रक्षिप्ता येन दिग्गजाः । भवन्तु विघ्नभङ्गाय भवस्य चरणाम्बुजाः ॥१॥

पातालादुत्पतिष्णोर्मकरवसतयो यस्य पुच्छाभिघाता-
दूर्ध्वं ब्रह्माण्डखण्डव्यतिकरविहितव्यत्ययेनाऽऽपतन्ति ।
विष्णोर्मत्स्यावतारे सकलवसुमतीमण्डलं व्यश्नुवाना-
स्तस्यास्योदीरितानां ध्वनिरपहरतादश्रियं वः श्रुतीनाम् ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥२ ॥
अजोऽपि यः क्रियायोगान्नारायण इति स्मृतः । त्रिगुणाय त्रिवेदाय नमस्तस्मै स्वयंभुवे ॥ ३
सूतमेकाग्रमासीनं नैमिषारण्यवासिनः । मुनयो दीर्घसत्रान्ते पप्रच्छुर्दीर्घसंहिताम् ॥ ४
प्रवृत्तासु पुराणीषु धर्म्यासु ललितासु च । कथासु शौनकाद्यास्तु अभिनन्द्य मुहुर्मुहुः ॥ ५
कथितानि पुराणानि यान्यस्माकं त्वयाऽनघ । तान्येवामृतकल्पानि श्रोतुमिच्छामहे पुनः ६
कथं ससर्ज भगवाँल्लोकनाथश्चराचरम् । कस्माच्च भगवान्विष्णुर्मत्स्यरूपत्वमाश्रितः ॥ ७
भैरवत्वं भवस्यापि पुरारित्वं च केन हि । कस्य हेतोः कपालित्वं जगाम वृषभध्वजः ॥ ८
सर्वमेतत्समाचक्ष्व सूत विस्तरशः क्रमात् । त्वद्वाक्येनामृतस्येव न तृप्तिरिह जायते ॥ ९

सूत उवाच-

पुण्यं पवित्रमायुष्यमिदानीं शृणुत द्विजाः । मात्स्यं पुराणमखिलं यज्जगाद गदाधरः ॥ १०
पुरा राजा मनुर्नाम चीर्णवान्विपुलं तपः । पुत्रे राज्यं समारोप्य[10] क्षमावान्रविनन्दनः ॥ ११
मलयस्यैकदेशे तु सर्वात्मगुणसंयुतः । समदुःखसुखो वीरः प्राप्तवान्योगमुत्तमम् ॥ १२
बभूव वरदश्चास्य वर्षायुतशते गते । वरं वृणीष्व प्रोवाच प्रीतः स कमलासनः ॥ १३
एवमुक्तोऽब्रवीद्राजा प्रणम्य स पितामहम् । एकमेवाहमिच्छामि त्वत्तो वरमनुत्तमम् ॥१४
भूतग्रामस्य सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च । भवेयं रक्षणायालं प्रलये समुपस्थिते ॥ १५
एवमस्त्विति विश्वात्मा तत्रैवान्तरधीयत । पुष्पवृष्टिः सुमहती खात्पपात सुरार्पिता[11] ॥१६
कदाचिदाश्रमे तस्य कुर्वतः पितृतर्पणम् । पपात पाण्योरुपरि शफरी जलसंयुता ॥ १७

---

* आद्यश्लोकद्वयं न विद्यते घ. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ ग. °टोपप्रक्षिप्ता क्षिप्तदि° । २ ख. °लं व्यंशुमानं तस्या° । ३ ख. घ. ङ. व्यास । ४ घ. ङ. च. पुराणासु । ५ ग. °पिस्मरा' । ६ घ. ङ. च. °त्वं निगद्यते । क° । ७ ख. च. गद्यते । क° । ग. च. कथ्यते । क° । ८ ग. ङ. च. 'रतः क' । ९ ग. व. ङ. च. 'द्वाक्यरसामृ' । १० ग. धीरः । ११ ग. °संप्लुता ।

दृष्ट्वा तच्छफरीरूपं स दयालुर्महीपतिः । रक्षणायाकरोद्यत्नं स तस्मिन्करकोदरे ॥ १८
अहोरात्रेण चैकेन षोडशाङ्गुलविस्तृतः । सोऽभवन्मत्स्यरूपेण पाहि पाहीति चाब्रवीत् ॥ १९
स तमादाय मणिके प्राक्षिपज्जलचारिणम् । तत्रापि चैकरात्रेण हस्तत्रयमवर्धत ॥ २०
पुनः प्राहाऽऽर्तनादेन सहस्रकिरणात्मजम् । स मत्स्यः पाहि पाहीति त्वामहं शरणं गतः ॥ २१
ततः स कूपे तं मत्स्यं प्राहिणोद्रविनन्दनः । यदा न माति तत्रापि कूपे मत्स्यः सरोवरे ॥ २२
क्षिप्तोऽसौ पृथुतामागात्पुनर्योजनसंमिताम् । तत्राप्याह पुनर्दीनः पाहि पाहि नृपोत्तम ॥ २३
ततः स मनुना क्षिप्तो गङ्गायामप्यवर्धत । यदा तदा समुद्रे तं प्राक्षिपन्मेदिनीपतिः ॥ २४
यदा समुद्रमखिलं व्याप्यासौ समुपस्थितः । तदा प्राह मनुर्भीतः कोऽपि त्वमसुरेश्वरः ॥ २५
अथवा वासुदेवस्त्वमन्य ईदृक्कथं भवेत् । योजनायुतविंशत्या कस्य तुल्यं भवेद्वपुः ॥ २६
ज्ञातस्त्वं मत्स्यरूपेण मां खेदयसि केशव । हृषीकेश जगन्नाथ जगद्धाम नमोऽस्तु ते ॥ २७
एवमुक्तः स भगवान्मत्स्यरूपी जनार्दनः । साधु साध्विति चोवाच सम्यग्ज्ञातस्त्वयाऽनघ ॥
अचिरेणैव कालेन मेदिनी मेदिनीपते । भविष्यति जले मग्ना सशैलवनकानना ॥ २९
नौरियं सर्वदेवानां निकायेन विनिर्मिता । महाजीवनिकायस्य रक्षणार्थं महीपते ॥ ३०
स्वेदाण्डजोद्भिदो ये वै ये च जीवा जरायुजाः । अस्यां निधाय सर्वांस्ताननाथान्पाहि सुव्रत
युगान्तवाताभिहता यदा भवति नौर्नृप । शृङ्गेऽस्मिन्मम राजेन्द्र तदेमां संयमिष्यसि ॥ ३२
ततो लयान्ते सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च । प्रजापतिस्त्वं भविता जगतः पृथिवीपते ॥ ३३
एवं कृतयुगस्याऽऽदौ सर्वज्ञो धृतिमान्नृपः । मन्वन्तराधिपश्चापि देवपूज्यो भविष्यसि ॥ ३४

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे मनुविष्णुसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एवमुक्तो मनुस्तेन पप्रच्छ मधुसूदनम् । भगवन्कियद्भिर्वर्षैर्भविष्यत्यन्तरक्षयः ॥ १
सत्त्वानि च कथं नाथ रक्षिष्ये मधुसूदन । त्वया सह पुनर्योगः कथं वा भविता मम ॥ २

मत्स्य उवाच—

अद्यप्रभृत्यनावृष्टिर्भविष्यति महीतले । यावद्वर्षशतं साग्रं दुर्भिक्षमशुभावहम् ॥ ३
ततोऽल्पसत्त्वक्षयदा रश्मयः सप्त दारुणाः । सप्तसप्तेर्भविष्यन्ति प्रतप्ताङ्गारवर्षिणः ॥ ४
और्वानलोऽपि विकृतिं गमिष्यति युगक्षये । विषाग्निश्चापि पातालात्संकर्षणमुखच्युतः ॥
भवस्यापि ललाटोत्थस्तृतीयनयनानलः ॥ ५
त्रिजगन्निर्दहन्क्षोभं समेष्यति महामुने । एवं दग्धा मही सर्वा यदा स्याद्भस्मसंनिभा ॥ ६
आकाशमूष्मणा तप्तं भविष्यति परंतप । ततः सदेवनक्षत्रं जगद्यास्यति संक्षयम् ॥ ७

---

१ ग. °दके । अ° । २ घ. ङ. च. °स्तमात्रम° । ३ घ. ङ. च. तदा । ४ ग. घ. ङ. च. °रेतरः । ५ ग. घ. °ज्ञो भगवानृषिः । म° । ६ ङ. च. °नृषिः । म° । ७ ग. घ. ङ. च. °प्रच्छासुरसू° । ८ °म् । वर्षैः कियद्भिर्भगवन्भवि° । औ° । ९ क. °टोत्थस्तृती° । १० घ. ङ. च. °लः । जगद्दग्धुं तथा क्षोभं ।

संवर्तो भीमनादश्च द्रोणश्चण्डो बलाहकः । विद्युत्पताकः शोणस्तु सप्तैते लयवारिदाः ॥ ८
अग्निप्रस्वेदसंभूताः प्लावयिष्यन्ति मेदिनीम् । समुद्राः क्षोभमागत्य चैकत्वेन व्यवस्थिताः ॥९
एतदेकार्णवं सर्वं करिष्यन्ति जगत्त्रयम् । वेदनावमिमां *गृह्य सत्त्वबीजानि सर्वशः ॥ १०
आरोप्य रज्जुयोगेन मत्प्रदत्तेन सुव्रत । संयम्य नावं मच्छृङ्गे मत्प्रभावाभिरक्षितः ॥ ११
एकः स्थास्यसि देवेषु दग्धेष्वपि परंतप । सोमसूर्यावहं ब्रह्मा चतुर्लोकसमन्वितः ॥ १२
नर्मदा च नदी पुण्या मार्कण्डेयो महानृषिः । भवो वेदाः पुराणानि विद्याभिः सर्वतोवृतम् ॥
त्वया सार्धमिदं विश्वं स्थास्यत्यन्तरसंक्षये । एवमेकार्णवे जाते चाक्षुषान्तरसंक्षये ॥ १४
वेदान्प्रवर्तयिष्यामि त्वत्सर्गादौ महीपते । एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १५
मनुरप्यास्थितो योगं वासुदेवप्रसादजम् । +अभ्यसन्यावदाभूतसंप्लवं पूर्वसूचितम् ॥ १६
काले यथोक्ते संजाते वासुदेवमुखोद्गते । शृङ्गी प्रादुर्बभूवाथ मत्स्यरूपी जनार्दनः ॥ १७
भुजंगो रज्जुरूपेण मनोः पार्श्वमुपागमत् । भूतान्सर्वान्समाकृष्य योगेनाऽऽरोप्य धर्मवित् १८
भुजंगरज्ज्वा मत्स्यस्य शृङ्गे नावमयोजयत् । उपर्युपस्थितस्तस्याः प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ १९
आभूतसंप्लवे तस्मिन्नतीते योगशायिना । पृष्टेन मनुना प्रोक्तं पुराणं मत्स्यरूपिणा ॥
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः ॥ २०
यद्भवद्भिः पुरा पृष्टः सृष्ट्यादिकमहं द्विजाः । तदेवैकार्णवे तस्मिन्मनुः पप्रच्छ केशवम् ॥ २१

मनुरुवाच—

उत्पत्तिं प्रलयं चैव वंशान्मन्वन्तराणि च । वंश्यानुचरितं चैव भुवनस्य च विस्तरम् ॥ २२
दानधर्मविधिं चैव श्राद्धकल्पं च शाश्वतम् । वर्णाश्रमविभागं च तथेष्टापूर्तसंज्ञितम् ॥ २३
देवतानां प्रतिष्ठादि यच्चान्यद्विद्यते भुवि । तत्सर्वं विस्तरेण त्वं धर्मं व्याख्यातुमर्हसि ॥ २४

मत्स्य उवाच—

महाप्रलयकालान्त एतदासीत्तमोमयम् । प्रसुप्तमिव चातर्क्यमप्रज्ञातमलक्षणम् ॥ २५
अविज्ञेयमविज्ञातं जगत्स्थास्नु चरिष्णु च । ततः स्वयंभूरव्यक्तः प्रभवः पुण्यकर्मणाम् ॥ २६
व्यञ्जयन्नेतदखिलं प्रादुरासीत्तमोनुदः । योऽतीन्द्रियः परो व्यक्तादणुर्ज्यायान्सनातनः ॥
नारायण इति ख्यातः स एकः स्वयमुद्बभौ ॥ २७
यः शरीरादभिध्याय सिसृक्षुर्विविधं जगत् । अप एव ससर्जाऽऽदौ तासु वीर्यमवासृजत् ॥ २८
तदेवाण्डं समभवद्धैमरूप्यमयं महत् । संवत्सरसहस्रेण सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ २९
प्रविश्यान्तर्महातेजाः स्वयमेवाऽऽत्मसंभवः । प्रभावादपि तद्व्याप्त्या विष्णुत्वमगमत्पुनः ३०
तदन्तर्भगवानेष सूर्यः समभवत्पुरा । आदित्यश्चाऽऽदिभूतत्वाद्ब्रह्मा ब्रह्म पठन्नभूत् ॥ ३१
दिवं भूमिं समकरोत्तदण्डशकलद्वयम् । स चाकरोद्दिशः सर्वा मध्ये व्योम च शाश्वतम् ॥ ३२

* आर्षोऽयं प्रयोगः । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. ङ. च. पुस्तकेषु स यथा—अथाभूच्च तदाभूतसंप्लवः पूर्वसूचित इति ।

१ क. ख. °भूतां प्ला° । २ ङ. च. सर्वबी° । ३ ख. °णाश्च वि° । ४ ग. घ. ङ. च. सर्वे । ५ ग. घ. ङ. च. वंशानु° । ६ घ. ङ. च. धर्मं च विविधं श्रा° । ७ क. घ. °सुबीजम° ।

जरायुर्मेरुमुख्याश्च शैलास्तस्याभवंस्तदा। यदुल्बं तदभून्मेघस्तडित्संघातमण्डलम्॥ ३३
नद्योऽण्डनाम्नः संभूताः पितरो मनवस्तथा। सप्त येऽमी समुद्राश्च तेऽपि चान्तर्जलोद्भवाः॥
लवणेक्षुसुराद्याश्च नानारत्नसमन्विताः॥ ३४
स सिसृक्षुरभूद्देवः प्रजापतिररिंदम। तत्तेजसश्च तत्रैव मार्तण्डः समजायत॥ ३५
मृतेऽण्डे जायते यस्मान्मार्तण्डस्तेन संस्मृतः। रजोगुणमयं यत्तद्रूपं तस्य महात्मनः॥
चतुर्मुखः स भगवानभूल्लोकपितामहः॥ ३६
येन सृष्टं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम्। तमवेहि रजोरूपं महत्सत्त्वमुदाहृतम्॥ ३७

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे ब्रह्माण्डवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—॥ ७१॥

अथ तृतीयोऽध्यायः।

मनुरुवाच—

चतुर्मुखत्वमगमत्कस्माल्लोकपितामहः। कथं तु लोकानसृजद्ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः॥ १

मत्स्य उवाच—

तपश्चचार प्रथमममराणां पितामहः। आविर्भूतास्ततो वेदाः साङ्गोपाङ्गपदक्रमाः॥ २
पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम्। नित्यं शब्दमयं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम्॥ ३
अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिःसृताः। मीमांसा न्यायविद्याश्च प्रमाणाष्टकसंयुताः॥
वेदाभ्यासरतस्यास्य प्रजाकामस्य मानसाः। मनसः पूर्वसृष्टा वै जाता यत्तेन मानसाः॥ ५
मरीचिरभवत्पूर्वं ततोऽत्रिर्भगवानृषिः। अङ्गिराश्चाभवत्पश्चात्पुलस्त्यस्तदनन्तरम्॥ ६
ततः पुलहनामा वै ततः क्रतुरजायत। प्रचेताश्च ततः पुत्रो वसिष्ठश्चाभवत्पुनः॥ ७
पुत्रो भृगुरभूत्तद्वन्नारदोऽप्यचिरादभूत्। दशेमान्मानसान्ब्रह्मा मुनीन्पुत्रानजीजनत्॥ ८
शारीरानथ वक्ष्यामि मातृहीनान्प्रजापतेः। अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षः प्रजापतिरजायत॥ ९
धर्मः स्तनान्तादभवद्धृदयात्कुसुमायुधः। भ्रूमध्यादभवत्क्रोधो लोभश्चाधरसंभवः॥ १०
बुद्धेर्मोहः समभवदहंकारादभून्मदः। प्रमोदश्चाभवत्कण्ठान्मृत्युर्लोचनतो नृप॥
भरतः करमध्यात्तु ब्रह्मसूनुरभूत्ततः॥ ११
एते नव सुता राजन्कन्या च दशमी पुनः। अङ्गजा इति विख्याता दशमी ब्रह्मणः सुता॥ १२

मनुरुवाच—

बुद्धेर्मोहः समभवदिति यत्परिकीर्तितम्। अहंकारः स्मृतः क्रोधो बुद्धिर्नाम किमुच्यते १३

मत्स्य उवाच—

सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणत्रयमुदाहृतम्। साम्यावस्थितिरेतेषां प्रकृतिः परिकीर्तिता॥ १४
केचित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरे जगुः। एतदेव प्रजासृष्टिं करोति विकरोति च॥ १५

---

१ ग. घ. च. 'नाड्यः सं°। २ ङ. 'यशास्त्राणि प्र'। च. 'यसहिताप्र°। ३ ङ. 'तास्ततेन। ४ ग. घ. यत्नेन। ५ ग. ङ. च. 'ह्मा जपन्पु'। ६ ङ. च. 'व्याहृतिः।

गुणेभ्यः क्षोभमाणेभ्यस्त्रयो देवा विजज्ञिरे । एका मूर्तिस्त्रयो भागा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥ १६
सविकारात्प्रधानात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते । महानिति यतः ख्यातिर्लोकानां जायते सदा ॥ १७
अहंकारश्च महतो जायते मानवर्धनः । इन्द्रियाणि ततः पञ्च वक्ष्ये बुद्धिवशानि तु ॥
प्रादुर्भवन्ति चान्यानि तथा कर्मवशानि तु ॥ १८
श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका च यथाक्रमम् । पायूपस्थं हस्तपादं वाक्चेतीन्द्रियसंग्रहः॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः॥२०
मन एकादशं तेषां कर्मबुद्धिगुणान्वितम् । इन्द्रियावयवाः सूक्ष्मास्तस्य मूर्तिं मनीषिणः २१
श्रयन्ति यस्मात्तन्मात्राः शरीरं तेन संस्मृतम् । शरीरयोगाज्जीवोऽपि शरीरी गद्यते बुधैः॥२२
मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया । आकाशं शब्दतन्मात्रादभूच्छब्दगुणात्मकम्॥ २३
आकाशविकृतेर्वायुः शब्दस्पर्शगुणोऽभवत् । वायोश्च स्पर्शतन्मात्रात्तेजश्चाऽऽविरभूत्ततः ॥
त्रिगुणं तद्विकारेण तच्छब्दस्पर्शरूपवत् । तेजोविकारादभवद्वारि राजंश्चतुर्गुणम् ॥ २५
रसतन्मात्रसंभूतं प्रायो रसगुणात्मकम् । भूमिस्तु गन्धतन्मात्रादभूत्पञ्चगुणान्विता ॥ २६
प्रायो गन्धगुणा सा तु बुद्धिरेषा गरीयसी । एभिः संपादितं भुङ्क्ते पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ २७
ईश्वरेच्छावशः सोऽपि जीवात्मा कथ्यते बुधैः । एवं षड्विंशकं प्रोक्तं शरीरमिह मानवैः ॥ २८
सांख्यं संख्यात्मकत्वाच्च कपिलादिभिरुच्यते । एतत्तत्त्वात्मकं कृत्वा जगद्वेधा अजीजनत्२९
सावित्रीं लोकसृष्ट्यर्थं हृदि कृत्वा समास्थितः । ततः संजपतस्तस्य भित्त्वा देहमकल्मषम् ॥
स्त्रीरूपमर्धमकरोदर्धं पुरुषरूपवत् । शतरूपा च सा ख्याता सावित्री च निगद्यते ॥ ३१
सरस्वत्यथ गायत्री ब्रह्माणी च परंतप । ततः स्वदेहसंभूतामात्मजामित्यकल्पयत् ॥ ३२
दृष्ट्वा तां व्यथितस्तावत्कामबाणार्दितो विभुः । *अहो रूपमहो रूपमिति चाऽऽह प्रजापतिः
ततो वसिष्ठप्रमुखा भगिनीमिति चुक्रुशुः । ब्रह्मा न किंचिद्ददृशे तन्मुखालोकनादृते ॥ ३४
अहो रूपमहो रूपमिति प्राह पुनः पुनः । ततः प्रणामनम्रां तां पुनरेवाभ्यलोकयत् ॥ ३५
अथ प्रदक्षिणं चक्रे सा पितुर्वरवर्णिनी । पुत्रेभ्यो लज्जितस्यास्य तद्रूपालोकनेच्छया ॥ ३६
आविर्भूतं ततो वक्त्रं दक्षिणं पाण्डुगण्डवत् । विस्मयस्फुरदोष्ठं च पाश्चात्यमुदगात्ततः॥ ३७
चतुर्थमभवत्पश्चाद्वाम कामशरातुरम् । ततोऽन्यदभवत्तस्य कामातुरतया तथा ॥ ३८
उत्पतन्त्यास्तदाकाश आलोकनकुतूहलात् । सृष्ट्यर्थं यत्कृतं तेन तपः परमदारुणम् ॥ ३९
तत्सर्वं नाशमगमत्स्वसुतोपगमेच्छया । तेनोर्ध्वं वक्त्रमभवत्पञ्चमं तस्य धीमतः ॥
आविर्भवज्जटाभिश्च तद्वक्त्रं चाऽऽवृणोत्प्रभुः ॥ ४०
ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मा पुत्रानात्मसमुद्भवान् । प्रजाः सृजध्वमभितः सदेवासुरमानुषीः ॥ ४१
एवमुक्तास्ततः सर्वे ससृजुर्विविधाः प्रजाः । गतेषु तेषु सृष्ट्यर्थं प्रणामावनतामिमाम् ॥ ४२
उपयेमे स विश्वात्मा शतरूपामनिन्दिताम् । स बभूव तया सार्धमतिकामातुरो विभुः ॥
स लज्जां चकमे देवः कमलोदरमन्दिरे ॥ ४३
यावदब्दशतं दिव्यं यथाऽन्यः प्राकृतो जनः ततः कालेन महता तस्याः पुत्रोऽभवन्मनुः ४४

* इत आरभ्य लोकनादृत इत्यन्तग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. देवाः । २ ख. घ. °र इह मानवे । सां° । ३ घ. ङ. च. °च्चैवमजी° । ४ ग. तेनाऽऽशुव° । ५ क. ख. °म् । संव° ।

स्वायंभुव इति ख्यातः स विराडिति नः श्रुतम् । तद्रूपगुणसामान्यादधिपूरुष उच्यते ॥ ४५
वैराजा यत्र ते जाता बहवः संशितव्रताः । स्वायंभुवा महाभागाः सप्त सप्त तथा परे ॥ ४६
स्वारोचिषाद्याः सर्वे ते ब्रह्मतुल्यस्वरूपिणः । औत्तमिप्रमुखास्तद्वद्येषां त्वं सप्तमोऽधुना ४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे मुखोत्पत्तिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—॥ ११८ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

मनुरुवाच—

अहो कष्टतरं चैतदङ्गजागमनं विभो । कथं न दोषमगमत्कर्मणाऽनेन पद्मभूः ॥ १
परस्परं च संबन्धः सगोत्राणामभूत्कथम् । वैवाहिकस्तत्सुतानां छिन्धि मे संशयं विभो ॥ २

मत्स्य उवाच—

दिव्येयमादिसृष्टिस्तु रजोगुणसमुद्भवा । अतीन्द्रियेन्द्रिया तद्वदतीन्द्रियशरीरिका ॥ ३
दिव्यतेजोमयी भूप दिव्यज्ञानसमुद्भवा । न मर्त्यैरभितः शक्या वक्तुं वै मांसचक्षुभिः ॥ ४
यथा भुजङ्गाः सर्पाणामाकाशं विश्वपक्षिणाम् । विदन्ति मार्गं दिव्यानां दिव्या एव न मानवाः
कार्याकार्ये न देवानां शुभाशुभफलप्रदे । यस्मात्तस्मान्न राजेन्द्र तद्विचारो नृणां शुभः ॥ ६
अन्यच्च सर्ववेदानामधिष्ठाता चतुर्मुखः । गायत्री ब्रह्मणस्तद्वदङ्गभूता निगद्यते ॥ ७
अमूर्तं मूर्तिमद्वाऽपि मिथुनं तत्प्रचक्षते । विरिञ्चिर्यत्र भगवांस्तत्र देवी सरस्वती ॥
भारती यत्र यत्रैव तत्र तत्र प्रजापतिः ॥ ८
यथाऽऽतपो न रहितश्छायया दृश्यते क्वचित् । गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वं तथैव न विमुञ्चति ॥ ९
वेदराशिः स्मृतो ब्रह्मा सावित्री तदधिष्ठिता । तस्मान्न कश्चिद्दोषः स्यात्सावित्रीगमने विभोः
तथाऽपि लज्जावनतः प्रजापतिरभूत्पुरा । स्वसुतोपगमाद्ब्रह्मा शशाप कुसुमायुधम् ॥ ११
यस्मान्ममापि भवता मनः संक्षोभितं शरैः । तस्मात्त्वद्देहमचिराद्रुद्रो भस्मी करिष्यति ॥ १२
ततः प्रसादयामास कामदेवश्चतुर्मुखम् । न मामकारणे शप्तुं त्वमिहार्हसि मानद ॥ १३
अहमेवंविधः सृष्टस्त्वयैव चतुरानन । इन्द्रियक्षोभजनकः सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ १४
स्त्रीपुंसोरविचारेण मया सर्वत्र सर्वदा । क्षोभ्यं मनः प्रयत्नेन त्वयैवोक्तं पुरा विभो ॥ १५
तस्मादनपराधोऽहं त्वया शप्तस्तथा विभो । कुरु प्रसादं भगवन्स्वशरीराप्तये पुनः ॥ १६

ब्रह्मोवाच—

वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते यादवान्वयसंभवः । रामो नाम यदा मर्त्यो मत्सत्त्वबलमाश्रितः ॥ १७
अवतीर्यासुरध्वंसी द्वारकामधिवत्स्यति । तद्भ्रातुस्तत्समस्य त्वं तदा पुत्रत्वमेष्यसि ॥ १८
एवं शरीरमासाद्य भुक्त्वा भोगानशेषतः । ततो भरतवंशान्ते भूत्वा वत्सनृपात्मजः ॥ १९
विद्याधराधिपत्यं च यावदाभूतसंप्लवम् । सुखानि धर्मतः प्राप्य मत्समीपं गमिष्यसि ॥ २०

---

१ ग. °णः । उत्तमप्र° । २ ग. घ. ङ. 'ग्रजः । प' । ३ घ. ङ. च. मानुषाः । ४ घ. ङ. च. °न्यत्र सर्वदेवानां° । ५ ग. °वेदेवानां° ।

एवं शापप्रसादाभ्यामुपेतः कुसुमायुधः । शोकप्रमोदाभियुतो जगाम स यथागतम् ॥ २१

मनुरुवाच—

कोऽसौ यदुरिति प्रोक्तो यद्वंशे कामसंभवः । कथं च दग्धो रुद्रेण किमर्थं कुसुमायुधः ॥ २२
भरतस्यान्वये कस्य का च सृष्टिः पुराऽभवत् । एतत्सर्वं समाचक्ष्व मूलतः संशयो हि मे ॥ २३

मत्स्य उवाच—

या सा देहार्धसंभूता गायत्री ब्रह्मवादिनी । जननी या मनोर्देवी शतरूपा शतेन्द्रिया ॥ २४
रतिर्मनस्तपो बुद्धिर्महान्दिक्संभ्रमस्तथा । ततः स शतरूपायां सप्तापत्यान्यजीजनत् ॥ २५
ये मरीच्यादयः पुत्रा मानसास्तस्य धीमतः । तेषामयमभूल्लोकः सर्वज्ञानात्मकः पुरा ॥ २६
ततोऽसृजद्वामदेवं त्रिशूलवरधारिणम् । सनत्कुमारं च विभुं पूर्वेषामपि पूर्वजम् ॥ २७
वामदेवस्तु भगवानसृजन्मुखतो द्विजान् । राजन्यानसृजद्बाह्वोर्विट्शूद्रानूरुपादयोः ॥ २८
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च । छन्दांसि च ससर्जाऽऽदौ पर्जन्यं च ततः परम् २९
ततः साध्यगणानीशस्त्रिनेत्रानसृजत्पुनः । कोटीश्च चतुरशीतिं जरामरणवर्जिता[१]: ॥ ३०
वामोऽसृजन्नमर्त्यांस्तान्ब्रह्मणा विनिवारितः । नैवंविधा भवेत्सृष्टिर्जरामरणवर्जिता ॥ ३१
शुभाशुभात्मिका या तु सैव सृष्टिः प्रशस्यते । एवं स्थितः स तेनाऽऽदौ सृष्टेः स्थाणुरतोऽभवत्
स्वायंभुवो मनुर्धीमांस्तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् । पत्नीमेवाऽऽप रूपाढ्यामनन्ता[२] नाम नामतः ॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुस्तस्यामजीजनत् । धर्मस्य कन्या चतुरा सूनृता नाम भामिनी ॥ ३४
उत्तानपादात्तनयान्प्राप मन्थरगामिनी । अपस्यतिमपस्यन्तं कीर्तिमन्तं ध्रुवं तथा ॥ ३५
उत्तानपादोऽजनयत्सूनृतायां प्रजापतिः । ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि कृत्वा तपः पुरा ॥ ३६
दिव्यमाप ततः स्थानमचलं ब्रह्मणो वरात् । तमेव पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ ३७
धन्या नाम मनोः कन्या ध्रुवा[३]च्छ्लिष्ट[४]मजीजनत् । अग्निकन्या तु सुच्छाया शिष्टा[५]त्सा सुषुवे सुतान् ॥ ३८
कृपं रिपुं जयं वृत्तं वृकं च वृकतेजसम् । चक्षुषं ब्रह्मदौहित्र्यां वीरिण्यां स रिपुंजयः ॥ ३९
वीरणस्याऽऽत्मजायां तु चक्षुर्मनुमजीजनत् । मनुर्वै राजकन्यायां नड्वलायां स चाक्षुषः ४०
जनयामास तनयान्दश शूरानकल्मषान् । ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाग्घवि[६]: ॥ ४१
अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चापराजितः । अभिमन्युस्तु दशमो नड्वलायामजायत ॥ ४२
ऊरोरजनयत्पुत्रान्षडाग्नेयी तु सुप्रभान् । अग्निं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमङ्गिरसं गयम् ॥ ४३
पितृकन्या सुनीथा तु वेनमङ्गादजीजनत् । वेनमन्यायिनं विप्रा ममन्थुस्तत्करादभूत् ॥
पृथुर्नाम महातेजाः स पुत्रौ द्वावजीजनत् ॥ ४४
अन्तर्धानस्तु मारीचं शिखण्डिन्यामजीजनत् । हविर्धानात्षडाग्नेयी धिषणाऽजनयत्सुतान् ॥
प्राचीनबर्हिषं साङ्गं यमं शुक्रं बलं शुभम् ॥ ४५
प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिः । हविर्धानाः प्रजास्तेन बहवः संप्रवर्तिताः ॥ ४६
सवर्णायां तु सामुद्र्यां दशाऽऽधत्त सुतान्प्रभुः । सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ ४७

---

१ घ. ङ. च. °ताः । ससंस° । २ क. ख. °नन्तीं नाम नामतः । ३ ङ. च. °वात्स्यष्टिम° । ४ ग. °च्छिष्टिम° । ५ घ. °ष्टादाधत्त वै सु° । ६ ग. ङ. च. वाक्कविः ।

तत्तपोरक्षिता वृक्षा बभुर्लोके समन्ततः। देवादेशाच्च तानग्निरदहद्रविनन्दन ॥ ४८
सोमकन्याऽभवत्पत्नी मारीषा नाम विश्रुता। तेभ्यस्तु दक्षमेकं सा पुत्रमग्र्यमजीजनत् ॥ ४९
दक्षादनन्तरं वृक्षानौषधानि च सर्वशः। अजीजनत्सोमकन्या नदीं चन्द्रवतीं तथा ॥ ५०
सोमांशस्य च तस्यापि दक्षस्याशीतिकोटयः। वक्ष्ये तासां तु विस्तारं लोके यः सुप्रतिष्ठितः ॥
द्विपदश्चाभवन्केचित्केचिद्बहुपदा नराः। वलीमुखाः शङ्कुकर्णाः कर्णप्रावरणास्तथा ॥ ५२
अश्वऋक्ष मुखाः केचित्केचित्सिंहाननास्तथा। श्वसूकरमुखाः केचित्केचिदुष्ट्रमुखास्तथा ५३
जनयामास धर्मात्मा म्लेच्छान्सर्वाननेकशः। स सृष्ट्वा मनसा दक्षः स्त्रियः पश्चादजीजनत् ५४
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश। सप्तविंशतिं सोमाय ददौ नक्षत्रसंज्ञिताः ॥
देवासुरमनुष्यादि ताभ्यः सर्वमभूज्जगत् ॥ ५५

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—॥ १७२ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः।

ऋषय ऊचुः—

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम्। उत्पत्तिं विस्तरेणैव सूत ब्रूहि यथातथम् ॥ १

सूतउवाच—

संकल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते। दक्षात्प्राचेतसादूर्ध्वं सृष्टिर्मैथुनसंभवा ॥ २
प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा। यथा ससर्ज चैवाऽऽदौ तथैव शृणुत द्विजाः॥ ३
यदा तु सृजतस्तस्य देवर्षिगणपन्नगान्। न वृद्धिमगमल्लोकस्तदा मैथुनयोगतः ॥
दक्षः पुत्रसहस्राणि पाञ्चजन्यामजीजनत्॥ ४
तांस्तु दृष्ट्वा महाभागः सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः। नारदः प्राह हर्यश्वान्दक्षपुत्रान्समागतान् ५
भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वोर्ध्वमध एव च। ततः सृष्टिं विशेषेण कुरुध्वमृषिसत्तमाः॥ ६
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम्। अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रादिव सिन्धवः ॥ ७
हर्यश्वेषु प्रनष्टेषु पुनर्दक्षः प्रजापतिः। वैरिण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः ॥ ८
शबला नाम ते विप्राः समेताः सृष्टिहेतवः। नारदोऽनुगतान्प्राह पुनस्तान्पूर्ववत्स तान् ॥ ९
भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वा भ्रातॄनथो पुनः। आगत्य वाथ सृष्टिं च करिष्यथ विशेषतः ॥ १०
तेऽपि तेनैव मार्गेण जग्मुर्भ्रातृपथा तदा। ततः प्रभृति न भ्रातुः कनीयान्मार्गमिच्छति॥
अन्विष्यन्दुःखमाप्नोति तेन तत्परिवर्जयेत्॥ ११
ततस्तेषु विनष्टेषु षष्टिं कन्याः प्रजापतिः। वैरिण्यां जनयामास दक्षः प्राचेतसस्तथा ॥ १२
प्रादात्स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश। सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ १३
द्वे चैव भृगुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते। द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वत्तासां नामानि विस्तरात् ॥ १४
शृणुध्वं देवमातॄणां प्रजाविस्तारमादितः। मरुत्वती वसुर्यामी लम्बा भानुररुन्धती ॥ १५

---

१ घ. ङ. च. 'णि पञ्चसोऽन्यानजी'। २ ङ. च. 'वसुता'।

संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च भामिनी । धर्मपत्न्यः समाख्यातास्तासां पुत्रान्निबो-
धत ॥ १६
विश्वे देवास्तु विश्वायाःसाध्या साध्यानजीजनत् । मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा
भानोस्तु भानवस्तद्वन्मुहूर्तायां मुहूर्तकाः । लम्बायां घोषनामानो नागवीथी तु यामिजा १८
पृथिवीतलसंभूतमरुन्धत्यामजायत । संकल्पायास्तु संकल्पो वसुसृष्टिं निबोधत ॥ १९
ज्योतिष्मन्तस्तु ये देवा व्यापकाः सर्वतो दिशम् । वसवस्ते समाख्यातास्तेषां सर्गं निबोधत ॥
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ २१
आपस्य पुत्राश्चत्वारः शान्तो वै दण्ड एव च । शाम्बोऽथ मणिवक्त्रश्च यज्ञरक्षाधिकारिणः॥
ध्रुवस्य कालः पुत्रस्तु वर्चाः सोमादजायत । द्रविणो हव्यवाहश्च धरपुत्रावुभौ स्मृतौ ॥ २३
कल्याणिन्यां ततः प्राणो रमणः शिशिरोऽपि च । मनोहरा धरात्पुत्रानवापाथ हरेः सुता २४
शिवा मनोजवं पुत्रमविज्ञातगतिं तथा । अवाप चानलात्पुत्रावग्निप्रायगुणौ पुनः ॥ २५
अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत । तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजाः ॥ २६
अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्तिकेयस्ततः स्मृतः । प्रत्यूषस ऋषिः पुत्रो विभुर्नाम्नाऽथ देवलः
विश्वकर्मा प्रभासस्य पुत्रः शिल्पी प्रजापतिः ॥ २७
प्रासादभवनोद्यानप्रतिमाभूषणादिषु । तडागारामकूपेषु स्मृतः सोऽमरवर्धकिः ॥ २८
अजैकपादहिर्बुध्न्यो विरूपाक्षोऽथ रैवतः । हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥ २९
सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी चापराजितः । एते रुद्राः समाख्याता एकादश गणेश्वराः ॥३०
एतेषां मानसानां तु त्रिशूलवरधारिणाम् । कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्राश्चाक्षया मताः ॥ ३१
दिक्षु सर्वासु ये रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः । पुत्रपौत्रसुताश्चैते सुरभीगर्भसंभवाः ॥ ३२

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे वसुरुद्रान्वयो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ २०५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

सूत उवाच—
कश्यपस्य प्रवक्ष्यामि पत्नीभ्यः पुत्रपौत्रकान् । अदितिर्दितिर्दनुश्चैव अरिष्टा सुरसा तथा ॥१
सुरभिर्विनता तद्वत्ताम्रा क्रोधवशा इरा । कद्रूर्विश्वा मुनिस्तद्वत्तासां पुत्रान्निबोधत ॥ २
तुषिता नाम ये देवाश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः । वैवस्वतेऽन्तरे चैते ह्यादित्या द्वादश स्मृताः ॥३
इन्द्रो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणो यमः । विवस्वान्सविता पूषा अंशुमान्विष्णुरेव च४
एते सहस्रकिरणा आदित्या द्वादश स्मृताः । *मारीचात्कश्यपादाप पुत्रानदितिरुत्तमान्॥ ५

---

* एतदर्धस्थानेऽयंपाठो ङ. च. पुस्तकयोः—पुत्रानजीजनादिमान्देवानदितिरुत्तमानिति ।

---

१ घ. ङ. च. सुतान् । २ ग. °तमार्ति । ३ घ. ङ. च. स्वायंभुवः । ४ घ ङ. च. पुत्र ऋषितोपाथ । ५ ग. °ञो मुनिर्नामाथ । ६ घ. ङ. च. °ष्टयम् । अ° । ७ घ. ङ. च. दनु ।

कृशाश्वस्य ऋषेः पुत्रा देवप्रहरणाः स्मृताः। एते देवगणा विप्राः प्रतिमन्वन्तरेषु च॥ ६
उत्पद्यन्ते प्रलीयन्ते कल्पे कल्पे तथैव च। दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपादिति नः श्रुतम् ॥ ७
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षस्तथैव च। हिरण्यकशिपोस्तद्वज्जातं पुत्रचतुष्टयम् ॥ ८
प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादो ह्लाद एव च। प्रह्लादपुत्र आयुष्माञ्छिबिर्बाष्कल एव च॥ ९
विरोचनश्चतुर्थश्च स बलिं पुत्रमाप्तवान्। बलेः पुत्रशतं त्वासीद्बाणज्येष्ठं ततो द्विजाः॥ १०
धृतराष्ट्रस्तथा सूर्यश्चन्द्रश्चन्द्रांशुतापनः। निकुम्भनाभो गुर्वक्षः कुक्षिभीमो विभीषणः॥ ११
एवमाद्यास्तु बहवो बाणज्येष्ठा गुणाधिकाः। बाणः सहस्रबाहुश्च सर्वास्त्रगणसंयुतः॥ १२
तपसा तोषितो यस्य पुरे वसति शूलभृत्। महाकालत्वमगमत्साम्यं यश्च पिनाकिनः॥ १३
हिरण्याक्षस्य पुत्रोऽभूदुलूकः शकुनिस्तथा। भूतसंतापनश्चैव महानाभस्तथैव च॥ १४
एतेभ्यः पुत्रपौत्राणां कोटयः सप्तसप्ततिः। महाबला महाकाया नानारूपा महौजसः॥ १५
दनुः पुत्रशतं लेभे कश्यपाद्बलदर्पितम्। विप्रचित्तिः प्रधानोऽभूद्येषां मध्ये महाबलः॥ १६
द्विमूर्धा शकुनिश्चैव तथा शङ्कुशिरोधरः। अयोमुखः शम्बरश्च कपिशो वामनस्तथा॥ १७
मारीचिर्मेघवांश्चैव इरागर्भशिरास्तथा। विद्रावणश्च केतुश्च केतुवीर्यः शतह्लदः॥ १८
इन्द्रजित्सप्तजिच्चैव वज्रनाभस्तथैव च। एकचक्रो महाबाहुर्वज्राक्षस्तारकस्तथा॥ १९
असिलोमा पुलोमा च बिन्दुर्बाणो महासुरः। स्वर्भानुर्वृषपर्वा च एवमाद्या दनोः सुताः २०
स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या शची चैव पुलोमजा। उपदानवी मयस्याऽऽसीत्तथा मन्दोदरी कुहूः
शर्मिष्ठा सुदरी चैव चन्द्रा च वृषपर्वणः। पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते हि ते॥ २२
बह्वपत्ये महासत्त्वे मारीचस्य परिग्रहे। तयोः षष्टिसहस्राणि दानवानामभूत्पुरा॥ २३
पौलोमान्कालकेयांश्च मारीचोऽजनयत्पुरा। अवध्या येऽमराणां वै हिरण्यपुरवासिनः २४
चतुर्मुखाल्लब्धवरास्ते हता विजयेन तु। विप्रचित्तिः सैंहिकेयान्सिंहिकायामजीजनत्॥ २५
हिरण्यकशिपोर्ये वै भागिनेयास्त्रयोदश। व्यंसः कल्पश्च राजेन्द्र नलो वातापिरेव च॥ २६
इल्वलो नमुचिश्चैव श्वसृपश्चाजनस्तथा। नरकः कालनाभश्च सरमाणस्तथैव च॥ २७
कालवीर्यश्च विख्यातो दनुवंशविवर्धनाः। संह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः स्मृताः २८
अवध्याः सर्वदेवानां गन्धर्वोरगरक्षसाम्। ये हता भर्गमाश्रित्य त्वर्जुनेन रणाजिरे॥ २९
षट्कन्या जनयामास ताम्रा मारीचबीजतः। शुकी श्येनी च भासी च सुग्रीवी गृध्रिका शुचिः
शुकी शुकानुलूकांश्च जनयामास धर्मतः। श्येनी श्येनांस्तथा भासी कुररानप्यजीजनत्॥ ३१
गृध्री गृध्रान्कपोतांश्च पारावतविहंगमान्। हंससारसक्रौञ्चांश्च प्लवाञ्छुचिरजीजनत्॥ ३२
अजाश्वमेषोष्ट्रखरान्सुग्रीवी चाप्यजीजनत्। एष ताम्रान्वयः प्रोक्तो विनतायां निबोधत ३३
गरुडः पततां नाथो अरुणश्च पतत्रिणाम्। सौदामनी तथा कन्या येयं नभसि विश्रुता॥ ३४
संपातिश्च जटायुश्च अरुणस्य सुतावुभौ। संपातिपुत्रो बभ्रुश्च शीघ्रगश्चापि विश्रुतः॥ ३५
जटायुषः कर्णिकारः शतगामी च विश्रुतौ। सारसो रज्जुवालश्च भेरुण्डश्चापि तत्सुताः॥ ३६
तेषामनन्तमभवत्पक्षिणां पुत्रपौत्रकम्। सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणामभवत्पुरा॥ ३७

---

१ क. ख. 'शिपुं चैव हिरण्याक्षं तथै°। २ ग. घ. प्रन्हादश्चानुन्हादश्च संन्हादो न्हाद ए°। ३ ग. घ. ङ. च. परिग्रहः। ४ घ. ङ. च. व्यंशः शल्यश्च। ५ ग. ङ. च. सुताः। ६ ग. ङ. च. °तां बलमा°। ७ क. च. वरुणश्च।

सहस्रशिरसां कद्रूः सहस्रं चापि सुव्रत । प्रधानास्तेषु विख्याताः षड्विंशतिररिंदम ॥ ३८
शेषवासुकिकर्कोटशङ्खैरावतकम्बलाः । धनञ्जयमहानीलपद्माश्वतरतक्षकाः ॥ ३९
एलापत्रमहापद्मधृतराष्ट्रबलाहकाः । शङ्खपालमहाशङ्खपुष्पदंष्ट्रशुभाननाः ॥ ४०
शङ्कुरोमा च बहुलो वामनः पाणिनस्तथा । कपिलो दुर्मुखश्चापि पतञ्जलिरिति स्मृताः ॥ ४१
एषामनन्तमभवत्सर्वेषां पुत्रपौत्रकम् । प्रायशो यत्पुरा दग्धं जनमेजयमन्दिरे ॥ ४२
रक्षोगणं क्रोधवशा स्वनामानमजीजनत् । दंष्ट्रिणां नियुतं तेषां भीमसेनाद्गात्क्षयम् ॥ ४३
रुद्राणां च गणं तद्वद्गोमहिष्यो वराङ्गनाः । सुरभिर्जनयामास कश्यपात्संयतव्रता ॥ ४४
मुनिर्मुनीनां च गणं गणमप्सरसां तथा । तथा किन्नरगन्धर्वानरिष्टाऽजनयद्बहून् ॥ ४५
तृणवृक्षलतागुल्ममिरा सर्वमजीजनत् । विश्वा तु यक्षरक्षांसि जनयामास कोटिशः* ॥ ४६
तत एकोनपञ्चाशन्मरुतः कश्यपाद्दितिः । जनयामास धर्मज्ञान्सर्वानमरवल्लभान् ॥ ४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे कश्यपान्वयो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ २५२ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

दितेः पुत्राः कथं जाता मरुतो देववल्लभाः । देवैर्जग्मुश्च सापत्नैः कस्मात्ते सख्यमुत्तमम् ॥ १

सूत उवाच—

पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु हरिणा सुरैः । पुत्रपौत्रेषु शोकार्ता गत्वा भूलोकमुत्तमम् ॥ २
स्यमन्तपञ्चके क्षेत्रे सरस्वत्यास्तटे शुभे । भर्तुराराधनपरा तप उग्रं चचार ह ॥ ३
तदा दितिर्दैत्यमाता ऋषिरूपेण सुव्रता । फलाहारा तपस्तेपे कृच्छ्रं चान्द्रायणादिकम् ॥ ४
यावद्वर्षशतं साग्रं जराशोकसमाकुला । ततः सा तपसा तप्ता वसिष्ठादीनपृच्छत ॥ ५
कथयन्तु भवन्तो मे पुत्रशोकविनाशनम् । व्रतं सौभाग्यफलदमिह लोके परत्र च ॥ ६
ऊचुर्वसिष्ठप्रमुखा मदनद्वादशीव्रतम् । यस्याः प्रभावादभवत्सुतशोकविवर्जिता ॥ ७

ऋषय ऊचुः—

श्रोतुमिच्छामहे सूत मदनद्वादशीव्रतम् । सुतानेकोनपञ्चाशद्येन लेभे दितिः पुनः ॥ ८

सूत उवाच—

यद्वसिष्ठादिभिः पूर्वं दितेः कथितमुत्तमम् । विस्तरेण तदेवेदं मत्सकाशान्निबोधत ॥ ९
चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः । स्थापयेदव्रणं कुम्भं सिततण्डुलपूरितम् ॥ १०

---

* इतउत्तरमयं श्लोको ग. घ. ङ. च पुस्तकेषु—एते कश्यपदायादाः शतशोऽथ सहस्रशः । एष मन्वन्तरे राजन्सर्गः स्वारोचिषे स्मृतः । इति ।

---

१ ग. ङ. सुव्रता । २ ङ. °रनुत्तमाः । शे° । ३ ग. घ. च. °न्दमाः । शो° । ४ ङ. प्रायेण । ५ घ. ङ. च. °पाच्छिवतत्परात् । मुनि° । ६ क. भूर्लोक° । ङ. च. भूभागमु° । ७ ग. घ. ङ. च. तीर्थे । ८ क. ख. सुव्रत । ङ. घ. सुप्रभा । ९ ख. ग. °मं जाता शो° । १० ग. प्रसादा° ।

नानाफलयुतं तद्वदिक्षुदण्डसमन्वितम् । सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितचन्दनचर्चितम् ॥ ११
नानाभक्ष्यसमोपेतं सहिरण्यं तु शक्तितः । ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेशयेत् ॥ १२
तस्मादुपरि कामं तु कदलीदलसंस्थितम् । कुर्याच्छर्करयोपेतां रतिं तस्य च वामतः ॥ १३
गन्धं धूपं ततो दद्याद्गीतं वाद्यं च कारयेत् । तदभावे कथां कुर्यात्कामकेशवयोर्नरः ॥ १४
कामनाम्ना हरेरर्चां स्नापयेद्गन्धवारिणा । शुक्लपुष्पाक्षततिलैरर्चयेन्मधुसूदनम् ॥ १५
कामाय पादौ संपूज्य जङ्घे सौभाग्यदाय च । ऊरू स्मरायेति पुनर्मन्मथायेति वै कटिम् ॥ १६
स्वच्छोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्युरो हरेः । मुखं पद्ममुखायेति बाहू पञ्चशराय वै । १७
नमः सर्वात्मने मौलिमर्चयेदिति केशवम् । ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १८
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं च लवणादृते । भुक्त्वा तु दक्षिणां दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
प्रीयतामत्र भगवान्कामरूपी जनार्दनः । हृदये सर्वभूतानां य आनन्दोऽभिधीयते ॥ २०
अनेन विधिना सर्वं मासि मासि व्रतं चरेत् । उपवासी त्रयोदश्यामर्चयेद्विष्णुमव्ययम् ॥ २१
फलमेकं च संप्राश्य द्वादश्यां भूतले स्वपेत् । ततस्त्रयोदशे मासि घृतधेनुसमन्विताम् ॥ २२
शय्यां दद्यादनङ्गाय सर्वोपस्करसंयुताम् । काञ्चनं कामदेवं च शुक्लां गां च पयस्विनीम् ॥ २३
वासोभिर्द्विजदांपत्यं पूज्यं शक्त्या विभूषणैः । शय्यागन्धादिकं दद्यात्प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
होमः शुक्लतिलैः कार्यः कामनामानि कीर्तयेत् । गव्येन हविषा तद्वत्पायसेन च धर्मवित् ॥ २५
विप्रेभ्यो भोजनं दद्याद्वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् । इक्षुदण्डानथो दद्यात्पुष्पमालाश्च शक्तितः ॥ २६
यः कुर्याद्विधिनाऽनेन मदनद्वादशीमिमाम् । स सर्वपापनिर्मुक्तः प्राप्नोति हरिसाम्यताम् ॥ २७
इह लोके वरान्पुत्रान्सौभाग्यफलमश्नुते । यः स्मरः संस्मृतो विष्णुरानन्दात्मा महेश्वरः ॥ २८
सुखार्थी कामरूपेण स्मरेदङ्गजमीश्वरम् । एतच्छ्रुत्वा चकारासौ दितिः सर्वमशेषतः ॥ २९
कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया मुदा । चकार कर्कशां भूयो रूपयौवनशालिनीम् ॥ ३०
वरैराच्छन्दयामास सा तु वव्रे ततो वरम् । पुत्रं शक्रवधार्थाय समर्थममितौजसम् ॥ ३१
वरयामि महात्मानं सर्वामरनिषूदनम् । उवाच कश्यपो वाक्यमिन्द्रहन्तारमूर्जितम् ॥ ३२
प्रदास्याम्यहमेवेह किं त्वेतत्क्रियतां शुभे । आपस्तम्बः करोत्विष्टिं पुत्रीयामद्य सुव्रते ॥ ३३
विधास्यामि ततो गर्भमिन्द्रशत्रुनिषूदनम् । आपस्तम्बस्ततश्चक्रे पुत्रेष्टिं द्रविणाधिकाम् ॥ ३४
इन्द्रशत्रुर्भवस्वेति जुहाव च सविस्तरम् । देवा मुमुदिरे दैत्या विमुखाः स्युश्च दानवाः ॥ ३५
दित्यां गर्भमथाधत्त कश्यपः प्राह तां पुनः । त्वया यत्नो विधातव्यो ह्यस्मिन्गर्भे वरानने ॥ ३६
संवत्सरशतं त्वेकमस्मिन्नेव तपोवने । संध्यायां नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या वरवर्णिनि ॥ ३७
न स्थातव्यं न गन्तव्यं वृक्षमूलेषु सर्वदा । नोपस्करेषूपविशेन्मुसलोलूखलादिषु ॥ ३८
जले च नावगाहेत शून्यागारं च वर्जयेत् । वल्मीकायां न तिष्ठेत न चोद्विग्नमना भवेत् ॥ ३९
विलिखेन्न नखैर्भूमिं नाङ्गारेण न भस्मना । न शयालुः सदा तिष्ठेद्व्यायामं च विवर्जयेत् ॥ ४०
न तुषाङ्गारभस्मास्थिकपालेषु समाविशेत् । वर्जयेत्कलहं लोकैर्गात्रभङ्गं तथैव च ॥ ४१

---

१ ङ. °नाफलयुतं तद्वद्दिक्षु दण्डसमन्वितम् । गन्धधूपादिकं दद्या° । २ क ख. नाम्नो ह° । ३ ङ. च. °म् । पृथूर° । ४ ग. °येच्छक्त्या । ५ ग. ङ. च. °शाठ्यविवर्जितः । इ° । ६ ङ. च °शीव्रतम् । स° । ७ ग. °ङ्गं च. वर्जयेत् । न ।

न मुक्तकेशा तिष्ठेत नाशुचिः स्यात्कदाचन । न शयीतोत्तरशिरा न चापरशिराः क्वचित् ॥४२
न वस्त्रहीना नोद्विग्ना न चाऽऽर्द्रचरणा सती । नामङ्गल्यां वदेद्वाचं न च हास्याधिका भवेत्॥
कुर्यात्तु गुरुशुश्रूषां नित्यं माङ्गल्यतत्परा । सर्वौषधीभिः कोष्णेन वारिणा स्नानमाचरेत् ॥ ४४
कृतरक्षा सुभूषा च वास्तुपूजनतत्परा । तिष्ठेत्प्रसन्नवदना भर्तुः प्रियहिते रता ॥ ४५
दानशीला तृतीयायां पार्वण्यं नक्तमाचरेत् । इतिवृत्ता भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ॥ ४६
यस्तु तस्या भवेत्पुत्रः शीलायुर्वृद्धिसंयुतः । अन्यथा गर्भपतनमवाप्नोति न संशयः ॥ ४७
तस्मात्त्वमनया वृत्त्या गर्भेऽस्मिन्यत्नमाचर । स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि तथेत्युक्तस्तया पुनः ॥
पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत । ततः सा कश्यपोक्तेन विधिना समतिष्ठत ॥ ४९
अथ भीतस्तथेन्द्रोऽपि दितेः पार्श्वमुपागमत् । विहाय देवसदनं तच्छुश्रूषुरवस्थितः ॥ ५०
दितेश्छिद्रान्तरप्रेप्सुरभवत्पाकशासनः । विनीतोऽभवदव्यग्रः प्रशान्तवदनो बहिः ॥ ५१
अजानन्किल तत्कार्यमात्मनः शुभमाचरन् । ततो वर्षशतान्ते सा न्यूने तु दिवसैस्त्रिभिः ॥५२
मेने कृतार्थमात्मानं प्रीत्या विस्मितमानसा । अकृत्वा पादयोः शौचं प्रसुप्ता मुक्तमूर्धजा ॥ ५३
निद्राभरसमाक्रान्ता दिवापरशिराः क्वचित् । ततस्तदन्तरं लब्ध्वा प्रविष्टस्तु शचीपतिः ॥ ५४
वज्रेण सप्तधा चक्रे तं गर्भं त्रिदशाधिपः । ततः सप्तैव ते जाताः कुमाराः सूर्यवर्चसः ॥ ५५
रुदन्तः सप्त ते बाला निषिद्धा गिरिदारिणा । भूयोऽपि रुदतश्चैतानेकैकं सप्तधा हरिः ॥ ५६
चिच्छेद वृत्रहन्ता वै पुनस्तदुदरे स्थितः । एवमेकोनपञ्चाशद्भूत्वा ते रुरुदुर्भृशम् ॥ ५७
इन्द्रो निवारयामास मा रोदिष्ट पुनः पुनः । ततः स चिन्तयामास किमेतदिति वृत्रहा ॥ ५८
धर्मस्य कस्य माहात्म्यात्पुनः संजीवितास्त्वमी । विदित्वा ध्यानयोगेन मदनद्वादशीफलम् ॥
नूनमेतत्परिणतमधुना कृष्णपूजनात् । वज्रेणापि हताः सन्तो न विनाशमवाप्नुयुः ॥ ६०
एकोऽप्यनेकतामाप यस्मादुदरगोऽप्यलम् । अवध्या नूनमेते वै तस्माद्देवा भवन्त्विति ॥ ६१
यस्मान्मा रुदतेत्युक्ता रुदन्तो गर्भसंस्थिताः । मरुतो नाम ते नाम्ना भवन्तु मखभागिनः॥६२
ततः प्रसाद्य देवेशः क्षमस्वेति दितिं पुनः । अर्थशास्त्रं समास्थाय मयैतद्दुष्कृतं कृतम् ॥ ६३
कृत्वा मरुद्गणं देवैः समानममराधिपः । दितिं विमानमारोप्य ससुतामनयद्दिवम् ॥ ६४
यज्ञभागभुजो जाता मरुतस्ते ततो द्विजाः । न जग्मुरैक्यमसुरैरतस्ते सुरवल्लभाः ॥ ६५

इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे मरुदुत्पत्तौ मदनद्वादशीव्रतं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३१७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

आदिसर्गश्च यः सूत कथितो विस्तरेण तु । प्रतिसर्गश्च ये येषामधिपास्तान्वदस्व नः ॥ १

---

१ ग. °द्विमाविशेत् । अ° । २ ग. ङ. °गतः । वि° । ३ ग. °द्वा दानवारिणा । भू° । ङ. °द्वा हरिणा गिरा भू° । ४ ग. मा रुदध्वं । ५ ग. °स्त्वया सु° । ६ ग. घ. ङ. च सर्गे च ।

सूत उवाच—

यदाऽभिषिक्तः सकलाधिराज्ये पृथुर्धरित्र्यामधिपो बभूव ।
तदौषधीनामधिपं चकार यज्ञव्रतानां तपसां च चन्द्रम् ॥ २ ॥
नक्षत्रताराद्विजवृक्षगुल्मलतावितानस्य च रुक्मगर्भः ।
अपामधीशं वरुणं धनानां राज्ञां प्रभुं वैश्रवणं च तद्वत् ॥ ३ ॥
विष्णुं रवीणामधिपं वसूनामग्निं च लोकाधिपतिश्चकार ।
प्रजापतीनामधिपं च दक्षं चकार शक्रं मरुतामधीशम् ॥ ४ ॥
दैत्याधिपानामथ दानवानां प्रह्लादमीशं च यमं पितॄणाम् ।
पिशाचरक्षःपशुभूतयक्षवेतालराजं त्वथ शूलपाणिम् ॥ ५ ॥
प्रालेयशैलं च पतिं गिरीणामीशं समुद्रं ससरिन्नदानाम् ।
गन्धर्वविद्याधरकिन्नराणामीशं पुनश्चित्ररथं चकार ॥ ६ ॥
नागाधिपं वासुकिमुग्रवीर्यं सर्पाधिपं तक्षकमादिदेश ।
दिशां गजानामधिपं चकार गजेन्द्रमैरावतनामधेयम् ॥ ७ ॥
सुपर्णमीशं पततामथाश्वराजानमुच्चैःश्रवसं चकार ।
सिंहं मृगाणां वृषभं गवां च प्लक्षं पुनः सर्ववनस्पतीनाम् ॥ ८ ॥
पितामहः पूर्वमथाभ्यषिञ्चत्तान्पुनः सर्वदिशाधिनाथान् ।
पूर्वेण दिक्पालमथाभ्यषिञ्चन्नाम्ना सुधर्माणमरातिकेतुम् ॥ ९ ॥
ततोऽधिपं दक्षिणतश्चकार सर्वेश्वरं शङ्खपदाभिधानम् ।
स केतुमन्तं च दिगीशमीशश्चकार पश्चाद्भुवनाण्डगर्भः ॥ १० ॥
हिरण्यरोमाणमुदग्दिगीशं प्रजापतिर्देवसुतं चकार ।
अद्यापि कुर्वन्ति दिशामधीशाः शत्रून्दहन्तस्तु भुवोऽभिरक्षाम् ॥ ११ ॥
चतुर्भिरेभिः पृथुनामधेयो नृपोऽभिषिक्तः प्रथमं पृथिव्याम् + ।
गतेऽन्तरे चाक्षुषनामधेये वैवस्वताख्ये च पुनः प्रवृत्ते ।
प्रजापतिः सोऽस्य चराचरस्य बभूव सूर्यान्वयवंशचिह्नः ॥ १२ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आधिपत्याभिषेचनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३२९ ॥

अथ नवमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एवं श्रुत्वा मनुः प्राह पुनरेव जनार्दनम् । पूर्वेषां चरितं ब्रूहि मनूनां मधुसूदन ॥ १

+ इत उत्तरमेतदर्धं विद्यते ग. घ. पुस्तकयोः—मन्वन्तरे चापि गते त एव वैवस्वतं चक्रुरिमं पृथिव्याम् । इति ।

---

१ ग. घ. ङ. च. पतिं त्तका° । २ क. ख. घ. वृक्षं । ३ ग. °तिर्मेघमु° । ४ ग. शब्दं वहन्त° ।

मत्स्य उवाच—

मन्वन्तराणि राजेन्द्र मनूनां चरितं च यत् । प्रमाणं चैव कालस्य तां सृष्टिं च समासतः ॥ २
एकचित्तः प्रशान्तात्मा शृणु मार्तण्डनन्दन । यामा नाम पुरा देवा आसन्स्वायंभुवान्तरे ॥ ३
सप्तैव ऋषयः पूर्वे ये मरीच्यादयः स्मृताः । आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च सहः सवन एव च ॥ ४
ज्योतिष्मान्द्युतिमान्हव्यो मेधा मेधातिथिर्वसुः । स्वायंभुवस्यास्य मनोर्दशैते वंशवर्धनाः ॥ ५
प्रतिसर्गमिमे कृत्वा जग्मुर्यत्परमं पदम् । एतत्स्वायंभुवं प्रोक्तं स्वारोचिषमतः परम् ॥ ६
स्वारोचिषस्य तनयाश्चत्वारो देववर्चसः । नभोनभस्यप्रसृतिभानवः कीर्तिवर्धनाः ॥ ७
दत्तो निश्च्यवनस्तम्बः प्राणः कश्यप एव च । और्वो बृहस्पतिश्चैव सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥ ८
देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वारोचिषेऽन्तरे । हस्तीन्द्रः सुकृतो मूर्तिरापो ज्योतिरयः स्मयः
वसिष्ठस्य सुताः सप्त ये प्रजापतयः स्मृताः । द्वितीयमेतत्कथितं मन्वन्तरमतः परम् ॥ १०
औत्तमीयं प्रवक्ष्यामि तथा मन्वन्तरं शुभम् । मनुर्नामौत्तमिर्यत्र दश पुत्रानजीजनत् ॥ ११
ईष ऊर्जश्च तर्जश्च शुचिः शुक्रस्तथैव च । मधुश्च माधवश्चैव नभस्योऽथ नभास्तथा ॥ १२
सहः कनीयानेतेषामुदारः कीर्तिवर्धनः । भावनास्तत्र देवाः स्युरूर्जाः सप्तर्षयः स्मृताः ॥ १३
कौकुरुण्डिश्च दाल्भ्यश्च शङ्खः प्रवहणः शिवः । सितश्च सस्मितश्चैव सप्तैते योगवर्धनाः ॥ १४
मन्वन्तरं चतुर्थं तु तामसं नाम विश्रुतम् । कविः पृथुस्तथैवाग्निरकपिः कपिरेव च ॥ १५
तथैव जल्पधीमानौ मुनयः सप्त तामसे । साध्या देवगणा यत्र कथितास्तामसेऽन्तरे ॥ १६
अकल्मषस्तथा धन्वी तपोमूलस्तपोधनः । तपोरतिस्तपस्यश्च तपोद्युतिपरंतपौ ॥ १७
तपोभागी तपोयोगी धर्माचाररताः सदा । तामसस्य सुताः सर्वे दश वंशविवर्धनाः ॥ १८
पञ्चमस्य मनोस्तद्वद्रैवतस्यान्तरं शृणु । देवबाहुः सुबाहुश्च पर्जन्यः सोमपो मुनिः ॥ १९
हिरण्यरोमा सप्ताश्वः सप्तैते ऋषयः स्मृताः । देवाश्चाभूतरजसस्तथा प्रकृतयः शुभाः ॥ २०
अरुणस्तत्त्वदर्शी च वित्तवान्हव्यपः कपिः । युक्तो निरुत्सुकः सत्त्वो निर्मोहोऽथ प्रकाशकः ॥
धर्मवीर्यबलोपेता दशैते रैवतात्मजाः । भृगुः सुधामा विरजाः सहिष्णुर्नाद एव च ॥ २२
विवस्वानतिनामा च षष्ठे सप्तर्षयोऽपरे । चाक्षुषस्यान्तरे देवा लेखा नाम परिश्रुताः ॥ २३
ऋभवोऽथ ऋभाद्याश्च वारिमूला दिवौकसः । चाक्षुषस्यान्तरे प्रोक्ता देवानां पञ्च योनयः ॥
रुरुप्रभृतयस्तद्वच्चाक्षुषस्य सुता दश । प्रोक्ताः स्वायंभुवे वंशे ये मया पूर्वमेव तु ॥ २५
अन्तरं चाक्षुषं चैतन्मया ते परिकीर्तितम् । सप्तमं तत्प्रवक्ष्यामि यद्वैवस्वतमुच्यते ॥ २६
अत्रिश्चैव वसिष्ठश्च कश्यपो गौतमस्तथा । भरद्वाजस्तथा योगी विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥
जमदग्निश्च सप्तैते सांप्रतं ये महर्षयः । *कृत्वा धर्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं पदम् ॥ २८
साध्या विश्वे च रुद्राश्च मरुतो वसवोऽश्विनौ । आदित्याश्च सुरास्तद्वत्सप्त देवगणाः स्मृताः

---

* एतदर्धं न विद्यते ग. घ. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ घ. ङ. च. °स्य तच्छृणुष्व समाहितः । ए° । २ ग. घ. ङ. च. °ताः । अमी° । ३ ग. ऋभुः श्रवण ए° । ४ ग. भानवस्त° । ङ. च. भावाश्च तत्र । ५ ग. °कुर्वण्डिर्हिः कुरुण्डश्च दाल्भ्यः शङ्ख प्रवाहिणः । मितश्च संमितश्चै° । ६ ङ. च. °णः स्मृतः । मितश्च संमितश्चै° । ७ घ. ङ. च. °गवाहनाः । ८ क. °पोभोगी त° । ९ ग. °व्यभुक्कविः । यु° । घ. ङ. च. °व्यमान्कपिः ।

इक्ष्वाकुप्रमुखाश्चास्य दश पुत्राः स्मृता भुवि। मन्वन्तरेषु सर्वेषु सप्त सप्त महर्षयः॥ ३०
कृत्वा धर्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं पदम्। सावर्ण्यस्य प्रवक्ष्यामि मनोर्भावि तथाऽन्तरम्॥
अश्वत्थामा शरद्वांश्च कौशिको गालवस्तथा। शतानन्दः काश्यपश्च रामश्च ऋषयः स्मृताः॥
धृतिर्वरीयान्यवसः सुवर्णो वृष्टिरेव च। चरिष्णुरीड्यः सुमतिर्वसुः शुक्रश्च वीर्यवान्॥ ३३
भविष्या दश सावर्णेर्मनोः पुत्राः प्रकीर्तिताः। रौच्यादयस्तथाऽन्येऽपि मनवः संप्रकीर्तिताः ३४
रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम भविष्यति। मनुर्भूतिसुतस्तद्वद्भौत्यो नाम भविष्यति॥ ३५
ततस्तु मेरुसावर्णिर्ब्रह्मसूनुर्मनुः स्मृतः। ऋतश्च ऋतधामा च विष्वक्सेनो मनुस्तथा॥ ३६
अतीतानागताश्चैते मनवः परिकीर्तिताः। षडूनं युगसाहस्रमेभिर्व्याप्तं नराधिप* ॥ ३७
स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्य सचराचरम्। कल्पक्षये विनिर्वृत्ते मुच्यन्ते ब्रह्मणा सह॥ ३८
एते युगसहस्रान्ते विनश्यन्ति पुनः पुनः। ब्रह्माद्या विष्णुसायुज्यं याता यास्यन्ति वै द्विजाः

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकीर्तनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ३६८ ॥

अथ दशमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

बहुभिर्धरणी भुक्ता भूपालैः श्रूयते पुरा। पार्थिवाः पृथिवीयोगात्पृथिवी कस्य योगतः॥१
किमर्थं च कृता संज्ञा भूमेः किं पारिभाषिकी। गौरितीयं च विख्याता सूत कस्माद्ब्रवीहि नः॥

सूत उवाच—

वंशे स्वायंभुवस्याऽऽसीदङ्गो नाम प्रजापतिः। मृत्योस्तु दुहिता तेन परिणीता सुदुर्मुखा॥३
सुनीथा नाम तस्यास्तु वेनो नाम सुतः पुरा। अधर्मनिरतश्चाऽऽसीद्बलवान्वसुधाधिपः॥ ४
लोकेऽप्यधर्मकृज्जातः परभार्यापहारकः। धर्माचारस्य सिद्ध्यर्थं जगतोऽथ महर्षिभिः ॥ ५
अनुनीतोऽपि न ददावनुज्ञां स यदा ततः। शापेन मारयित्वैनमराजकभयार्दिताः ॥ ६
ममन्थुर्ब्राह्मणास्तस्य बलाद्देहमकल्मषाः। तत्कायान्मथ्यमानात्तु निपेतुर्म्लेच्छजातयः॥ ७
शरीरे मातुरंशेन कृष्णाञ्जनसमप्रभाः। पितुरंशस्य चांशेन धार्मिको धर्मचारिणः॥ ८
उत्पन्नो दक्षिणाद्धस्तात्सधनुः सशरो गदी। दिव्यतेजोमयवपुः सरत्नकवचाङ्गदः ॥ ९
पृथोरेवाभवद्यत्नात्ततः पृथुरजायत। +स विप्रैरभिषिक्तोऽपि तपः कृत्वा सुदारुणम्॥ १०
विष्णोर्वरेण सर्वस्य प्रभुत्वगमत्पुनः। निःस्वाध्यायवषट्कारं निर्धर्मं वीक्ष्य भूतलम्॥ ११
दग्धुमेवोद्यतः कोपाच्छरेणामितविक्रमः। ततो गोरूपमास्थाय भूः पलायितुमुद्यता॥ १२
पृष्ठतोऽनुगतस्तस्याः पृथुर्दीप्तशरासनः। ततः स्थित्वैकदेशे तु किं करोमीति चाब्रवीत्॥ १३
पृथुरप्यवदद्वाक्यमीप्सितं देहि सुव्रते। सर्वस्य जगतः शीघ्रं स्थावरस्य चरस्य च॥ १४

---

* इतः परमेतदर्धं विद्यते घ. ङ. च. पुस्तकेषु—संकीर्तनं सर्वमिदं मया प्रोक्तं तवानघ इति। + इत आरभ्य शरासन इत्यन्तग्रन्थो ङ. च. पुस्तकयोर्न विद्यते।

---

१ ख. ङ. च. भाविनो। २ ग. °रतः कामं वस°। ३ ग. °मत्प्रभु°। निः°।

तथैव साऽब्रवीद्भूमिर्दुदोह स नराधिपः । स्वके पाणौ पृथुर्वत्सं कृत्वा स्वायंभुवं मनुम्॥१५
तदन्नमभवच्छुद्धं[1] प्रजा जीवन्ति येन वै । ततस्तु ऋषिभिर्दुग्धा वत्सः सोमस्तदाऽभवत्॥१६
दोग्धा बृहस्पतिरभूत्पात्रं वेदस्तपो रसः । देवैश्च वसुधा दुग्धा दोग्धा मित्रस्तदाऽभवत् १७
इन्द्रो वत्सः समभवत्क्षीरमूर्जस्करं बलम् । देवानां काञ्चनं पात्रं पितृणां राजतं तथा ॥ १८
अन्तकश्चाभवद्दोग्धा यमो वत्सः स्वधा रसः । अलाबुपात्रं नागानां तक्षको वत्सकोऽभवत्॥
विषं क्षीरं ततो दोग्धा धृतराष्ट्रोऽभवत्पुनः । असुरैरपि दुग्धेयमायसे शक्रपीडिनीम्[2] ॥ २०
पात्रे मायामभूद्वत्सः प्राह्लादिस्तु विरोचनः । दोग्धा द्विमूर्धा तत्राऽऽसीन्माया येन प्रवर्तिता
यक्षैश्च वसुधा दुग्धा पुराऽन्तर्धानमीप्सुभिः । कृत्वा वैश्रवणं वत्समामपात्रे महीपते ॥ २२
प्रेतरक्षोगणैर्दुग्धा धरा रुधिरमुल्बणम् । रौप्यनाभोऽभवद्दोग्धा सुमाली वत्स एव तु ॥ २३
गन्धर्वैश्च पुरा दुग्धा वसुधा साप्सरोगणैः । वत्सं चैत्ररथं कृत्वा गन्धान्पद्मदले तथा ॥२४
दोग्धा वररुचिर्नाम नाट्यवेदस्य पारगः । गिरिभिर्वसुधा दुग्धारत्नानि विविधानि च ॥२५
औषधानि च दिव्यानि दोग्धा मेरुर्महाचलः । वत्सोऽभूद्धिमवांस्तत्र पात्रं शैलमयं पुनः२६
वृक्षैश्च वसुधा दुग्धा क्षीरं छिन्नप्ररोहणम् । पालाशपात्रे दोग्धा तु शालः पुष्पलताकुलः२७
प्लक्षोऽभवत्ततो वत्सः सर्ववृक्षो धनाधिपः । एवमन्यैश्च वसुधा तदा दुग्धा यथेप्सितम्॥२८
आयुर्धनानि सौख्यं च पृथौ राज्यं प्रशासति । न दरिद्रस्तदा कश्चिन्न रोगी न च पापकृत् ॥
नोपसर्गभयं किंचित्पृथौ राजनि शासति।नित्यं प्रमुदिता लोका दुःखशोकविवर्जिताः ३०
धनुष्कोट्या च शैलेन्द्रानुत्सार्य स महाबलः । भुवस्तलं समं चक्रे लोकानां हितकाम्यया ॥
न पुरग्रामदुर्गाणि न चाऽऽयुधधरा नराः । क्षयातिशयदुःखं च नार्थशास्त्रस्य चाऽऽदरः ॥ ३२
धर्मैकवासना[3] लोकाः पृथौ राज्यं प्रशासति । कथितानि च पात्राणि यत्क्षीरं च मया तव॥३३
येषां यत्र रुचिस्तत्तद्देयं तेभ्यो विजानता । यज्ञश्राद्धेषु सर्वेषु मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ३४
दुहितृत्वं गता यस्मात्पृथोर्धर्मवतो मही । तदाऽनुरागयोगाच्च पृथिवी विश्रुता बुधैः ॥ ३५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वैन्याभिवर्णनो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४०३ ॥

अथैकादशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

आदित्यवंशमखिलं वद सूत यथाक्रमम् । सोमवंशं च तत्त्वज्ञ यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १

सूत उवाच—

विवस्वान्कश्यपात्पूर्वमदित्यामभवत्सुतः । तस्य पत्नीत्रयं तद्वत्संज्ञा राज्ञी प्रभा तथा ॥ २
रैवतस्य सुता राज्ञी रेवतं सुषुवे सुतम् । प्रभा प्रभातं सुषुवे त्वाष्ट्री संज्ञा तथा मनुम् ॥ ३
यमश्च यमुना चैव यमलौ तु बभूवतुः । ततस्तेजोमयं रूपमसहन्ती विवस्वतः ॥ ४

---

१ ग. ङ. °वहुगुधं प्र° । २ ङ. च. शत्रुपीडनम् । पा° । ३ घ. च. °कतानाः पुरुषाः पृ° ।

नारीमुत्पादयामास स्वशरीरादनिन्दिताम्। त्वाष्ट्री स्वरूपरूपेण नाम्ना छायेति भामिनी ॥५
पुरतः संस्थितां दृष्ट्वा संज्ञा तां प्रत्यभाषत। छाये त्वं भज भर्तारमस्मदीयं वरानने ॥ ६
अपत्यानि मदीयानि मातृस्नेहेन पालय। तथेत्युक्त्वा तु सा देवमगमत्कापि सुव्रता ॥ ७
कामयामास देवोऽपि संज्ञेयमिति चाऽऽदरात्। जनयामास तस्यां तु पुत्रं च मनुरूपिणम् ॥८
सवर्णत्वाच्च सावर्णिर्मनोर्वैवस्वतस्य च। ततः शनिं च तपतीं विष्टिं चैव क्रमेण तु ॥ ९
छायायां जनयामास संज्ञेयमिति भास्करः। छाया स्वपुत्रेऽभ्यधिकं स्नेहं चक्रे मनौ तथा ॥१०
पूर्वो मनुस्तु चक्षाम न यमः क्रोधमूर्छितः। संतर्जयामास तदा पादमुद्यम्य दक्षिणम् ॥ ११
शशाप च यमं छाया संक्षतः कृमिसंयुतः। पादोऽयमेको भविता पूयशोणितविस्रवः ॥ १२
निवेदयामास पितुर्यमः शापादमर्षितः। निष्कारणमहं शप्तो मात्रा देव सकोपया ॥ १३
बालभावान्मया किंचिदुद्यतश्चरणः सकृत्। मनुना वार्यमाणाऽपि मम शापमदाद्विभो ॥१४
प्रायो न माता साऽस्माकं शापेनाहं यतो हतः। देवोऽप्याह यमं भूयः किं करोमि महामते १५
मौर्ख्यात्कस्य न दुःखं स्यादथवा कर्मसंततिः। अनिवार्या भवस्यापि का कथाऽन्येषु जन्तुषु॥
कृकवाकुर्मया दत्तो यः कृमीन्भक्षयिष्यति। क्लेदं च रुधिरं चैव वत्सायमपनेष्यति ॥ १७
एवमुक्तस्तपस्तेपे यमस्तीव्रं महायशाः। गोकर्णतीर्थे वैराग्यात्फलपत्रानिलाशनः ॥ १८
आराधयन्महादेवं यावद्वर्षायुतायुतम्। वरं प्रादान्महादेवः संतुष्टः शूलभृत्तदा ॥ १९
वव्रे स लोकपालत्वं पितृलोके नृपालयम्। धर्माधर्मात्मकस्यापि जगतस्तु परीक्षणम् ॥ २०
एवं स लोकपालत्वमगमच्छूलपाणिनः। पितॄणां चाऽऽधिपत्यं च धर्माधर्मस्य चानघ ॥२१
विवस्वानथ तज्ज्ञात्वा संज्ञायाः कर्मचेष्टितम्। त्वष्टुः समीपमगमदाचचक्षे च रोषवान् ॥ २२
तमुवाच ततस्त्वष्टा सांत्वपूर्वं द्विजोत्तमाः। तवासहन्ती भगवन्महस्तीव्रं तमोनुदम् ॥ २३
वडवारूपमास्थाय मत्सकाशमिहाऽऽगता। निवारिता मया सा तु त्वया चैव दिवाकर ॥ २४
यस्मादविज्ञाततया मत्सकाशमिहाऽऽगता। तस्मान्मदीयं भवनं प्रवेष्टुं न त्वमर्हसि ॥ २५
एवमुक्ता जगामाथ मरुदेशमनिन्दिता। वडवारूपमास्थाय भूतले संप्रतिष्ठिता ॥ २६
तस्मात्प्रसादं कुरु मे यद्यनुग्रहभागहम्। अपनेष्यामि ते तेजो यन्त्रे कृत्वा दिवाकर ॥ २७
रूपं तव करिष्यामि लोकानन्दकरं प्रभो। तथेत्युक्तः स रविणा भ्रमौ कृत्वा दिवाकरम् ॥ २८
पृथक्चकार तत्तेजश्चक्रं विष्णोरकल्पयत्। त्रिशूलं चापि रुद्रस्य वज्रमिन्द्रस्य चाधिकम् ॥
दैत्यदानवसंहर्तुः सहस्रकिरणात्मकम्। रूपं चाप्रतिमं चक्रे त्वष्टा पद्भ्यामृते महत् ॥ ३०
न शशाकाथ तद्द्रष्टुं पादरूपं रवेः पुनः। अर्चास्वपि ततः पादौ न कश्चित्कारयेत्क्वचित्॥ ३१
यः करोति स पापिष्ठां गतिमाप्नोति निन्दिताम्। कुष्ठरोगमवाप्नोति लोकेऽस्मिन्दुःखसंयुतः॥
तस्माच्च धर्मकामार्थी चित्रेष्वायतनेषु च। न क्वचित्कारयेत्पादौ देवदेवस्य धीमतः ॥ ३३
ततः स भगवान्गत्वा भूर्लोकममराधिपः। कामयामास कामार्तो मुख एव दिवाकरः ॥ ३४
अश्वरूपेण महता तेजसा च समावृतः। संज्ञा च मनसा क्षोभमगमद्भयविह्वला ॥ ३५
नासापुटाभ्यामुत्सृष्टं परोऽयमिति शङ्कया। तद्रेतसस्ततो जातावश्विनाविति निश्चितम् ॥३६

---

१ ख. ङ. च. °नी। किंकरोमीति पुरतः संस्थितां नाम भा°। २ ग. घ. °मगात्कामाय सु°। ङ. च. °मगाद्धर्माय सु°। ३ ङ. च. तदा। ४ क. भक्षितः। घ. ङ. च. सर्वतः।

दस्रौ सुतत्वात्संजातौ नासत्यौ नासिकाग्रतः । ज्ञात्वा चिराच्च तं देवं संतोषमगमत्परम् ॥
विमानेनागमत्स्वर्गं पत्या सह मुदान्विता ॥ ३७
सावर्णोऽपि मनुर्मेरावद्याप्यास्ते तपोधनः । शनिस्तपोबलादाप ग्रहसाम्यं ततः पुनः ॥ ३८
यमुना तपती चैव पुनर्नद्यौ बभूवतुः । विष्टिर्घोरात्मिका तद्वत्कालत्वेन व्यवस्थिता ॥ ३९
मनोर्वैवस्वतस्याऽऽसन्दश पुत्रा महाबलाः । इलस्तु प्रथमस्तेषां पुत्रेष्ट्यां समजायत ॥ ४०
इक्ष्वाकुः कुशनाभश्च अरिष्टो धृष्ट एव च । नरिष्यन्तः करूषश्च शर्यातिश्च महाबलाः ॥
पृषध्रश्चाथ नाभागः सर्वे ते दिव्यमानुषाः ॥ ४१
अभिषिच्य मनुः पुत्रमिलं ज्येष्ठं स धार्मिकः । जगाम तपसे भूयः स महेन्द्रवनालयम् ॥ ४२
अथ दिग्जयसिद्ध्यर्थमिलः प्रायान्महीमिमाम् । भ्रमन्द्वीपानि सर्वाणि क्ष्माभृतः संप्रधर्षयन्
जगामोपवनं शंभोरश्वाकृष्टः प्रतापवान् । कल्पद्रुमलताकीर्णं नाम्ना शरवणं महत् ॥ ४४
रमते यत्र देवेशः शंभुः सोमार्धशेखरः । उमया समयस्तत्र पुरा शरवणे कृतः ॥ ४५
पुंनाम सत्त्वं यत्किंचिदागमिष्यति ते[3] वने । स्त्रीत्वमेष्यति तत्सर्वं दशयोजनमण्डले ॥ ४६
अज्ञातसमयो राजा इलः शरवणे पुरा । स्त्रीत्वमाप विशन्नेव वडवात्वं हयस्तदा ॥ ४७
पुरुषत्वं हृतं सर्वं स्त्रीरूपे विस्मितो नृपः । इलेति साऽभवन्नारी पीनोन्नतघनस्तनी ॥ ४८
उन्नतश्रोणिजघना पद्मपत्रायतेक्षणा । पूर्णेन्दुवदना तन्वी विलासोल्लासितेक्षणा ॥ ४९
मूलोन्नतायतभुजा नीलकुञ्चितमूर्धजा । तनुलोमा सुदशना मृदुगम्भीरभाषिणी ॥ ५०
श्यामगौरेण वर्णेन हंसवारणगामिनी । कार्मुकभ्रूयुगोपेता तनुताम्रनखाङ्कुरा ॥ ५१
भ्रमन्ती च वने तस्मिंश्चिन्तयामास भामिनी । को मे पिताऽथवा भ्राता का मे माता भवेदिह
कस्य भर्तुरहं दत्ता कियद्वत्स्यामि भूतले । चिन्तयन्तीति ददृशे सोमपुत्रेण साऽङ्गना ॥ ५३
इला रूपसमाक्षिप्तमनसा वरवर्णिनी । बुधस्तदाप्तये यत्नमकरोत्कामपीडितः ॥ ५४
विशिष्टाकारवान्दण्डी सकमण्डलुपुस्तकः । वेणुदण्डकृतानेकपवित्रकगणान्वितः ॥ ५५
द्विजरूपः शिखी ब्रह्म निगदन्कर्णकुण्डलः । बटुभिश्चान्वितो युक्तैः समित्पुष्पकुशोदकैः ५६
किलान्विषन्वने तस्मिन्नाजुहाव स तामिलाम् । बहिर्वनस्यान्तरितः किल पादपमण्डले॥५७
ससंभ्रममकस्मात्तां सोपालम्भमिवावदत् । त्यक्त्वाऽग्निहोत्रशुश्रूषां क्व गता मन्दिरान्मम॥
इयं विहारवेला ते ह्यतिक्रामति सांप्रतम् । एह्येहि पृथुसुश्रोणि संभ्रान्ता केन हेतुना ॥ ५९
इयं सायंतनी वेला विहारस्येह वर्तते । कृत्वोपलेपनं पुष्पैरलंकुरु गृहं मम ॥ ६०
सा त्वब्रवीद्विस्मृताऽहं सर्वमेतत्तपोधन । आत्मानं त्वां च भर्तारं कुलं च वद मेऽनघ ॥ ६१
बुधः प्रोवाच तां तन्वीमिला त्वं वरवर्णिनी । अहं च कामुको नाम बहुविद्यो बुधः स्मृतः ६२
तेजस्विनः कुले जातः पिता मे ब्राह्मणाधिपः । इति सा तस्य वचनात्प्रविष्टा बुधमन्दिरम् ६३
रत्नस्तम्भसमायुक्तं दिव्यमायाविनिर्मितम् । इला कृतार्थमात्मानं मेने तद्भवनस्थिता ६४
अहो वृत्तमहो रूपमहो धनमहो कुलम् । मम चास्य च मे भर्तुरहो लावण्यमुत्तमम् ॥ ६५

---

२ ग. °पोवने श° । २ ङ. च देवमानुषाः । ३ ग. नो । ४ ग. भ्रममाणा । ५ ग. °द्वर्णस्य भू° । ६ क. ख. वर-वर्णिनीम् । ७ ग घ ङ. च. युक्तः । ८ ग. घ. ङ. च. °मार्कीर्णे ।

रेमे च सा तेन सममतिकालमिला ततः। सर्वभोगमये गेहे यथेन्द्रभवने तथा॥ ६६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे बुधसंगमो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ४६९ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः।

सूत उवाच—

अथान्विषन्तो राजानं भ्रातरस्तस्य मानवाः। इक्ष्वाकुप्रमुखा जग्मुस्तदा शरवणान्तिकम्[1] १
ततस्ते ददृशुः सर्वे वडवामग्रतः स्थिताम्। रत्नपर्याणकिरणदीप्तकायामनुत्तमाम्॥ २
पर्याणप्रत्यभिज्ञानात्सर्वे विस्मयमागताः। अयं चन्द्रप्रभो नाम वाजी तस्य महात्मनः॥ ३
अगमद्वडवारूपमुत्तमं केन हेतुना। ततस्तु मैत्रावरुणिं पप्रच्छुस्ते पुरोधसम्॥ ४
किमित्येतदभूच्चित्रं वद योगविदां वर। वसिष्ठश्चाब्रवीत्सर्वं दृष्ट्वा तद्ध्यानचक्षुषा॥ ५
समयः शंभुदयिताकृतः शरवणे पुरा। यः पुमान्प्रविशेदत्र स नारीत्वमवाप्स्यति॥ ६
अयमश्वोऽपि नारीत्वमगाद्राज्ञा सहैव तु। पुनः पुरुषतामेति यथाऽसौ धनदोपमः॥ ७
तथैव यत्नः कर्तव्यश्चाऽऽराध्यैव पिनाकिनम्। ततस्ते मानवा जग्मुर्यत्र देवो महेश्वरः॥ ८
तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः पार्वतीपरमेश्वरौ। तावूचतुरलङ्घ्योऽयं समयः किंतु सांप्रतम्॥ ९
इक्ष्वाकोरश्वमेधेन यत्फलं स्यात्तदावयोः। दत्त्वा किंपुरुषो वीरः स भविष्यत्यसंशयम्॥ १०
तथेत्युक्तास्ततस्ते तु जग्मुर्वैवस्वतात्मजाः। इक्ष्वाकोश्चाश्वमेधेन चेलः किंपुरुषोऽभवत्॥ ११
मासमेकं पुमान्वीरः स्त्री च मासमभूत्पुनः। बुधस्य भवने तिष्ठन्निलो गर्भधरोऽभवत्॥ १२
अजीजनत्पुत्रमेकमनेकगुणसंयुतम्। बुधश्चोत्पाद्य तं पुत्रं स्वर्लोकमगमत्ततः॥ १३
इलस्य नाम्ना तद्वर्षमिलावृतमभूत्तदा। सोमार्कवंशयोरादाविलोऽभून्मनुनन्दनः॥ १४
एवं पुरूरवाः पुंसोरभवद्वंशवर्धनः। इक्ष्वाकुरर्कवंशस्य तथैवोक्तस्तपोधनाः॥ १५
इलः किंपुरुषत्वे च सुद्युम्न इति चोच्यते। पुनः पुत्रत्रयमभूत्सुद्युम्नस्यापराजितम्॥ १६
उत्कलो वै गहस्तद्वद्धरिताश्वश्च वीर्यवान्। उत्कलस्योत्कला नाम गयस्य तु गया मता[3]॥ १७
हरिताश्वस्य दिक्पूर्वा विश्रुता कुरुभिः सह। प्रतिष्ठानेऽभिषिच्याथ स पुरूरवसं सुतम्॥ १८
जगामेलावृतं भोक्तुं वर्षं दिव्यफलाशनम्। इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान्[4]॥ १९
नरिष्यन्तस्य पुत्रोऽभूच्छुचो[5] नाम महाबलः। नाभागस्याम्बरीषस्तु धृष्टस्य च सुतत्रयम्॥ २०
धृतकेतुश्चित्रनाथो रणधृष्टश्च वीर्यवान्। आनर्तो नाम शर्यातेः सुकन्या चैव दारिका॥ २१
आनर्तस्याभवत्पुत्रो रोचमानः प्रतापवान्। आनर्तो नाम देशोऽभून्नगरी च कुशस्थली॥ २२
रोचमानस्य पुत्रोऽभूद्रेवो रैवत एव च। ककुद्मी चापरं नाम ज्येष्ठः पुत्रशतस्य च॥ २३
रेवती तस्य सा कन्या भार्या रामस्य विश्रुता। करूषस्य तु कारूषा बहवः प्रथिता भुवि॥ २४
पृषध्रो गोवधाच्छूद्रो गुरुशापादजायत। इक्ष्वाकुवंशं वक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः॥ २५
इक्ष्वाकोः पुत्रतामाप विकुक्षिर्नाम देवराट्। ज्येष्ठः पुत्रशतस्याऽऽसीद्दश पञ्च च तत्सुताः॥ २६

१ ङ. च. °मितस्ततः। २ ग. °म्। राज्ञा तु रहिता दृष्ट्वा व°। ३ ग पुरी। ४ क. °न्। नारि°। ५ ङ. च. भूच्छोना°। ६ ग. घ. °च्छुको ना°।

मेरोरुत्तरतस्ते तु जाताः पार्थिवसत्तमाः । चतुर्दशोत्तरं चान्यच्छतमस्य तथाऽभवत् ॥ २७
मेरोर्दक्षिणतो ये ये राजानः संप्रकीर्तिताः । ज्येष्ठः ककुत्स्थो नाम्नाऽभूत्तत्सुतस्तु सुयोधनः २८
तस्य पुत्रः पृथुर्नाम विश्वगश्च पृथोः सुतः[1] । इन्दुस्तस्य च पुत्रोऽभूद्युवनाश्वस्ततोऽभवत् ॥२९
श्रावस्तश्च महातेजा वत्सकस्तत्सुतोऽभवत् । निर्मिता येन श्रावस्ती गौडदेशे द्विजोत्तमाः ३०
श्रावस्ताद्बृहदश्वोऽभूत्कुवलाश्वस्ततोऽभवत् । धुन्धुमारत्वमगमद्[2]धुन्धुनाम्ना हतः पुरा ॥३१
तस्य पुत्रास्त्रयो जाता दृढाश्वो दण्ड एव च । कपिलाश्वश्च विख्यातो धौन्धुमारिः प्रतापवान्
दृढाश्वस्य प्रमोदश्च हर्यश्वस्तस्य चाऽऽत्मजः । हर्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत्संहताश्वस्ततोऽभवत्
अकृताश्वो रणाश्वश्च संहताश्वसुतावुभौ । युवनाश्वो रणाश्वस्य मान्धाता च ततोऽभवत् ३४
मान्धातुः पुरुकुत्सोऽभूद्धर्मसेनश्च पार्थिवः । मुचुकुन्दश्च विख्यातः शत्रुजिच्च[3] प्रतापवान् ३५
पुरुकुत्सस्य पुत्रोऽभूद्वसुदो नर्मदापतिः । संभूतिस्तस्य पुत्रोऽभूत्त्रिधन्वा च ततोऽभवत् ३६
त्रिधन्वनः सुतो जातस्त्रय्यारुण इति स्मृतः । तस्मात्सत्यव्रतो नाम तस्मात्सत्यरथः स्मृतः ३७
तस्य पुत्रो हरिश्चन्द्रो हरिश्चन्द्राच्च रोहितः । रोहिताच्च वृको जातो वृकाद्बाहुरजायत ॥ ३८
सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद्राजा परमधार्मिकः । द्वे भार्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा ॥ ३९
ताभ्यामाराधितः पूर्वमौर्वोऽग्निः पुत्रकाम्यया । और्वस्तुष्टस्तयोः प्रादाद्यथेष्टं वरमुत्तमम् ४०
एका षष्टिसहस्राणि सुतमेकं तथाऽपरा । गृह्णातु वंशकर्तारं प्रभाऽगृह्णाद्बहूंस्तदा ॥ ४१
एकं भानुमती पुत्रमगृह्णादसमञ्जसम् । ततः षष्टिसहस्राणि सुषुवे यादवी प्रभा ॥ ४२
खनन्तः पृथिवीं दग्धा विष्णुना येऽश्वमार्गणे । असमञ्जसस्तु तनयो योंऽशुमान्नाम विश्रुतः॥
तस्य पुत्रो दिलीपस्तु दिलीपात्तु भगीरथः । येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वाऽवतारिता ॥४४
भगीरथस्य तनयो नाभाग इति विश्रुतः । नाभागस्याम्बरीषोऽभूत्सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत् ॥
तस्यायुतायुः पुत्रोऽभूदृतुपर्णस्ततोऽभवत् । तस्य कल्माषपादस्तु सर्वकर्मा ततः स्मृतः ॥४६
तस्यानरण्यः पुत्रोऽभून्निघ्नस्तस्य सुतोऽभवत् । निघ्नपुत्रावुभौ जातावनमित्ररघू नृपौ ॥ ४७
अनमित्रो वनमगाद्भविता स कृते नृपः । रघोरभूद्दिलीपस्तु दिलीपादजकस्तथा ॥ ४८
दीर्घबाहुरजा[4]ज्जातश्चाजपालस्ततो नृपः । तस्माद्दशरथो जातस्तस्य पुत्रचतुष्टयम् ॥ ४९
नारायणात्मकाः सर्वे रामस्तेष्वग्रजोऽभवत् । रावणान्तक[5]रस्तद्वद्रघूणां वंशवर्धनः ५०
वाल्मीकिस्तस्य चरितं चक्रे भार्गवसत्तमः । तस्य पुत्रौ कुशलवाविक्ष्वाकुकुलवर्धनौ ॥ ५१
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चाऽऽत्मजः । नलस्तु नैषधस्तस्मान्नभास्तस्मादजायत ॥
नभसः पुण्डरीकोऽभूत्क्षेमधन्वा ततः स्मृतः । तस्य पुत्रोऽभवद्वीरो देवानीकः प्रतापवान्॥५३
अहीनगुस्तस्य सुतः सहस्राश्वस्ततः परः । ततश्चन्द्रावलोकस्तु तारापीडस्ततोऽभवत् ॥ ५४
तस्याऽऽत्मजश्चन्द्रगिरिर्भानुश्चन्द्रस्ततोऽभवत् । श्रुतायुरभवत्तस्माद्भारते यो निपातितः ५५
नलौ द्वावेव विख्यातौ वंशे कश्यपसंभवे । वीरसेनसुतस्तद्वन्नैषधश्च नराधिपः ॥ ५६

---

१ ग. °तः आर्द्रस्त° । २ क. °द्धुन्धोर्नाम्नो ह° । ग. °द्धुन्धोर्नाम्नी श्रियः पु° । ३ ग. शक्रमित्रः । ४ ग. °ज्जातः प्रजापालस्ततोऽभवत् । त° ५ ग. घ. च. °करो राजारघू° ।

एते वैवस्वते वंशे राजानो भूरिदक्षिणाः। इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येन प्रकीर्तिताः॥ ५७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सूर्यवंशानुकीर्तनं नाम द्वादशोऽध्यायः।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः॥ ५२६॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः।

मनुरुवाच—

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि पितॄणां वंशमुत्तमम्। रवेश्च श्राद्धदेवत्वं सोमस्य च विशेषतः॥ १

मत्स्य उवाच—

हन्त ते कथयिष्यामि पितॄणां वंशमुत्तमम्। स्वर्गे पितृगणाः सप्त त्रयस्तेषाममूर्तयः॥ २
मूर्तिमन्तोऽथ चत्वारः सर्वेषाममितौजसः। अमूर्तयः पितृगणा वैराजस्य प्रजापतेः॥ ३
जयन्ति यान्देवगणा वैराजा इति विश्रुताः। ये चैते योगविभ्रष्टाः प्राप्य लोकान्सनातनान् ४
पुनर्ब्रह्मदिनान्ते तु जायन्ते ब्रह्मवादिनः। संप्राप्य तां स्मृतिं भूयो योगं सांख्यमनुत्तमम्॥ ५
सिद्धिं प्रयान्ति योगेन पुनरावृत्तिदुर्लभाम्। योगिनामेव देयानि तस्माच्छ्राद्धानि दातृभिः॥
एतेषां मानसी कन्या पत्नी हिमवतो मता। मैनाकस्तस्य दायादः क्रौञ्चस्तस्याग्रजोऽभवत्॥
क्रौञ्चद्वीपः स्मृतो येन चतुर्थो घृतसंवृतः॥ ७
मेना च सुषुवे तिस्रः कन्या योगवतीस्ततः। उमैकपर्णाऽपर्णा च तीव्रव्रतपरायणाः॥ ८
रुद्रस्यैका सितस्यैका जैगीषव्यस्य चापरा। दत्ता हिमवता बालाः सर्वा लोके तपोधिकाः॥

ऋषय ऊचुः—

कस्माद्दाक्षायणी पूर्वं ददाहाऽऽत्मानमात्मना। हिमवद्दुहिता तद्वत्कथं जाता महीतले॥ १०
संहरन्ती किमुक्ताऽसौ सुता वा ब्रह्मसूनुना। दक्षेण लोकजननी सूत विस्तरतो वद॥ ११

सूत उवाच—

दक्षस्य यज्ञे वितते प्रभूतवरदक्षिणे। समाहूतेषु देवेषु प्रोवाच पितरं सती॥ १२
किमर्थं तात भर्ता मे यज्ञेऽस्मिन्नाभिमन्त्रितः। अयोग्य इति तामाह दक्षो यज्ञेषु शूलभृत् १३
उपसंहारकृद्रुद्रस्तेनामङ्गलभागयम्। चुकोपाथ सती देहं त्यक्ष्यामीति त्वदुद्भवम्॥ १४
दशानां त्वं च भविता पितॄणामेकपुत्रकः। क्षत्रियत्वेऽश्वमेधे च रुद्रात्त्वं नाशमेष्यसि॥ १५
इत्युक्त्वा योगमास्थाय स्वदेहोद्भवतेजसा। निर्दहन्ती तदात्मानं सदेवासुरकिन्नरैः॥ १६
किं किमेतदिति प्रोक्ता गन्धर्वगणगुह्यकैः। उपगम्याब्रवीद्दक्षः प्राणिपत्याथ दुःखितः॥ १७
त्वमस्य जगतो माता जगत्सौभाग्यदेवता। दुहितृत्वं गता देवि ममानुग्रहकाम्यया॥ १८
न त्वया रहितं किंचिद्ब्रह्माण्डे सचराचरम्। प्रसादं कुरु धर्मज्ञे न मां त्यक्तुमिहार्हसि॥ १९
प्राह देवी यदारब्धं तत्कार्यं मे न संशयः। किंत्ववश्यं त्वया मर्त्ये हतयज्ञेन शूलिना॥ २०
प्रसादे लोकसृष्ट्यर्थं तपः कार्यं ममान्तिके। प्रजापतिस्त्वं भविता दशानामङ्गजोऽप्यलम् २१
मदंशेनाङ्गना षष्टिर्भविष्यन्त्यङ्गजास्तव। मत्संनिधौ तपः कुर्वन्प्राप्स्यसे योगमुत्तमम्॥ २२

---

१ ग. °स्तस्य सुतोऽभ°। २ ग. घ. ङ. च. सर्वलोकत°।

एवमुक्तोऽब्रवीद्दक्षः केषु केषु मयाऽनघे । तीर्थेषु च त्वं द्रष्टव्या स्तोतव्या कैश्च नामभिः ॥ २३

देव्युवाच—

सर्वदा सर्वभूतेषु द्रष्टव्या सर्वतो भुवि । सर्वलोकेषु यत्किंचिद्रहितं न मया विना ॥ २४
तथाऽपि येषु स्थानेषु द्रष्टव्या सिद्धिमीप्सुभिः।स्मर्तव्या भूतिकामैर्वा तानि वक्ष्यामि तत्त्वतः
वाराणस्यां विशालाक्षी नैमिषे लिङ्गधारिणी । प्रयागे ललिता देवी कामाक्षी गन्धमादने ॥
मानसे कुमुदा नाम विश्वकाया तथाऽम्बरे ॥ २७
गोमन्ते गोमती नाम मन्दरे कामचारिणी । मदोत्कटा चैत्ररथे जयन्ती हस्तिनापुरे ॥ २८
कान्यकुब्जे तथा गौरी रम्भा मलयपर्वते । एकाम्रके कीर्तिमती विश्वा विश्वेश्वरे विदुः ॥२९
पुष्करे पुरुहूतेति केदारे मार्गदायिनी । नन्दा हिमवतः पृष्ठे गोकर्णे भद्रकर्णिका ॥ ३०
स्थानेश्वरे भवानी तु बिल्वले बिल्वपत्रिका । श्रीशैले माधवी नाम भद्रा भद्रेश्वरे तथा ॥ ३१
जया वराहशैले तु कमला कमलालये । रुद्रकोट्यां च रुद्राणी काली कालञ्जरे गिरौ ॥ ३२
महालिङ्गे तु कपिला मर्कोटे मुकुटेश्वरी । शालग्रामे महादेवी शिवलिङ्गे जलप्रिया ॥ ३३
मायापुर्यां कुमारी तु संताने ललिता तथा । उत्पलाक्षी सहस्राक्षे कमलाक्षे महोत्पला ॥ ३४
गङ्गायां मङ्गला नाम विमला पुरुषोत्तमे । विपाशायाममोघाक्षी पाटला पुण्ड्रवर्धने ॥ ३५
नारायणी सुपार्श्वे तु त्रिकूटे भद्रसुन्दरी । विपुले विपुला नाम कल्याणी मलयाचले ॥ ३६
कोटवी कोटितीर्थे तु सुगन्धा माधवे वने । गोदाश्रमे त्रिसंध्या तु गङ्गाद्वारे रतिप्रिया ॥३७
शिवकुण्डे शिवानन्दा नन्दिनी देविकातटे । रुक्मिणी द्वारवत्यां तु राधा वृन्दावने वने ॥३८
देवकी मथुरायां तु पाताले परमेश्वरी। चित्रकूटे तथा सीता विन्ध्ये विन्ध्याधिवासिनी ॥३९
सह्याद्रावेकवीरा तु हरिश्चन्द्रे तु चन्द्रिका । रमणा रामतीर्थे तु यमुनायां मृगावती॥ ४०
करवीरे महालक्ष्मीरुमा देवी विनायके । अरोगा वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी ॥ ४१
अभयेत्युष्णतीर्थेषु चामृता विन्ध्यकन्दरे । माण्डव्ये माण्डवी नाम स्वाहा माहेश्वरे पुरे ॥ ४२
छागलाण्डे प्रचण्डा तु चण्डिका मकरन्दके । सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पुष्करावती ॥ ४३
देवमाता सरस्वत्यां पारावारतटे मता । महालये महाभागा पयोष्ण्यां पिङ्गलेश्वरी ॥ ४४
सिंहिका कृतशौचे तु कार्तिकेये यशस्करी । उत्पलावर्तके लोला सुभद्रा शोणसंगमे ॥ ४५
माता सिद्धपुरे लक्ष्मीरङ्गना भरताश्रमे । जालन्धरे विश्वमुखी तारा किष्किन्धपर्वते ॥ ४६
देवदारुवने पुष्टिर्मेधा काश्मीरमण्डले । भीमा देवी हिमाद्रौ तु पुष्टिर्विश्वेश्वरे तथा ॥ ४७
कपालमोचने शुद्धिर्माता कायावरोहणे । शङ्खोद्धारे ध्वनिर्नाम धृतिः पिण्डारके तथा ॥
काला तु चन्द्रभागायामच्छोदे शिवकारिणी । वेणायाममृता नाम बदर्यामुर्वशी तथा ॥४९
ओषधी चोत्तरकुरौ कुशद्वीपे कुशोदका । मन्मथा हेमकूटे तु मुकुटे सत्यवादिनी ॥ ५०
अश्वत्थे वन्दनीया तु निधिर्वैश्रवणालये । गायत्री वेदवदने पार्वती शिवसंनिधौ ॥ ५१
देवलोके तथेन्द्राणी ब्रह्मास्येषु सरस्वती । सूर्यबिम्बे प्रभा नाम मातृणां वैष्णवी मता ५२
अरुन्धती सतीनां तु रामासु च तिलोत्तमा । चित्ते ब्रह्मकला नाम शक्तिः सर्वशरीरिणाम्५३

---

१ ग. शुभानन्दा । घ. ङ. च. सुनन्दा । २ ग. ङ. च. आरोग्या । ३ ग. घ. ङ. मरकण्टके । च. मर… कूटे । सो° ।

एतदुद्देशतः प्रोक्तं नामाष्टशतमुत्तमम् । अष्टोत्तरं च तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ॥ ५४
यः स्मरेच्छृणुयाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते । एषु तीर्थेषु यः कृत्वा स्नानं पश्यति मां नरः॥ ५५
सर्वपापविनिर्मुक्तः कल्पं शिवपुरे वसेत् । यस्तु मत्परमं कालं करोत्येतेषु मानवः ॥ ५६
स भित्त्वा ब्रह्मसदनं पदमभ्येति शाङ्करम् । नाम्नामष्टशतं यस्तु श्रावयेच्छिवसंनिधौ ॥ ५७
तृतीयायामथाष्टम्यां बहुपुत्रो भवेन्नरः । गोदाने श्राद्धदाने वा अहन्यहनि वा बुधः ॥ ५८
देवार्चनविधौ विद्वान्पठन्ब्रह्माधिगच्छति । एवं वदन्ती सा तत्र ददाहाऽऽत्मानमात्मना॥५९
स्वायंभुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽभवत् । पार्वती साऽभवद्देवी शिवदेहार्धधारिणी ६०
मेनागर्भसमुत्पन्ना भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । अरुन्धती जपन्त्येतत्प्राप योगमनुत्तमम् ॥ ६१
पुरूरवाश्च राजर्षिर्लोके व्यजेयतामगात् । ययातिः पुत्रलाभं च धनलाभं च भार्गवः ॥ ६२
तथाऽन्ये देवदैत्याश्च ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा । वैश्याः शूद्राश्च बहवः सिद्धिमीयुर्यथेप्सिताम् ॥ ६३
यत्रैतल्लिखितं तिष्ठेत्पूज्यते देवसंनिधौ । न तत्र शोको दौर्गत्यं कदाचिदपि जायते ॥ ६४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशान्वये गौरीनामाष्टोत्तरशतकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ५९० ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—
लोकाः सोमपथा नाम यत्र मारीचनन्दनाः । वर्तन्ते देव पितरो देवा यान्भावयन्त्यलम् ॥ १
अग्निष्वात्ता इति ख्याता यज्वानो यत्र संस्थिताः । अच्छोदा नाम तेषां तु मानसी कन्यका नदी ॥ २
अच्छोदं नाम च सरः पितृभिर्निर्मितं पुरा । अच्छोदा तु तपश्चक्रे दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ ३
आजग्मुः पितरस्तुष्टाः किल दातुं च तां वरम् । दिव्यरूपधराः सर्वे दिव्यमाल्यानुलेपनाः ॥ ४
सर्वे युवानो बलिनः कुसुमायुधसंनिभाः । तन्मध्येऽमावसुं नाम पितरं वीक्ष्य साऽङ्गना॥५
वव्रे वरार्थिनी सङ्गं कुसुमायुधपीडिता । योगाद्भ्रष्टा तु सा तेन व्यभिचारेण भामिनी ॥६
धरां तु नास्पृशत्पूर्वं पपाताथ भुवस्तले । तिथावमावसुर्यस्यामिच्छां चक्रे न तां प्रति ॥ ७
धैर्येण तस्य सा लोकैरमावास्येति विश्रुता । पितॄणां वल्लभा तस्मात्तस्यामक्षयकारकम्॥ ८
अच्छोदाऽधोमुखी दीना लज्जिता तपसः क्षयात् । सा पितॄन्प्रार्थयामास पुरे चाऽऽत्मप्रसिद्धये
विलप्यमाना पितृभिरिदमुक्ता तपस्विनी । भविष्यमर्थमालोक्य देवकार्यं च ते तदा ॥ १०
इदमूचुर्महाभागाः प्रसादशुभया गिरा । दिवि दिव्यशरीरेण यत्किंचित्क्रियते बुधैः ॥ ११
तेनैव तत्कर्मफलं भुज्यते वरवर्णिनी । सद्यः फलन्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ॥ १२
तस्मात्त्वं पुत्रि तपसः प्राप्स्यसे प्रेत्य तत्फलम् । अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा १३
व्यतिक्रमात्पितॄणां त्वं कष्टं कुलमवाप्स्यसि । तस्माद्राज्ञो वसोः कन्या त्वमवश्यं भविष्यसि

---

१ ङ. ख्याताः । पितरः सर्वकामदाः । अ° । २ ग. प्रधानाः ।

कन्या भूत्वा च लोकान्स्वान्पुनराप्स्यसि दुर्लभान् । पराशरस्य वीर्येण पुत्रमेकमवाप्स्यसि
द्वीपे तु बदरीप्राये बादरायणमच्युतम् । स वेदमेकं बहुधा विभजिष्यति ते सुतः ॥ १६
पौरवस्याऽऽत्मजौ द्वौ तु समुद्रांशस्य शंतनोः । विचित्रवीर्यस्तनयस्तथा चित्राङ्गदो नृपः १७
इमावुत्पाद्य तनयौ क्षेत्रजावस्य धीमतः । प्रौष्ठपद्यष्टकारूपा पितृलोके भविष्यसि ॥ १८
नाम्ना सत्यवती लोके पितृलोके तथाऽष्टका । आयुरारोग्यदा नित्यं सर्वकामफलप्रदा ॥ १९
भविष्यसि परे काले नदीत्वं च गमिष्यसि । पुण्यतोया सरिच्छ्रेष्ठा लोके ह्यच्छोदनामिका ॥
इत्युक्त्वा स गणस्तेषां तत्रैवान्तरधीयत । साऽप्यवाप च तत्सर्वं फलं यदुदितं पुरा ॥ २१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशानुकीर्तनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६११ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

विभ्राजा नाम चान्ये तु दिवि सन्ति सुवर्चसः । लोका बर्हिषदो यत्र पितरः सन्ति सुव्रताः १॥
यत्र बर्हिणयुक्तानि विमानानि सहस्रशः । संकल्प्या बर्हिषो यत्र तिष्ठन्ति फलदायिनः ॥ २
यत्राभ्युदयशालासु मोदन्ते श्राद्धदायिनः । यांश्च देवासुरगणा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ ३
यक्षरक्षोगणाश्चैव यजन्ति दिवि देवताः । पुलस्त्यपुत्राः शतशस्तपोयोगसमन्विताः ॥ ४
महात्मानो महाभागा भक्तानामभयप्रदाः । एतेषां पीवरी कन्या मानसी दिवि विश्रुता ५
योगिनी योगमाता च तपश्चक्रे सुदारुणम् । प्रसन्नो भगवांस्तस्या वरं वव्रे तु सा हरेः ॥ ६
योगवन्तं सुरूपं च भर्तारं विजितेन्द्रियम् । देहि देव प्रसन्नस्त्वं पतिं मे वदतां वरम् ॥ ७
उवाच देवो भविता व्यासपुत्रो यदा शुकः । भविता तस्य भार्या त्वं योगाचार्यस्य सुव्रते ॥ ८
भविष्यति च ते कन्या कृत्वी नाम च योगिनी । पाञ्चालाधिपतेर्देया मानुषस्य त्वया तदा ॥
जननी ब्रह्मदत्तस्य योगसिद्धा च गौः स्मृता । कृष्णो गौरः प्रभुः शंभुर्भविष्यन्ति च ते सुताः ॥
महात्मानो महाभागा गमिष्यन्ति परं पदम् । तानुत्पाद्य पुनर्योगात्सवरा मोक्षमेष्यसि ॥ ११
सुमूर्तिमन्तः पितरो वसिष्ठस्य सुताः स्मृताः । नाम्ना तु मानसाः सर्वे सर्वे ते धर्ममूर्तयः ॥ १२
ज्योतिर्भासिषु लोकेषु ये वसन्ति दिवः परम् । विराजमानाः क्रीडन्ति यत्र ते श्राद्धदायिनः ॥
सर्वकामसमृद्धेषु विमानेष्वपि पादजाः । किं पुनः श्राद्धदा विप्रा भक्तिमन्तः क्रियान्विताः ॥
गौर्नाम कन्या येषां तु मानसी दिवि राजते । शुक्रस्य दयिता पत्नी साध्यानां कीर्तिवर्धिनी ॥
मरीचिगर्भा नाम्ना तु लोका मार्तण्डमण्डले । पितरो यत्र तिष्ठन्ति हविष्मन्तोऽङ्गिरःसुताः
तीर्थश्राद्धप्रदा यान्ति ये च क्षत्रियसत्तमाः । राज्ञां तु पितरस्ते वै स्वर्गमोक्षफलप्रदाः ॥ १७
एतेषां मानसी कन्या यशोदा लोकविश्रुता । पत्नी ह्यंशुमतः श्रेष्ठा स्नुषा पञ्चजनस्य च ॥ १८
जनन्यथ दिलीपस्य भगीरथपितामही । लोकाः कामदुघा नाम कामभोगफलप्रदाः ॥ १९

---

१ ग. घ. ङ च, लोके । २ ग. °भ्राजमानाश्चान्ये । ३ ख. संकल्प्य । ग. घ. संकल्य । ४ ग. °ताः पितरः शतशस्तत्र शास्त्रयोगबलान्वि°। ५ ग. °भयंकराः । ए°। ६ ग. घ ङ. च वर । ७ ग. °गात्खेचरा । ८ ग. अमूर्तिमन्तः । ९ ग. घ. ङ. च. सुकालिनः । ना°। १० ग. पानगाः । ङ. पादपाः ।

सुस्वधा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति सुव्रताः। आज्यपा नाम लोकेषु कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ २०
पुलहाङ्गजदायादा वैश्यास्तान्भावयन्ति च। यत्र श्राद्धकृतः सर्वे पश्यन्ति युगपद्गताः ॥ २१
मातृभ्रातृपितृस्वसृसखिसंबन्धिबान्धवान्। अपि जन्मायुतैर्दृष्टाननुभूतान्सहस्रशः ॥ २२
एतेषां मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता। या पत्नी नहुषस्याऽऽसीद्ययातेर्जननी तथा॥२३
एकाष्टकाऽभवत्पश्चाद्ब्रह्मलोके गता सती। त्रय एते गणाः प्रोक्ताश्चतुर्थं तु वदाम्यतः॥ २४
लोकास्तु मानसा नाम ब्रह्माण्डोपरि संस्थिताः। येषां तु मानसी कन्या नर्मदा नाम विश्रुता
सोमपा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति शाश्वताः। धर्ममूर्तिधराः सर्वे परतो ब्रह्मणः स्मृताः ॥ २६
उत्पन्नाः स्वधया ते तु ब्रह्मत्वं प्राप्य योगिनः। कृत्वा सृष्ट्यादिकं सर्वं मानसे सांप्रतं स्थिताः
नर्मदा नाम तेषां तु कन्या तोयवहा सरित्। भूतानि या पावयति दक्षिणापथगामिनी ॥ २८
तेभ्यः सर्वे तु मनवः प्रजाः सर्गेषु निर्मिताः। ज्ञात्वा श्राद्धानि कुर्वन्ति धर्माभावेऽपि सर्वदा॥
तेभ्य एव पुनः प्राप्तुं प्रसादाद्योगसंततिम्। पितॄणामादिसर्गे तु श्राद्धमेव विनिर्मितम् ॥ ३०
सर्वेषां राजतं पात्रमथवा रजतान्वितम्। दत्तं स्वधा पुरोधाय पितॄन्प्रीणाति सर्वदा ॥ ३१
अग्नीषोमयमानां तु कार्यमाप्यायनं बुधः। अग्न्यभावेऽपि विप्रस्य पाणावपि जलेऽथवा॥३२
अजाकर्णेऽश्वकर्णे वा गोष्ठे वा सलिलान्तिके। पितॄणामम्बरं स्थानं दक्षिणा दिक्प्रशस्यते॥
प्राचीनावीतमुदकं तिलाः सव्याङ्गमेव च। दर्भा मांसं च पाठीनं गोक्षीरं मधुरा रसाः ॥ ३४
खड्गलोहामिषमधुकुशश्यामाकशालयः। यवनीवारमुद्गेक्षुशुक्लपुष्पघृतानि च ॥ ३५
वल्लभानि प्रशस्तानि पितॄणामिह सर्वदा। द्रव्याणि संप्रवक्ष्यामि श्राद्धे वर्ज्यानि यानि तु॥
मसूरशणनिष्पावराजमाषकुसुम्भिकाः। पद्मबिल्वार्कधत्तूरपारिभद्राटरूषकाः ॥ ३७
न देयाः पितृकार्येषु पयश्चाजाविकं तथा। कोद्रवोदारचणकाः कपित्थं मधुकातसी॥ ३८
एतान्यपि न देयानि पितृभ्यः प्रियमिच्छता। पितॄन्प्रीणाति यो भक्त्या ते पुनः प्रीणयन्ति तम्
यच्छन्ति पितरः पुष्टिं स्वर्गारोग्यं प्रजाफलम्। देवकार्यादपि पुनः पितृकार्यं विशिष्यते॥४०
देवतानां च पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतम्। शीघ्रप्रसादास्त्वक्रोधा निःशङ्काः स्थिरसौहृदाः॥
शान्तात्मानः शौचपराः सततं प्रियवादिनः। भक्तानुरक्ताः सुखदाः पितरः पूर्वदेवताः ॥४२
हविष्मतामाधिपत्ये श्राद्धदेवः स्मृतो रविः। एतद्वः सर्वमाख्यातं पितृवंशानुकीर्तनम् ॥
पुण्यं पवित्रमायुष्यं कीर्तनीयं सदा नृभिः ॥ ४३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशानुकीर्तनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ६५४ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः।

सूत उवाच—

श्रुत्वैतत्सर्वमखिलं मनुः पप्रच्छ केशवम्। श्राद्धकालं च विविधं श्राद्धभेदं तथैव च ॥ १

---

१ ङ. च. कर्मदा। २ ग. घ. ङ. च. धर्मभा॰। ३ ग. च। गोधा मांम॰। ४ घ. ङ. च. मुद्राश्च शु॰। ५ ष. ॰मतुलं। ङ. च. ॰ममलं। ६ क. श्राद्धे का॰। ७ ग. कालविधिं श्राद्धभेदं तस्य त॰।

श्राद्धेषु भोजनीया ये ये च वर्ज्या द्विजातयः। कस्मिन्वासरभागे वा पितृभ्यः श्राद्धमाचरेत्२
कस्मिन्दत्तं कथं याति श्राद्धं तु मधुसूदन। विधिना केन कर्तव्यं कथं प्रीणाति तत्पितॄन्॥ ३

मत्स्य उवाच—

कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा। पयोमूलफलैर्वाऽपि पितृभ्यः प्रीतिमावहन्॥ ४
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं श्राद्धमुच्यते। नित्यं तावत्प्रवक्ष्यामि अर्घ्यावाहनवर्जितम्
अदैवं तद्विजानीयात्पार्वणं पर्वसु स्मृतम्। पार्वणं त्रिविधं प्रोक्तं शृणु तावन्महीपते॥ ६
पार्वणे ये नियोज्यास्तु ताञ्शृणुष्व नराधिप। पञ्चाग्निः स्नातकश्चैव त्रिसुपर्णः षडङ्गवित्॥७
श्रोत्रियः श्रोत्रियसुतो विधिवाक्यविशारदः। सर्वज्ञो वेदविन्मन्त्री ज्ञातवंशः कुलान्वितः॥
पुराणवेत्ता धर्मज्ञः स्वाध्यायजपतत्परः। शिवभक्तः पितृपरः सूर्यभक्तोऽथ वैष्णवः॥ ९
ब्रह्मण्यो योगविच्छान्तो विजितात्मा च शीलवान्। भोजयेच्चापि दौहित्रं यत्नतः स्वसु-
हृद्गुरून्॥ १०
विट्पतिं मातुलं बन्धुमृत्विगाचार्यसोमपान्। यश्च व्याकुरुते वाक्यं यश्च मीमांसतेऽध्वरम्॥
सामस्वरविधिज्ञश्च पङ्क्तिपावनपावनः। सामगो ब्रह्मचारी च वेदयुक्तोऽथ ब्रह्मवित्॥ १२
यत्रैते भुञ्जते श्राद्धे तदेव परमार्थवत्। एते भोज्याः प्रयत्नेन वर्जनीयान्निबोध मे॥ १३
पतितोऽभिशस्तः क्लीबः पिशुनव्यङ्गरोगिणः। कुनखी श्यावदन्तश्च कुण्डगोलाश्वपालकाः
परिवित्तिर्नियुक्तात्मा प्रमत्तोन्मत्तदारुणाः। वैडाली बकवृत्तिश्च दम्भी देवलकादयः॥ १५
कृतघ्नान्नास्तिकांस्तद्वन्म्लेच्छदेशनिवासिनः। त्रिशङ्कुबर्बरद्रावीतद्रविडकोंकणान्॥ १६
वर्जयेल्लिङ्गिनः सर्वाञ्श्राद्धकाले विशेषतः। पूर्वेद्युरपरेद्युर्वा विनीतात्मा निमन्त्रयेत्॥ १७
निमन्त्रितान्हि पितर उपतिष्ठन्ति तान्द्विजान्। वायुभूता नु गच्छन्ति तथाऽऽसीनानुपासते
दक्षिणं जानुमालभ्य त्वं मया तु निमन्त्रितः। एवं निमन्त्र्य नियमं श्रावयेत्पितृबान्धवान्॥
अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः। भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा॥ २०
पितृयज्ञं विनिर्वर्त्य तर्पणाख्यं तु योऽग्निमान्। पिण्डान्वाहार्यकं कुर्याच्छ्राद्धमिन्दुक्षये सदा॥
गोमयेनोपलिप्ते तु दक्षिणप्रवणे स्थले। श्राद्धं समाचरेद्भक्त्या गोष्ठे वा जलसंनिधौ॥ २२
अग्निमान्निर्वपेत्पित्र्यं चरुं च सममुष्टिभिः। पितृभ्यो निर्वपामीति सर्वं दक्षिणतो न्यसेत् २३
अभिघार्यं ततः कुर्यान्निर्वापत्रयमग्रतः। तेऽपि तस्यायताः कार्याश्चतुरङ्गुलविस्तृताः॥ २४
दर्वीत्रयं तु कुर्वीत खादिरं रजतान्वितम्। रत्निमात्रं परिश्लक्ष्णं हस्ताकाराग्रमुत्तमम्॥ २५
उदपात्रं च कांस्यं च मेक्षणं च समित्कुशान्। तिलाः पात्राणि सद्वासो गन्धधूपानुलेपनम्॥
आहरेदपसव्यं तु सर्वं दक्षिणतः शनैः। एवमासाद्य तत्सर्वं भवनस्याग्रतो भुवि॥ २७
गोमयेनोपलिप्तायां गोमूत्रेण तु मण्डलम्। अक्षताभिः सपुष्पाभिस्तदभ्यर्च्यापसव्यवत्॥२८

---

१ ग. °मारभेत्। क°। २ ग. घ. °माहरन्। नि°। च. माहरेत्। नि°। ३ ग. ङ. च. °वनाः। सा°। ४ ङ. च. च देवभक्तो। ५ घ. °दभक्तो। ६ ग. धर्मवित्। ७ क. यत्र ते। ८ ग. °दश्वित्री कुण्डो गोलोऽथ जारजः। प°। ९ ग. °बरोढाध्रान् टक्कद्राविडकोङ्कणाः। व°। ङ. °र्बरा ऐन्ध्र चीनद्र°। १० ग °ले तु धर्मवित्। पू°। ङ. °लेषु धर्मवित्। पू°। च. °ले च धर्मवित्। पू°। ११ ग. °पेन्नित्यं त्रिचतुर्वासमु°। १२ च. अभिशार्य। १३ घ. ते वितस्त्याय°।

विप्राणां क्षालयेत्पादावभिनन्द्य पुनः पुनः । आसनेषूपक्लृप्तेषु दर्भवत्सु विधानवत् ॥ २९
उपस्पृष्टोदकान्विप्रानुपवेश्यानुमन्त्रयेत् । द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र च ॥ ३०
भोजयेदीश्वरोऽपीह न कुर्याद्विस्तरं बुधः । दैवपूर्वं नियोज्याथ विप्रानर्घ्यादिना बुधः[1] ॥ ३१
अग्नौ कुर्यादनुज्ञातो विप्रैर्विप्रो यथाविधि । स्वगृह्योक्तविधानेन कांस्ये कृत्वा चरुं ततः ॥३२
अग्नीषोमयमाभ्यां[2] तु कुर्यादाप्यायनं बुधः । दक्षिणाग्नौ प्रतीते वा य एकाग्निर्द्विजोत्तमः॥ ३३
यज्ञोपवीती निर्वर्त्य ततः पर्युक्षणादिकम् । प्राचीनावीतिना कार्यमतः सर्वं विजानता[3] ॥ ३४
षट् च तस्माद्धविःशेषात्पिण्डान्कृत्वा ततोदकम् । दद्यादुदकपात्रैस्तु सातिलं सव्यपाणिना ॥
जान्वाच्य सव्यं यत्नेन दर्भयुक्तो विमत्सरः । विधाय लेखा यत्नेन निर्वापेष्ववनेजनम् ॥ ३६
दक्षिणाभिमुखः कुर्यात्करे दर्वीं निधाय वै । निधाय पिण्डमेकैकं सर्वदर्भेष्वनुक्रमात् ॥३७
निनयेदथ दर्भेषु नामगोत्रानुकीर्तनैः । तेषु दर्भेषु तं हस्तं विमृज्याल्लेपभागिनाम् ॥ ३८
तथैव च ततः कुर्यात्पुनः प्रत्यवनेजनम् । षड्भ्यः पितृन्नमस्कृत्य गन्धधूपार्हणादिभिः ॥ ३९
एवमावाह्य तत्सर्वं वेदमन्त्रैर्यथोदितैः । एकाग्नेरेक एव स्यान्निर्वापो दर्विका तथा ॥ ४०
ततः कृत्वाऽन्तरे दद्यात्पत्नीभ्योऽन्नं कुशेषु सः । तद्वत्पिण्डादिके कुर्यादावाहनविसर्जनम् ॥
ततो गृहीत्वा पिण्डेभ्यो मात्राः सर्वाः क्रमेण तु । तानेव विप्रान्प्रथमं प्राशयेद्यत्नतो नरः ॥४२
यस्मादन्नाद्धृता मात्रा भक्षयन्ति द्विजातयः । अन्वाहार्यकमित्युक्तं तस्मात्तच्चन्द्रसंक्षये ॥४३
पूर्वं दत्त्वा तु तद्धस्ते सपवित्रं तिलोदकम् । तत्पिण्डाग्रं प्रयच्छेत स्वधैषामस्त्विति ब्रुवन् ॥
वर्णयन्भोजयेदन्नं मिष्टं पूतं च सर्वदा । वर्जयेत्क्रोधपरतां स्मरन्नारायणं हरिम् ॥ ४५
तृप्तान्ज्ञात्वा ततः कुर्याद्विकिरन्सार्ववर्णिकम् । सोदकं चान्नमुद्धृत्य सलिलं प्राक्षिपेद्भुवि ॥
आचान्तेषु पुनर्दद्याज्जलपुष्पाक्षतोदकम् । स्वस्ति[10]वाचनकं सर्वं पिण्डोपरि समाहरेत्[11] ॥ ४७
दैवाद्यन्तं[12] प्रकुर्वीत श्राद्धनाशोऽन्यथा भवेत् । विसृज्य ब्राह्मणांस्तद्वत्तेषां कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥
दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन्पितॄन्याचेत मानवः । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च॥
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति । अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ॥ ५०
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । एतदस्त्विति तत्प्रोक्तमन्वाहार्यं तु पार्वणम् ॥
यथेन्दुसंक्षये तद्वदन्यत्रापि निगद्यते । पिण्डांस्तु गोजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ॥ ५२
विप्राग्रतो वा विकिरेद्वयोभि[13]रभिवाशयेत् । पत्नी तु मध्यमं पिण्डं प्राशयेद्विनयान्विता ॥५३
आधत्त पितरो गर्भमत्र संतानवर्धनम् । तावदुच्छेषणं तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ॥ ५४
वैश्वदेवं ततः कुर्यान्निवृत्ते पितृकर्मणि । इष्टैः सह ततः शान्तो भुञ्जीत पितृसेवितम् ॥ ५५
पुनर्भोजनमध्वानं यानमायासमैथुनम् । श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक्चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् ॥ ५६
स्वाध्यायं कलहं चैव दिवास्वप्नं च सर्वदा । अनेन विधिना श्राद्धं त्रिरुद्धास्येह निर्वपेत् ॥ ५७

---

१ ग. ङ. पुनः । २ क °मानां तु कु° । ३ ग. °ता । यस्मात्तस्मा° । ४ ग. र्यात्ततो नीवीं नि° । ५ ग. निर्वपेद° । ६ ग. घ. °डभ्येतान्न° । ७ ग. ङ. च. °द्यात्तत्पत्नीभ्यः कुशान्बुधः । त° । ८ ग. °थममाशयद्यत्नतः सुधीः । य° । ९ ग. पूर्वं । १० ग. च. स्वधावा° । ११ ग च. °माचरे° । १२ क. ख. °वायत्तं प्र° । १३ ग. ङ. °रथवाऽश° ।

कन्याकुम्भवृषस्थेऽर्के कृष्णपक्षेषु सर्वदा । यत्र यत्र प्रदातव्यं सपिण्डीकरणात्परम् ॥
तत्रानेन विधानेन देयमग्निमता सदा ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽग्निमच्छ्राद्धे श्राद्धकल्पो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७१२ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि विष्णुना यदुदीरितम् । श्राद्धं साधारणं नाम भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १
अयने विषुवे युग्मे सामान्ये चार्कसंक्रमे । अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षे पञ्चदशीषु च ॥ २
आर्द्रामघारोहिणीषु द्रव्यब्राह्मणसंगमे । गजच्छायाव्यतीपाते विष्टिवैधृतिवासरे ॥ ३
वैशाखस्य तृतीयायां नवमी कार्तिकस्य च । पञ्चदशी च माघस्य नभस्ये च त्रयोदशी ॥ ४
युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः । तथा मन्वन्तरादौ च देयं श्राद्धं विजानता ॥
अश्वयुक्छुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा । तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ ६
फाल्गुनस्य ह्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा । आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥
श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढी च पूर्णिमा । कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठपञ्चदशी सिता ॥
मन्वन्तरादयश्चैता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः ॥ ८
यस्यां मन्वन्तरस्याऽऽदौ रथमास्ते दिवाकरः । माघमासस्य सप्तम्यां सा तु स्याद्रथसप्तमी ॥
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ॥
श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति ॥ १०
वैशाख्यामुपरागेषु तथोत्सवमहालये । तीर्थायतनगोष्ठेषु दीपोद्यानगृहेषु च ॥ ११
विविक्तेषूपलिप्तेषु श्राद्धं देयं विजानता । विप्रान्पूर्वे परे चाह्नि विनीतात्मा निमन्त्रयेत् ॥ १२
शीलवृत्तगुणोपेतान्वयोरूपसमन्वितान् । द्वौ दैवे त्रींस्तथा पित्र्य एकैकमुभयत्र वा ॥ १३
भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्जेत विस्तरे । विश्वान्देवान्यवैः पुष्पैरभ्यर्च्याऽऽसनपूर्वकम् ॥ १४
पूरयेत्पात्रयुग्मं तु स्थाप्य दर्भपवित्रकम् । शं नो देवीत्यपः कुर्याद्यवोऽसीति यवानपि ॥ १५
गन्धपुष्पैश्च संपूज्य वैश्वदेवं प्रति न्यसेत् । विश्वे देवास इत्याभ्यामावाह्य विकिरेद्यवान् ॥ १६
गन्धपुष्पैरलंकृत्य या दिव्येत्यर्घ्यमुत्सृजेत् । अभ्यर्च्य ताभ्यामुत्सृष्टं पितृकार्यं समारभेत् ॥ १७
दर्भासनं तु दत्त्वाऽऽदौ त्रीणि पात्राणि पूरयेत् । सपवित्राणि कृत्वाऽऽदौ शं नो देवीत्यपः क्षिपेत् ॥ १८
तिलोऽसीति तिलान्कुर्याद्गन्धपुष्पादिकं पुनः । पात्रं वनस्पतिमयं तथा पर्णमयं पुनः ॥ १९
जलजं वाऽथ कुर्वीत तथा सागरसंभवम् । सौवर्णं राजतं वाऽपि पितॄणां पात्रमुच्यते ॥ २०
रजतस्य कथा वाऽपि दर्शनं दानमेव वा । राजतैर्भाजनैरेषामथवा रजतान्वितैः ॥ २१

---

१ ग. ङ. °वम्यां का° । २ ग. °दश्यां च । ३ ग. ज्येष्ठे प° । ४ ग. तथा । ५ ग. च. समाचरेत् ।

वार्यपि श्रद्धया दत्तमक्षयायोपकल्पते । तथाऽर्घ्यपिण्डभोज्यादौ पितॄणां राजतं मतम् ॥ २२
शिवनेत्रोद्भवं यस्मात्तस्मात्तत्पितृवल्लभम् । अमङ्गलं तद्यत्नेन देवकार्येषु वर्जयेत् ॥ २३
एवं पात्राणि संकल्प्य यथालाभं विमत्सरः । या दिव्येति पितुर्नाम गोत्रैर्दर्भकरो न्यसेत् ॥२४
पितॄनावाहयिष्यामि कुर्वित्युक्तस्तु तैः पुनः।उशन्तस्त्वा तथाऽऽयन्तु ऋग्भ्यामावाहयेत्पितॄन्
या दिव्येत्यर्घ्यमुत्सृज्य दद्याद्गन्धादिकांस्ततः । हस्तात्तदुदकं पूर्वं दत्त्वा संस्रवमादितः ॥ २६
पितृपात्रे निधायाथ न्युब्जमुत्तरतो न्यसेत् । पितृभ्यः स्थानमसीति निधाय परिषेचयेत् ॥ २७
तत्रापि पूर्ववत्कुर्यादग्निकार्यं विमत्सरः । उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामाहृत्य परिवेषयेत् ॥ २८
प्रशान्तचित्तः सततं दर्भपाणिरशेषतः । [2]गुणाढ्यैः सूपशाकैस्तु नानाभक्ष्यैर्विशेषतः ॥ २९
अन्नं तु सदधिक्षीरं गोघृतं शर्करान्वितम् । [3]मांसं प्रीणाति वै सर्वान्पितॄनित्याह केशवः ॥ ३०
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान्हारिणेन तु । औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनाथ पञ्च वै ॥३१
षण्मासं छागमांसेन तृप्यन्ति पितरस्तथा । सप्त पार्षतमांसेन तथाष्टावेणजेन तु ॥ ३२
दश मासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः । शशकूर्मजमांसेन मासानेकादशैव तु ॥ ३३
संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन च । रौरवेण च तृप्यन्ति मासान्पञ्चदशैव तु ॥ ३४
वार्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । कालशाकेन चानन्ता खड्गमांसेन चैव हि ॥ ३५
यत्किंचिन्मधुसंमिश्रं गोक्षीरं घृतपायसम् । दत्तमक्षयमित्याहुः पितरः पूर्वदेवताः ॥ ३६
स्वाध्यायं श्रावयेत्पित्र्यं पुराणान्यखिलानि च।ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणां सूक्तानि विविधानि च
इन्द्राग्निसोमसूक्तानि पावनानि स्वशक्तितः । बृहद्रथन्तरं तद्वज्ज्येष्ठसाम सरौहिणम् ॥ ३८
तथैव शान्तिकाध्यायं मधुब्राह्मणमेव च । मण्डलं ब्राह्मणं तद्वत्प्रीतिकारि तु यत्पुनः ॥ ३९
विप्राणामात्मनश्चैव तत्सर्वं समुदीरयेत् । भुक्तवत्सु ततस्तेषु भोजनोपान्तिके नृप ॥ ४०
सार्ववर्णिकमन्नाद्यं संनीयाऽऽप्लाव्य वारिणा । समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरेद्भुवि ॥ ४१
अग्निदग्धास्तु ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम । भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु प्रयान्तु परमां गतिम्॥ ४२

येषां न माता न पिता न बन्धुर्न गोत्रशुद्धिर्न तथाऽन्नमस्ति ।
तत्तृप्तयेऽन्नं भुवि दत्तमेतत्प्रयान्तु लोकेषु सुखाय तद्वत् ॥ ४३

असंस्कृतप्रमीतानां त्यक्तानां कुलयोषिताम् । उच्छिष्टभागधेयः स्याद्दर्भे विकिरयोश्च यः ॥
तृप्तान्ज्ञात्वोदकं दद्यात्सकृद्विप्रकरे तथा । उपलिप्ते महीपृष्ठे गोशकृन्मूत्रवारिणा ॥ ४५
निधाय दर्भान्विधिवद्दक्षिणाग्रान्प्रयत्नतः । सर्ववर्णेन चान्नेन पिण्डांस्तु पितृयज्ञवत् ॥ ४६
अवनेजनपूर्वं तु नामगोत्रेण मानवः । गन्धधूपादिकं दद्यात्कृत्वा प्रत्यवनेजनम् ॥ ४७
जान्वाच्य सव्यं सव्येन पाणिनाऽथ प्रदक्षिणम् । पित्र्यमानीय तत्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिना॥
दीपप्रज्वालनं तद्वत्कुर्यात्पुष्पार्चनं बुधः । अथाऽऽचान्तेषु चाऽऽचम्य वारि दद्यात्सकृत्सकृत्॥
अथ पुष्पाक्षतान्पश्चादक्षय्योदकमेव च । सतिलं नामगोत्रेण दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम् ॥
गोभूहिरण्यवासांसि भव्यानि शयनानि च । दद्याद्यादिष्टं विप्राणामात्मनः पितुरेव च ॥ ५१

---

१ ग. घ. ङ. च. °त्यर्घमु'। २ ग. गुडांश्चापूपकाद्यान्नानाभ'। घ. ङ. च. गुणैस्तु सूपशाखाढ्यं नाना° ३। क. ख. मांसं। ४ क. व्याघ्या सिंहस्य'। ५ ग. °न्तु तृप्ता यान्तु परां ग.। ६ ग. 'नैवान्नसिद्धिर्नैवमन्नमस्ति। ७ घ. ङ. °म्। कृत्वाऽपसव्यं। ८ ग. च। सतिलं नामगोत्रेण वित्तशाठ्यं विवर्जयेत्। यद्यदिष्टतमं लोके पि°।

वित्तशाठ्येन रहितः पितृभ्यः प्रीतिमावहन् । ततः स्वधावाचनकं विश्वदेवेषु चोदकम् ॥ ५२
दत्त्वाऽऽशीः प्रतिगृह्णीयाद्द्विजेभ्यः प्राङ्मुखो बुधः । अघोराः पितरः सन्तु सन्त्वित्युक्तः पुनर्द्विजैः ॥ ५३
गोत्रं तथा वर्धतां नस्तथेत्युक्तश्च तैः पुनः । दातारो नोऽभिवर्धन्तामिति चैवमुदीरयेत् ॥ ५४
एताः सत्याशिषः सन्तु सन्त्वित्युक्तश्च तैः पुनः ।स्वस्तिवाचनकं कुर्यात्पिण्डानुद्धृत्य भक्तितः
उच्छेषणं तु तत्तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः । ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मव्यवस्थितिः ॥ ५६
उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्याऽऽस्तिकस्य च । दासवर्गस्य तत्पित्र्यं भागधेयं प्रचक्षते ॥ ५७
पितृभिर्निर्मितं पूर्वमेतदाप्यायनं सदा । अपुत्राणां सपुत्राणां स्त्रीणामपि नराधिप ॥ ५८
ततस्तानग्रतः स्थित्वा परिगृह्योदपात्रकम् । वाजे वाज इति जपन्कुशाग्रेण विसर्जयेत् ॥ ५९
बहिः प्रदक्षिणां कुर्यात्पदान्यष्टावनुव्रजन् । बन्धुवर्गेण सहितः पुत्रभार्यासमन्वितः ॥ ६०
निवृत्य प्रणिपत्याथ पर्युक्ष्याग्निं समन्त्रवत् । वैश्वदेवं प्रकुर्वीत नैत्यकं बलिमेव च ॥ ६१
ततस्तु वैश्वदेवान्ते सभृत्यसुतबान्धवः । भुञ्जीतातिथिसंयुक्तः सर्वं पितृनिषेवितम् ॥ ६२
एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वसु । श्राद्धं साधारणं नाम सर्वकामफलप्रदम् ॥ ६३
भार्याविरहितोऽप्येतत्प्रवासस्थोऽपि भक्तिमान् । शूद्रोऽप्यमन्त्रवत्कुर्यादनेन विधिना बुधः
तृतीयमाभ्युदयिकं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते । उत्सवानन्दसंभारे यज्ञोद्वाहादिमङ्गले ॥ ६५
मातरः प्रथमं पूज्याः पितरस्तदनन्तरम् । ततो मातामहा राजन्विश्वे देवास्तथैव च ॥ ६६
प्रदक्षिणोपचारेण दध्यक्षतफलोदकैः । प्राङ्मुखो निर्वपेत्पिण्डान्दूर्वया च कुशैर्युतान् ॥ ६७
संपन्नमित्यभ्युदये दद्यादर्घ्यं द्वयोर्द्वयोः । युग्मा द्विजातयः पूज्या वस्त्रकार्तस्वरादिभिः ॥ ६८
तिलार्थस्तु यवैः कार्यो नान्दीशब्दानुपूर्वकः । माङ्गल्यानि च सर्वाणि वाचयेद्द्विजपुंगवैः ॥
एवं शूद्रोऽपि सामान्यवृद्धिश्राद्धेऽपि सर्वदा । नमस्कारेण मन्त्रेण कुर्यादामान्नतः सदा ॥ ७०
दानप्रधानः शूद्रः स्यादित्याह भगवान्प्रभुः । दानेन सर्वकामाप्तिरस्य संजायते यतः ॥ ७१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे साधारणाभ्युदयकीर्तनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ७८३ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एकोद्दिष्टमतो वक्ष्ये यदुक्तं चक्रपाणिना । मृते पुत्रैर्यथा कार्यमाशौचं च पितर्यपि ॥ १
दशाहं शावमाशौचं ब्राह्मणेषु विधीयते । *क्षत्रियेषु दश द्वे च पक्षं वैश्येषु चैव हि ॥ २
शूद्रेषु मासमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते । नैशं वाऽकृतचूडस्य त्रिरात्रं परतः स्मृतम् ॥ ३
जननेऽप्येवमेव स्यात्सर्ववर्णेषु सर्वदा । तथाऽस्थिसंचयादूर्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ॥ ४
प्रेताय पिण्डदानं तु द्वादशाहं समाचरेत् । पाथेयं तस्य तत्प्रोक्तं यतः प्रीतिकरं महत् ॥ ५

---

* इतआरभ्यस्पर्शो विधीयत इत्यन्तग्रन्थो ङ. पुस्तके न विद्यते ।

---

१ क. ख. °याद्द्विजेभ्यः । २ ग. बुध्यते । ३ क °वं कर्मफ° । ४ च. °ष्टस्ततो । ५ ग. ङ. °मथो व ।

तस्मात्प्रेतपुरं प्रेतो द्वादशाहं न नीयते। गृहं पुत्रं कलत्रं च द्वादशाहं प्रपश्यति ॥ ६
तस्मान्निधेयमाकाशे दशरात्रं पयस्तथा। सर्वदाहोपशान्त्यर्थमध्वश्रमविनाशनम् ॥ ७
तत एकादशाहे तु द्विजानेकादशैव तु । क्षत्रादिः सूतकान्ते तु भोजयेदयुजो द्विजान् ॥ ८
द्वितीयेऽह्नि पुनस्तद्वदेकोद्दिष्टं समाचरेत्। आवाहनाग्नौकरणं दैवहीनं विधानतः ॥ ९
एकं पवित्रमेकोऽर्घ एकः पिण्डो विधीयते। उपतिष्ठतामित्येतद्देयं पश्चात्तिलोदकम् ॥ १०
स्वदितं विकिरेद्ब्रूयाद्विसर्गे चाभिरम्यताम्। शेषं पूर्ववदत्रापि कार्यं वेदविदा पितुः ॥ ११
अनेन विधिना सर्वमनुमासं समाचरेत्। सूतकान्ताद्द्वितीयेऽह्नि शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् ॥
काञ्चनं पुरुषं तद्वत्फलवस्त्रसमन्विताम्। संपूज्य द्विजदांपत्यं नानाभरणभूषणैः ॥ १३
वृषोत्सर्गं प्रकुर्वीत देया च कपिला शुभा। उदकुम्भश्च दातव्यो भक्ष्यभोज्यसमन्वितः ॥ १४
यावदब्दं नरश्रेष्ठ सतिलोदकपूर्वकम्। ततः संवत्सरे पूर्णे सपिण्डीकरणं भवेत् ॥ १५
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रेतः पार्वणभाग्भवेत्। वृद्धिपूर्वेषु योग्यश्च गृहस्थश्च भवेत्ततः ॥ १६
सपिण्डीकरणे श्राद्धे देवपूर्वं नियोजयेत्। पितॄन्निवासयेत्तत्र पृथक्प्रेतं विनिर्दिशेत् ॥ १७
गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम्। अर्घार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ १८
तद्वत्संकल्प्य चतुरः पिण्डान्पिण्डप्रदस्तथा। ये समाना इति द्वाभ्यामन्त्यं तु विभजेत्त्रिधा ॥
चतुर्थस्य पुनः कार्यं न कदाचिदतो भवेत्। ततः पितृत्वमापन्नः सर्वतस्तुष्टिमागतः ॥ २०
अग्निष्वात्तादिमध्यत्वं प्राप्नोत्यमृतमुत्तमम्। सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्मै तस्मान्न दीयते ॥ २१
पितृष्वेव तु दातव्यं तत्पिण्डो येषु संस्थितः। ततः प्रभृति संक्रान्तावुपरागादिपर्वसु ॥ २२
त्रिपिण्डमाचरेच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टे मृतेऽहनि। एकोद्दिष्टं परित्यज्य मृताहे यः समाचरेत् ॥ २३
सदैव पितृहा स स्यान्मातृभ्रातृविनाशकः। मृताहे पार्वणं कुर्वन्नधोऽधो याति मानवः ॥ २४
संपृक्तेष्वाकुलीभावः प्रेतेषु तु यतो भवेत्। प्रतिसंवत्सरं तस्मादेकोद्दिष्टं समाचरेत् ॥ २५
यावदब्दं तु यो दद्यादुदकुम्भं विमत्सरः। प्रेतायान्नसमायुक्तं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ २६
आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदस्तदा। तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् ॥
त्रिभिः सपिण्डीकरणे अशेषत्रितये पिता। यदा प्राप्स्यति कालेन तदा मुच्येत बन्धनात् ॥
मुक्तोऽपि लेपभागित्वं प्राप्नोति कुशमार्जनात्। लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः
पिण्डदः सप्तमस्तेषां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥ २९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सपिण्डीकरणकल्पो नामाष्टादशोऽध्याय. ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८१२ ॥

---

१ ग. घ. ङ. °शाहेन । २ क °युतो द्वि° । ३ ङ. स्वरितं । ४ ङ. °र्ये विधिविदा पुनः । अ° । ५ ग. च. °कान्ते द्विती° । ६ ग. घ. ङ. च. °न्वितम् । सं° । ७ ग. °भाग्यतः । वृ° । ८ ग. °रणं श्राद्धं दे° । ९ क. तूनेवा° । १० घ. °वाशये° । ११ ग. °मर्घ तु । १२ ग. च. सचतुर्थस्तदापुमान् । अ° । १३ ग. °त्पिण्डान्नं प्रयत्नतः । १४ ग. ङ. °सु । सपि° । १५ ग. घ. ङ. च. मृताहनि ।

अथैकोनविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कथं कव्यानि देयानि हव्यानि च जनैरिह । गच्छन्ति पितृलोकस्थान्प्रापकः कोऽत्र गद्यते ॥
यदि मर्त्यो द्विजो भुङ्क्ते हूयते यदि वाऽनले । शुभाशुभात्मकैः प्रेतैर्दत्तं तद्भुज्यते कथम् ॥ २

सूत उवाच—

वसून्वदन्ति च पितृन्रुद्रांश्चैव पितामहान् । प्रपितामहांस्तथाऽऽदित्यानित्येवं वैदिकी श्रुतिः
नाम गोत्रं पितृणां तु प्रापकं हव्यकव्ययोः । श्राद्धस्य मन्त्राः श्रद्धा च उपयोज्याऽतिभक्तितः
अग्निष्वात्तादयस्तेषामाधिपत्ये व्यवस्थिताः । नामगोत्रकालदेशा भवान्तरगतानपि ॥ ५
प्राणिनः प्रीणयन्त्येते तदाहारत्वमागतान् । देवो यदि पिता जातः शुभकर्मानुयोगतः ॥ ६
तस्यान्नममृतं भूत्वा दिव्यत्वेऽप्यनुगच्छति । दैत्यत्वे भोगरूपेण पशुत्वे च तृणं भवेत् ॥ ७
श्राद्धान्नं वायुरूपेण सर्पत्वेऽप्युपतिष्ठति । पानं भवति यक्षत्वे[1] राक्षसत्वे तथाऽऽमिषम् ॥ ८
दनुजत्वे तथा माया प्रेतत्वे रुधिरोदकम् । मनुष्यत्वेऽन्नपानानि[2] नानाभोगरसं भवेत् ॥ ९
रतिशक्तिः स्त्रियः कान्ता भोज्यं भोजनशक्तिता । दानशक्तिः सविभवा रूपमारोग्यमेव च[3] ॥
श्रद्धा पुष्पमिदं प्रोक्तं फलं ब्रह्मसमागमः । आयुः पुत्रान्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥
राज्यं चैव प्रयच्छन्ति प्रीताः पितृगणा नृणाम् । श्रूयते च पुरा मोक्षं प्राप्ताः कौशिकसूनवः ॥
पञ्चभिर्जन्मसंबन्धै[4]र्गता विष्णोः परं पदम् ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे फलानुगमनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८२४ ॥

अथ विंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कथं कौशिकदायादाः प्राप्तास्ते योगमुत्तमम् । पञ्चभिर्जन्मसंबन्धैः कथं कर्मक्षयो भवेत् ॥ १

सूत उवाच—

कौशिको नाम धर्मात्मा कुरुक्षेत्रे महानृषिः । नामतः कर्मतस्तस्य सुतान्सप्त निबोधत ॥ २
स्वसृपः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च । वाग्दुष्टः पितृवर्ती च गर्गशिष्यास्तदाऽभवन् ॥ ३
पितर्युपरते तेषामभूद्दुर्भिक्षमुल्बणम् । अनावृष्टिश्च महती सर्वलोकभयंकरी ॥ ४
गर्गादेशाद्वने दोग्ध्रीं रक्षन्तस्ते तपोधनाः । खादामः[5] कपिलामेतां वयं क्षुत्पीडिता भृशम् ॥ ५
इति चिन्तयतां पापं लघुः प्राह तदाऽनुजः । यद्यवश्यमियं वध्या श्राद्धरूपेण योज्यताम् ॥ ६
श्राद्धे नियोज्यमानेयं पापात्त्रास्यति नो ध्रुवम् । एवं कुर्वित्यनुज्ञातः पितृवर्ती तदाऽनुजैः ॥ ७
चक्रे समाहितः श्राद्धमुपयुज्य च तां पुनः । द्वौ दैवे भ्रातरौ कृत्वा पित्रे त्रीनप्यनुक्रमात् ॥ ८

---

१ ग. ङ. °त्वे गृध्रत्वेऽपि त° । २ ग. ङ. °नादिनानाभो° । ३ ग. ङ. च. च श्राद्धपु° । ४ ग. बन्धैः प्राप्ता विद्याः प° । च. °बन्धैः । प्राप्ता वि° । ५ ग. आदाय ।

तथैकमतिथिं कृत्वा श्राद्धदः स्वयमेव तु। चकार मन्त्रवच्छ्राद्धं स्मरन्पितृपरायणः[1]॥ ९
विना गवा वत्सकोऽपि गुरवे विनिवेदितः। व्याघ्रेण निहता धेनुर्वत्सोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥१०
एवं सा भक्षिता धेनुः सप्तभिस्तैस्तपोधनैः। वैदिकं बलमाश्रित्य क्रूरे कर्मणि निर्भयाः[2] ॥ ११
ततः कालावकृष्टास्ते व्याधा दाशपुरेऽभवन्। जातिस्मरत्वं प्राप्तास्ते पितृभावेन भाविताः॥
यत्कृतं क्रूरकर्मापि श्राद्धरूपेण तैस्तदा। तेन ते भवने जाता व्याधानां क्रूरकर्मिणाम् ॥ १३
पितॄणां चैव माहात्म्याज्जाता जातिस्मरास्तु ते। ते तु वैराग्ययोगेन आस्थायानशनं पुनः १४
जातिस्मराः सप्त जाता मृगाः कालञ्जरे गिरौ। नीलकण्ठस्य पुरतः पितृभावानुभाविताः॥
तत्रापि ज्ञानवैराग्यात्प्राणानुत्सृज्य धर्मतः। लोकैरवेक्ष्यमाणास्ते तीर्थान्तेऽनशनेन तु॥ १६
मानसे चक्रवाकास्ते संजाताः सप्त योगिनः। नामतः कर्मतः सर्वाञ्छृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥
सुमनाः कुमुदः शुद्धश्छिद्रदर्शी सुनेत्रकः। सुनेत्रश्चांशुमांश्चैव सप्तैते योगपारगाः ॥ १८
योगभ्रष्टास्त्रयस्तेषां बभ्रमुश्चाल्पचेतनाः[3]। दृष्ट्वा विभ्राजमानं तमुद्याने स्त्रीभिरन्वितम् ॥ १९
क्रीडन्तं विविधैर्भावैर्[4]महाबलपराक्रमम्[5]। पञ्चालान्वयसंभूतं प्रभूतबलवाहनम् ॥ २०
राज्यकामोऽभवच्चैकस्तेषां मध्ये जलौकसाम्। पितृवर्ती च यो विप्रः श्राद्धकृत्पितृवत्सलः ॥
अपरौ मन्त्रिणौ दृष्ट्वा प्रभूतबलवाहनौ। मन्त्रित्वे चक्रतुश्चेच्छामस्मिन्मर्त्ये द्विजोत्तमाः॥ २२
तन्मध्ये ये तु निष्कामास्ते बभूवुर्द्विजोत्तमाः। विभ्राजपुत्रस्त्वेकोऽभूद्ब्रह्मदत्त इति स्मृतः॥
मन्त्रिपुत्रौ तथा चोभौ कण्डरीकसुबालकौ। ब्रह्मदत्तोऽभिषिक्तः सन्पुरोहितविपश्चिता॥२४॥
पञ्चालराजो विक्रान्तः सर्वशास्त्रविशारदः। योगवित्सर्वजन्तूनां रुतवेत्ताऽभवत्तदा ॥ २५
तस्य राज्ञोऽभवद्भार्या देवलस्याऽऽत्मजा शुभा। संनतिर्नाम विख्याता कपिला याऽभवत्पुरा
पितृकार्ये नियुक्तत्वादभवद्ब्रह्मवादिनी। तया चकार सहितः स राज्यं राजनन्दनः ॥ २७
कदाचिदुद्यानगतस्तया सह स पार्थिवः। ददर्श कीटमिथुनमनङ्गकलहाकुलम् ॥ २८
पिपीलिकामनुनयन्परितः कीटकामुकः। पञ्चबाणाभितप्ताङ्गः सगद्गदमुवाच ह॥ २९
न त्वया सदृशी लोके कामिनी विद्यते क्वचित्। मध्यक्षामाऽतिजघना[7] बृहद्वक्षोभिगामिनी॥
सुवर्णवर्णा सुश्रोणी मञ्जूक्ता चारुहासिनी। सुलक्ष्यनेत्ररसना गुडशर्करवत्सला ॥ ३१
भोक्ष्यसे मयि भुक्ते त्वं स्नासि स्नाते तथा मयि। प्रोषिते सति दीना त्वं क्रुद्धेऽपि भयचञ्चला।
किमर्थं वद कल्याणि सरोषवदना स्थिता। सा तमाह सकोपा तु किमालपसि मां शठ॥ ३३
त्वया मोदकचुर्णं तु मां विहाय विनेष्यता। प्रदत्तं समतिक्रान्ते दिनेऽन्यस्याः समन्मथ॥ ३४

पिपीलिक उवाच—

त्वत्सादृश्यान्मया दत्तमन्यस्यै वरवर्णिनि। तदेकमपराधं मे क्षन्तुमर्हसि भामिनि॥ ३५
नैतदेवं करिष्यामि पुनः क्वापीह सुव्रते। स्पृशामि पादौ सत्येन प्रसीद प्रणतस्य मे॥ ३६

सूत उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा सा प्रसन्नाऽभवत्ततः [*आत्मानमर्पयामास मोहनाय पिपीलिका॥ ३७

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति।

---

१ ग. च. °णः। तथाचाऽऽगत्य वत्सोऽपि। २ ग. ङ. निर्भयैः। ३ ग. °तसः। दृ°। ४ ग. ङ. च. °धै र्भोगैर्म°। ५ क. ख. °म्। पाञ्चा°। ६ क. ख ता। पाञ्चा। ७ ग. ङ. मध्य क्षा°।

ब्रह्मदत्तोऽप्यशेषं तं ज्ञात्वा विस्मयमागमत् । सर्वसत्त्वरुतज्ञत्वात्प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥ ३८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे श्राद्धमाहात्म्ये पिपीलिकावहासो[1] नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ८६२ ॥

अथैकविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कथं सत्त्वरुतज्ञो[2]ऽभूद्ब्रह्मदत्तो[3] धरातले । तच्चाभवत्कस्य कुले चक्रवाकचतुष्टयम् ॥ १

सूत उवाच—

तस्मिन्नेव पुरे जातास्ते च चक्राह्वयास्तदा]। वृद्धद्विजस्य दायादा विप्रा जातिस्मराः पुरा[4] ॥
धृतिमांस्[5]तत्त्वदर्शी च विद्याचण्ड[6]स्तपोत्सुकः[7] । नामतः कर्मतश्चैते सुदरिद्रस्य ते सुताः ॥ ३
तपसे बुद्धिरभवत्तदा तेषां द्विजन्मनाम् । यास्यामः परमां सिद्धिमित्यूचुस्ते द्विजोत्तमाः ॥ ४
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा सुदरिद्रो महातपाः । उवाच दीनया वाचा किमेतदिति पुत्रकाः ॥ ५
अधर्म एष इति[8] वः पिता तानभ्यवारयत् । वृद्धं पितरमुत्सृज्य दरिद्रं वनवासिनः[9] ॥ ६
को नु धर्मोऽत्र भविता मत्त्यागाद्गतिरेव वा । ऊचुस्ते कल्पिता वृत्तिस्तव[10] तात वदस्व तत्[11]
वित्तमेतत्पुरो राज्ञः स ते दास्यति पुष्कलम् । धनं ग्रामसहस्राणि प्रभाते पठतस्तव ॥ ८

ये विप्रमुख्याः कुरुजाङ्गलेषु[12] दाशास्तथा दाशपुरे मृगाश्च ।
कालञ्जरे[13] सप्त च चक्रवाका ये मानसे ते वयमत्र सिद्धाः ॥ ९

इत्युक्त्वा पितरं जग्मुस्ते वनं तपसे पुनः । वृद्धोऽपि राजभवनं जगामाऽऽत्मार्थसिद्धये ॥
अनघो[14] नाम वैभ्राजः पाञ्चाला[15]धिपतिः पुरा । पुत्रार्थी देवदेवेशं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ ११
आराधयामास विभुं तीव्रव्रतपरायणः । ततः कालेन महता तुष्टस्तस्य जनार्दनः[16] ॥ १२
वरं वृणीष्व भद्रं ते हृदयेनेप्सितं नृप । एवमुक्तस्तु देवेन वव्रे स वरमुत्तमम् ॥ १३
पुत्रं मे देहि देवेश महाबलपराक्रमम् । पारगं सर्वशास्त्राणां[17] धार्मिकं योगिनां परम्[18] ॥ १४
सर्वसत्त्वरुतज्ञं मे देहि योगिनमात्मजम् । एवमस्त्विति विश्वात्मा तमाह परमेश्वरः ॥ १५
पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत । ततः स तस्य पुत्रोऽभूद्ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ॥ १६
सर्वसत्त्वानुकम्पी च सर्वसत्त्वबलाधिकः । सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च सर्वसत्त्वेश्वरेश्वरः ॥ १७
अहसत्तेन योगात्मा स पिपीलिकरागतः । यत्र तत्कीटमिथुनं रममाणमवस्थितम् ॥ १८
ततः सा संनतिर्दृष्ट्वा तं हसन्तं सुविस्मिता । किमप्याशङ्क्य[19] मनसा तमपृच्छन्नरेश्वरम् ॥

संनतिरुवाच—

अकस्मादतिहासस्ते किमर्थमभवन्नृप । हास्यहेतुं न जानामि यदकाले कृतं त्वया ॥ २०

---

१ ग. °काप्रहसनो ना° । २ च. सर्वरु° । ३ च. नराधिपः । ४ ग. बुधाः । ५ ङ. द्युतिमांस्त । ६ ग. द्यावाश्च तपो° । ७ ङ. °स्ततोत्सु° । ८ ङ. एव विधिवत्पिता तानभ्ययोजयत । वृ° । ९ ग. ङ. च. °सिनम् । को° । १० ग. °वनात्तव दास्यति । वि° । ११ ङ. ताम् । च. मे । १२ ङ. च. °षु व्याधास्त° । १३ घ. ङ. च. कालिञ्जिरे । १४ ग. घ. अणुहो ना° । ङ. च. शृणुहो । १५ ग. घ. ङ. पञ्चाला । १६ ग महात्मनः । १७ ग. सर्वविद्यानां । १८ ग. च. वरम् । १९ ग °ङ्क्यमाना सा ।

सूत उवाच—

अवदद्राजपुत्रोऽपि स पिपीलिकभाषितम्[1] । रागवाग्भिः[2] समुत्पन्नमेतद्धास्यं वरानने ॥२१
न चान्यत्कारणं किंचिद्धास्यहेतौ शुचिस्मिते । न[3] साऽमन्यत्तदा देवी प्राहालीकमिदं वचः ॥
अहमेवाद्य हासिता न जीविष्ये त्वयाऽधुना । कथं पिपीलिकालापं मर्त्यो वेत्ति विना सुरान् ॥
तस्मात्त्वयाऽहमेवेह हासिता किमतः परम् । ततो निरुत्तरो राजा जिज्ञासुस्तत्पुरो[4] हरेः ॥ २४
आस्थाय नियमं तस्थौ सप्तरात्रमकल्मषः । स्वप्ने प्राह हृषीकेशः प्रभाते पर्यटन्पुरम् ॥ २५
वृद्धाद्द्विजो[5] यस्तद्वाक्यात्सर्वं ज्ञास्यस्यशेषतः । इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे विष्णुः प्रभातेऽथ नृपः पुरात्
निर्गच्छन्मन्त्रिसहितः सभार्यो वृद्धमग्रतः । *गदन्तं विप्रमायान्तं तं वृद्धं संददर्श ह ॥ २७

ब्राह्मण उवाच—

ये विप्रमुख्याः कुरुजाङ्गलेषु दाशास्तथा दाशपुरे मृगाश्च ।
कालिञ्जरे[6] सप्त च चक्रवाका ये मानसे ते वयमत्र सिद्धाः ॥ २८

सूत उवाच—

इत्याकर्ण्य वचस्ताभ्यां स पपात[7] शुचा ततः । जातिस्मरत्वमगमत्तौ च मन्त्रिवरावुभौ[8] ॥ २९
कामशास्त्रप्रणेता च बाभ्रव्यस्तु सुबालकः । पाञ्चाल[9] इति लोकेषु विश्रुतः सर्वशास्त्रवित् ॥
कण्डरीकोऽपि[10] धर्मात्मा वेदशास्त्रप्रवर्तकः । भूत्वा जातिस्मरौ शोकात्पतितावग्रतस्तदा ॥३१
हा वयं योगविभ्रष्टाः कामतः कर्मबन्धनाः[11] । एवं विलप्य बहुशश्[12]त्रयस्ते योगपारगाः ॥ ३२
विस्मयाच्छ्राद्धमाहात्म्यमभिनन्द्य पुनः पुनः । ततस्तस्मै धनं दत्त्वा प्रभूतग्रामसंयुतम् ॥ ३३
विसृज्य ब्राह्मणं तं च वृद्धं धनमुदाऽन्वितम् । आत्मीयं नृपतिः पुत्रं नृपलक्षणसंयुतम् ॥ ३४
विष्वक्सेनाभिधानं तु राजा राज्येऽभ्यषेचयत् । मानसे मिलिताः सर्वे ततस्ते योगिनां[13] वराः ॥
ब्रह्मदत्तादयस्तस्मिन्पितृसक्ता विमत्सराः[14] । संनतिश्चाभवद्भ्रष्टा मयैतत्किल कारितम् ॥ ३६
राज्यत्यागफलं[15] सर्वं यदेतदभिलष्यते । तथेति प्राह राजा तु पुनस्तामभिनन्दयन् ॥ ३७
त्वत्प्रसादादिदं सर्वं मयैतत्प्राप्यते फलम् । ततस्ते योगमास्थाय सर्व एव वनौकसः ॥ ३८
ब्रह्मरन्ध्रेण[16] परमं पदमापुस्तपोबलात् । एवमायुर्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥ ३९
प्रयच्छन्ति[17] सुताग्राज्यं नृणां प्रीताः पितामहाः । य इदं पितृमाहात्म्यं ब्रह्मदत्तस्य च द्विजाः ॥
द्विजेभ्यः श्रावयेद्यो वा शृणोत्यथ पठेत्तु[18] वा । कल्पकोटिशतं साग्रं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे पितृमाहात्म्यं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥९०३॥

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके ततस्तु वृद्धमायान्तं तं पुरः स ददर्श ह इति ।

१ च. °षितैः । रा° । २ ग. च. रागवद्भिः । ३ घ. न वाचं मन्यते दे° । ङ. न चामन्यत तद्देवी । ४ ग. °स्तद्दरं ह° । ५ ग. °जोद्गताद्वा° । ६ घ ङ. च. कालिञ्जिरे । ७ ग त मुमोह च । ८ ङ. °चाऽर्पितः । जा° । ९ ग. घ. ङ. च पञ्चाल° । १० च. कण्डीरको° । ११ ग. च. °न्धनात् । ए° । १२ च. °हुधात्रय° । १३ क ख. योगिनो । १४ ग. च. °तत्त्वका° । १५ घ. ङ. राजन्योग° । १६ ग. °पोधनाः । ए° । १७ ग. °न्ति तथा राज्यं प्रीताः पितृ॰ पिता° । १८ ग. ङ. °पठेत वा ।

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

कस्मिन्काले च तच्छ्राद्धमनन्तफलदं भवेत् । कस्मिन्वासरभागे तु श्राद्धकृच्छ्राद्धमाचरेत् ॥
तीर्थेषु केषु च कृतं श्राद्धं बहुफलं भवेत् ॥ १

सूत उवाच—

अपराह्णे तु संप्राप्ते अभिजिद्रौहिणोदये । यत्किंचिद्दीयते तत्र तदक्षयमुदाहृतम् ॥ २
तीर्थानि यानि शस्तानि पितॄणां वल्लभानि च । नामतस्तानि वक्ष्यामि संक्षेपेण द्विजोत्तमाः
पितृतीर्थं गया नाम सर्वतीर्थवरं शुभम् । यत्राऽऽस्ते देवदेवेशः स्वयमेव पितामहः ॥ ४
तत्रैषा पितृभिर्गीता गाथा भागमभीप्सुभिः ॥ ५
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ६
तथा वाराणसी पुण्या पितॄणां वल्लभा सदा । यत्राविमुक्तसांनिध्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ७
पितॄणां वल्लभं तद्वत्पुण्यं च विमलेश्वरम् । पितृतीर्थं प्रयागं तु सर्वकामफलप्रदम् ॥ ८
वटेश्वरस्तु भगवान्माधवेन समन्वितः । योगनिद्राशयस्तद्वत्सदा वसति केशवः ॥ ९
दशाश्वमेधिकं पुण्यं गङ्गाद्वारं तथैव च । नन्दाऽथ ललिता तद्वत्तीर्थं मायापुरी शुभा ॥ १०
तथा मित्रपदं नाम ततः केदारमुत्तमम् । गङ्गासागरमित्याहुः सर्वतीर्थमयं शुभम् ॥ ११
तीर्थं ब्रह्मसरस्तद्वच्छतद्रुसलिले ह्रदे । तीर्थं तु नैमिषं नाम सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १२
गङ्गोद्भेदस्तु गोमत्यां यत्रोद्भूतः सनातनः । तथा यज्ञवराहस्तु देवदेवश्च शूलभृत् ॥ १३
यत्र तत्काञ्चनं द्वारमष्टादशभुजो हरः । नेमिस्तु हरिचक्रस्य शीर्णा यत्राभवत्पुरा ॥ १४
तदेतन्नैमिषारण्यं सर्वतीर्थनिषेवितम् । देवदेवस्य तत्रापि वाराहस्य तु दर्शनम् ॥ १५
यः प्रयाति स पूतात्मा नारायणपदं व्रजेत् । कृतशौचं महापुण्यं सर्वपापनिषूदनम् ॥ १६
यत्राऽऽस्ते नारसिंहस्तु स्वयमेव जनार्दनः । तीर्थमिक्षुमती नाम पितॄणां वल्लभं सदा ॥ १७
संगमे यत्र तिष्ठन्ति गङ्गायाः पितरः सदा । कुरुक्षेत्रं महापुण्यं सर्वतीर्थसमन्वितम् ॥ १८
तथा च सरयूः पुण्या सर्वदेवनमस्कृता । इरावती नदी तद्वत्पितृतीर्थाधिवासिनी ॥ १९
यमुना देविका काली चन्द्रभागा दृषद्वती । नदी वेणुमती पुण्या परा वेत्रवती तथा ॥ २०
पितॄणां वल्लभा ह्येताः श्राद्धे कोटिगुणा मताः । जम्बूमार्गं महापुण्यं यत्र मार्गो हि लक्ष्यते २१
अद्यापि पितृतीर्थं तत्सर्वकामफलप्रदम् । नीलकुण्डमिति ख्यातं पितृतीर्थं द्विजोत्तमाः ॥ २२
तथा रुद्रसरः पुण्यं सरो मानसमेव च । मन्दाकिनी तथाऽच्छोदा विपाशाऽथ सरस्वती ॥ २३
पूर्वमित्रपदं तद्वद्वैद्यनाथं महाफलम् । क्षिप्रा नदी महाकालस्तथा कालञ्जरं शुभम् ॥ २४
वंशोद्भेदं हरोद्भेदं गङ्गोद्भेदं महाफलम् । भद्रेश्वरं विष्णुपदं नर्मदाद्वारमेव च ॥ २५
गयापिण्डप्रदानेन समान्याहुर्महर्षयः । एतानि पितृतीर्थानि सर्वपापहराणि च ॥ २६

---

१ क. सर्वाणि । २ ङ. च. °स्तत्र सदा । ३ च. हरिः । ४ ग. च. °णपुरं व्र° । ५ ग. घ. ङ. च. °स्ते नर° । ६ ग. °मेन गया यस्यास्तिष्ठन्ति पि° । ७ च नाम । ८ घ. ङ. पारा । ९ ग. ङ. भद्रसरः । १० ग. °थाऽक्षोदा । ११ ग. घ. ङ. च. शिप्रा । १२ ङ. काली तथा । १३ ग. कालज्वरं । ङ ञ. कालिञ्जरं ।

स्मरणादपि लोकानां किमु श्राद्धकृतां नृणाम् ।ओंकारं पितृतीर्थं च कावेरी कापिलोदकम् ॥
संभेदश्चण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम् । कुरुक्षेत्राच्छतगुणं तस्मिन्स्नानादिकं भवेत् ॥ २८
शुक्रतीर्थं च विख्यातं तीर्थं सोमेश्वरं परम् । सर्वव्याधिहरं पुण्यं शतकोटिफलाधिकम् ॥२९
श्राद्धे दाने तथा होमे स्वाध्याये जलसंनिधौ । कायावरोहणं नाम तथा चर्मण्वती नदी ॥ ३०
गोमती वरणा तद्वत्तीर्थमौशनसं परम् । भैरवं भृगुतुङ्गं च गौरीतीर्थमनुत्तमम् ॥ ३१
तीर्थं वैनायकं नाम भद्रेश्वरमतः परम् । तथा पापहरं नाम पुण्याऽथ तपती नदी ॥ ३२
मूलतापी पयोष्णी च पयोष्णीसंगमस्तथा । महाबोधिः पाटला च नागतीर्थमवन्तिका ॥३३
तथा वेणा नदी पुण्या महाशालं तथैव च । महारुद्रं महालिङ्गं दशार्णा च नदी शुभा ॥ ३४
शतरुद्रा शताह्वा च तथा विश्वपदं परम् । अङ्गारवाहिका तद्वन्नदौ तौ शोणघर्घरौ ॥ ३५
कालिका च नदी पुण्या वितस्ता च नदी तथा । एतानि पितृतीर्थानि शस्यन्ते स्नानदानयोः ॥
श्राद्धमेतेषु यद्दत्तं तदनन्तफलं स्मृतम् । द्रोणी वाटनदी धारासरित्क्षीरनदी तथा ॥ ३७
गोकर्णं गजकर्णं च तथा च पुरुषोत्तमः । द्वारका कृष्णतीर्थं च तथाऽर्बुदसरस्वती ॥ ३८
नदी मणिमती नाम तथा च गिरिकर्णिका । धूतपापं तथा तीर्थं समुद्रो दक्षिणस्तथा ॥ ३९
एतेषु पितृतीर्थेषु श्राद्धमानन्त्यमश्नुते । तीर्थं मेघकरं नाम स्वयमेव जनार्दनः ॥ ४०
यत्र शार्ङ्गधरो विष्णुर्मेखलायामवस्थितः । तथा मन्दोदरीतीर्थं तीर्थं चम्पा नदी शुभा ॥ ४१
तथा सामलनाथश्च महाशालनदी तथा । चक्रवाकं चर्मकोटं तथा जन्मेश्वरं महत् ॥ ४२
अर्जुनं त्रिपुरं चैव सिद्धेश्वरमतः परम् । श्रीशैलं शांकरं तीर्थं नारसिंहमतः परम् ॥ ४३
महेन्द्रं च तथा पुण्यमथ श्रीरङ्गसंज्ञितम् । एतेष्वपि सदा श्राद्धमनन्तफलदं स्मृतम् ॥ ४४
दर्शनादपि चैतानि सद्यः पापहराणि वै । तुङ्गभद्रा नदी पुण्या तथा भीमरथी सरित् ॥ ४५
भीमेश्वरं कृष्णवेणा कावेरी कुड्मला नदी । नदी गोदावरी नाम त्रिसंध्या तीर्थमुत्तमम् ४६
तीर्थं त्रैयम्बकं नाम सर्वतीर्थनमस्कृतम् । यत्राऽऽस्ते भगवानीशः स्वयमेव त्रिलोचनः ४७
श्राद्धमेतेषु सर्वेषु कोटिकोटिगुणं भवेत् । स्मरणादपि पापानि नश्यन्ति शतधा द्विजाः ४८
श्रीपर्णी ताम्रपर्णी च जयातीर्थमनुत्तमम् । तथा मत्स्यनदी पुण्या शिवधारं तथैव च ॥ ४९
भद्रतीर्थं च विख्यातं पम्पातीर्थं च शाश्वतम् । पुण्यं रामेश्वरं तद्वदेलापुरमलं पुरम् ॥ ५०
अङ्गभूतं च विख्यातमामर्दकमलम्भुषम् । आम्रातकेश्वरं तद्वदेकाम्भकमतः परम् ॥ ५१
गोवर्धनं हरिश्चन्द्रं कुपुचन्द्रं पृथूदकम् । सहस्राक्षं हिरण्याक्षं तथा च कदली नदी ॥ ५२
रामाधिवासस्तत्रापि तथा सौमित्रिसंगमः । इन्द्रकीलं महानादं तथा च प्रियमेलकम् ॥ ५३
एतान्यपि सदा श्राद्धे प्रशस्तान्यधिकानि तु । एतेषु सर्वदेवानां सांनिध्यं दृश्यते यतः ॥ ५४
दानमेतेषु सर्वेषु दत्तं कोटिशताधिकम् । बाहुदा च नदीपुण्या तथा सिद्धवनं शुभम् ॥ ५५
तीर्थं पाशुपतं नाम नदी पार्वतिका शुभा । श्राद्धमेतेषु सर्वेषु दत्तं कोटिशतोत्तरम् ॥ ५६

---

१ ग °भेदःखण्ड° । २ ग. शुभम् । ३ ग. च °ण्यं फल कोटिशताधि° । ङ. °ण्यं नानाकोटिफलप्रदम् श्रा° । ४ घ. ङ. वेणुन° । ५ ग. चक्रकोटं । ङ. चित्रकूटं । ६ ग. च. °पुरेशं च । ७ ग. त्रिसंध्यं ती° । ८ ग. °षु कृतं कोटिगु° । घ. ङ. च. °षु दत्तं कोटि गु° । ९ ग. °मानन्दकमलं बुधम् । आ° । ङ. °मार्कण्डकमलम्बकम् । ताम्रनाके° । १० ग. घ. ङ. °काम्रक° । ११ ग. पृथुचन्द्रं । च. पुरश्चन्द्रं । १२ ग. च पृथुमे° । १३ घ. ङ. पर्वतिका । च. वर्वटिका ।

तथैव पितृतीर्थं तु यत्र गोदावरी नदी । युता लिङ्गसहस्रेण सर्वान्तरजलावहा ॥ ५७
जामदग्न्यस्य तत्तीर्थं क्रमादायातमुत्तमम् । प्रतीकस्य भयाद्भिन्नं यत्र गोदावरी नदी ॥ ५८
तत्तीर्थं हव्यकव्यानामप्सरोयुगसंज्ञितम् । श्राद्धाग्निकार्यदानेषु तथा कोटिशताधिकम् ५९
तथा सहस्रलिङ्गं च राघवेश्वरमुत्तमम् । सेन्द्रफेना नदी पुण्या यत्रेन्द्रः पतितः पुरा ॥ ६०
निहत्य नमुचिं शक्रस्तपसा स्वर्गमाप्तवान् । तत्र दत्तं नरैः श्राद्धमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६१
तीर्थं तु पुष्करं नाम शालग्रामं तथैव च[1] । सोमपानं च विख्यातं यत्र वैश्वानरालयम् ॥ ६२
तीर्थं सारस्वतं नाम स्वामितीर्थं तथैव च । मलन्दरा[3] नदी पुण्या कौशिकी चन्द्रिका तथा६३
वैदर्भा वाऽथ वैरा च पयोष्णी प्राङ्मुखा परा । कावेरी चोत्तरा पुण्या तथा जालन्धरो गिरिः
एतेषु श्राद्धतीर्थेषु श्राद्धमानन्त्यमश्नुते । लोहदण्डं तथा तीर्थं चित्रकूटस्तथैव च ॥ ६५
विन्ध्ययोगश्च गङ्गायास्तथा नदीतटं[4] शुभम् । कुब्जाभ्रं तु तथा तीर्थमुर्वशीपुलिनं तथा ६६
संसारमोचनं तीर्थं तथैव ऋणमोचनम् । एतेषु पितृतीर्थेषु श्राद्धमानन्त्यमश्नुते ॥ ६७
अट्टहासं तथा तीर्थं गौतमेश्वरमेव च । तथा वसिष्ठतीर्थं तु हारीतं तु ततः परम् ॥ ६८
ब्रह्मावर्तं[5] कुशावर्तं हयतीर्थं तथैव च । पिण्डारकं च विख्यातं शङ्खोद्धारं तथैव च ॥६९
घण्टेश्वरं बिल्वकं च नीलपर्वतमेव च । तथा च धरणीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च ॥ ७०
अश्वतीर्थं च विख्यातमनन्तं श्राद्धदानयोः । तीर्थं वेदशिरो नाम तथैवौघवती नदी॥७१
तीर्थं वसुप्रदं नाम च्छागलाण्डं तथैव च । एतेषु श्राद्धदातारः प्रयान्ति परमं पदम्॥७२
तथाच बदरीतीर्थं गणतीर्थं तथैव च । जयन्तं विजयं चैव शक्रतीर्थं तथैव च ॥ ७३
श्रीपतेश्च तथा तीर्थं तीर्थं रैवतकं तथा । तथैव शारदातीर्थं भद्रकालेश्वरं तथा ॥ ७४
वैकुण्ठतीर्थं च परं भीमेश्वरमथापि वा । एतेषु श्राद्धदातारः प्रयान्ति परमां गतिम्॥७५
तीर्थं मातृगृहं नाम करवीरपुरं तथा । कुशेशयं च विख्यातं गौरीशिखरमेव च ॥ ७६
नकुलेशस्य तीर्थं च कर्दमालं तथैव च । दिण्डिपुण्यकरं तद्वत्पुण्डरीकपुरं तथा ॥ ७७
सप्तगोदावरीतीर्थं सर्वतीर्थेश्वरेश्वरम् । तत्र श्राद्धं प्रदातव्यमनन्तफलमीप्सुभिः ॥ ७८
एष तूद्देशतः प्रोक्तस्तीर्थानां संग्रहो मया । वागीशोऽपि न शक्नोति विस्तरात्किमु मानुषः ॥
सत्यं तीर्थं दया तीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः । वर्णाश्रमाणां गेहेऽपि तीर्थं तु समुदाहृतम् ८०
एतत्तीर्थेषु यच्छ्राद्धं तत्कोटिगुणमिष्यते । यस्मात्तस्मात्प्रयत्नेन तीर्थे श्राद्धं समाचरेत्॥८१
प्रातःकालो मुहूर्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेव तु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ ८२
सायाह्नस्त्रिमुहूर्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत् । राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्मसु ॥
अह्नो मुहूर्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः॥ ८४
मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्मन्दी भवति भास्करः । तस्मादनन्तफलदस्तदारम्भो विशिष्यते[6]॥८५
मध्याह्नः खड्गपात्रं च तथा नेपालकम्बलः । रूप्यं दर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः
पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य संतापकारिणः । अष्टावेते यतस्तस्मात्कुतपा इति विश्रुताः॥८७

---

१ घ. ङ. च शोणपादश्च विख्यातो य° । च. च । शोणपातश्च विख्यातो य° । २ ग. °पातश्च विख्यातो य° । ३ च. मिलन्दना । ४ ग. नन्दात° । घ. ङ. च. नद्यास्तटं । ५ ङ. ब्रह्मतीर्थं । ६ क. ख. घ. भाविष्यति । ङ. विधियिते ।

ऊर्ध्वं मुहूर्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् । मुहूर्तपञ्चकं चैतत्स्वधाभवनमिष्यते ॥ ८९
विष्णोर्देहसमुद्भूताः कुशाः कृष्णास्तिलास्तथा । श्राद्धस्य रक्षणायालमेतत्प्राहुर्दिवौकसः॥
तिलोदकाञ्जलिर्देयो जलस्थैस्तीर्थवासिभिः । सदर्भहस्तेनैकेन श्राद्धमेवं विशिष्यते ॥ ९०
श्राद्धसाधनकाले तु पाणिनैकेन दीयते । तर्पणं तूभयेनैव विधिरेष सदा स्मृतः ॥ ९१

सूत उवाच—

पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापविनाशनम्[1] । पुरा मत्स्येन कथितं तीर्थश्राद्धानुकीर्तनम् ॥
शृणोति यः पठेद्वाऽपि श्रीमान्संजायते नरः ॥ ९२
श्राद्धकाले च वक्तव्यं तथा तीर्थनिवासिभिः । सर्वपापोपशान्त्यर्थमलक्ष्मीनाशनं परम् ॥

इदं पवित्रं यशसो[2] निधानमिदं महापापहरं च पुंसाम् ।
ब्रह्मार्करुद्रैरपि पूजितं च श्राद्धस्य माहात्म्यमुशन्ति तज्ज्ञाः ॥ ९४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ९९७ ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

सोमः पितृणामधिपः कथं शास्त्रविशारद । तद्वंश्या[3] ये च राजानो बभूवुः कीर्तिवर्धनाः॥ १

सूत उवाच—

आदिष्टो ब्रह्मणा पूर्वमत्रिः सर्गविधौ पुरा । अनुत्तमं नाम तपः सृष्ट्यर्थं तप्तवान्प्रभुः ॥ २
यदानन्दकरं ब्रह्म जगत्क्लेशविनाशनम् । ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणामभ्यन्तरमतीन्द्रियम् ॥ ३
शान्तिकृच्छान्तमनसस्तदन्तर्नयने स्थितम् । माहात्म्यात्तपसा विप्राः परमानन्दकारकम् ४
यस्मादुमापतिः सार्धमुमया तमधिष्ठितः । [4]तं दृष्ट्वा चाष्टमांशेन तस्मात्सोमोऽभवच्छिशुः ॥
अधः सुस्राव नेत्राभ्यां[5] धाम तच्चाम्बुसंभवम् । दीपयन्विश्वमखिलं ज्योत्स्नया सचराचरम्[6] ॥
तद्दिशो[7] जगृहुर्धाम स्त्रीरूपेण सुतेच्छया । गर्भो भूत्वोदरे तासामास्थितोऽब्दशतत्रयम् ॥ ७
आशास्तं मुमुचुर्गर्भमशक्ता धारणे ततः । समादायाथ तं गर्भमेकीकृत्य चतुर्मुखः ॥ ८
युवानमकरोद्ब्रह्मा सर्वायुधधरं नरम् । स्यन्दनेऽथ सहस्राश्वे[8] वेदशक्तिमये प्रभुः ॥ ९
आरोप्य लोकमनयदात्मीयं स पितामहः । तत्र ब्रह्मर्षिभिः प्रोक्तमस्मत्स्वामी भवत्वयम्[9] ॥
ऋषिभिर्देवगन्धर्वैरोषधीभिस्तथैव च । तुष्टुवुः सोमदेवत्यैर्ब्रह्माद्या[10] मन्त्रसंग्रहैः ॥ ११
स्तूयमानस्य तस्याभूदधिको धामसंभवः[11] । तेजोवितानादभवद्भुवि दिव्यौषधीगणः॥ १२
तद्दीप्तिरधिका तस्माद्रात्रौ भवति सर्वदा । तेनौषधीशः सोमोऽभूद्द्विजेशश्चापि गद्यते॥ १३
वेदधामरसं चापि यदिदं चन्द्रमण्डलम् । क्षीयते वर्धते चैव शुक्ले कृष्णे च सर्वदा ॥ १४

---

१ ग. °म् । एतन्मत्स्ये° । २ ङ. यशसां । ३ ग. च. °द्वंशे केनु रा° । ४ ग. च तौ । ५ ङ. °भ्यां ततेजश्चाम्बु° । ६ ग. तच्चन्द्रसं । ७ क. ख. °यद्विश्व° । ८ ङ. °श्वे देवश° । ९ क. ख. °म् । पितृभिः° । १० क.ख. ह्मार्णं म° । ११ घ. ङ. च. °संचयः । ते° ।

विंशतिं च तथा सप्त दक्षः प्राचेतसो ददौ। रूपलावण्यसंयुक्तास्तस्मै कन्याः सुवर्चसः ॥
ततः पद्मसहस्राणां सहस्राणि दशैव तु। तपश्चचार शीतांशुर्विष्णुध्यानैकतत्परः ॥ १६
ततस्तुष्टस्तु भगवांस्तस्मै नारायणो हरिः। वरं वृणीष्व प्रोवाच परमात्मा जनार्दनः॥ १७
ततो वव्रे वरान्सोमः शक्रलोकं जयाम्यहम्। प्रत्यक्षमेव भोक्तारो भवन्तु मम मन्दिरे॥१८
राजसूये सुरगणा ब्रह्माद्याः सन्तु मे द्विजाः। रक्षःपालः शिवोऽस्माकमास्तां शूलधरो हरः॥
तथेत्युक्तः स आजह्रे राजसूयं तु विष्णुना। होताऽत्रिर्भृगुरध्वर्युरुद्गाताऽभूच्चतुर्मुखः ॥ २०
ब्रह्मत्वमगमत्तस्य उपद्रष्टा हरिः स्वयम्। सदस्याः सनकाद्यास्तु राजसूयविधौ स्मृताः॥२१
चमसाध्वर्यवस्तत्र विश्वे देवा दशैव तु। त्रैलोक्यं दक्षिणा तेन ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादितम्॥
ततः समाप्तेऽवभृथे तद्रूपालोकनेच्छवः। कामबाणाभितप्ताङ्ग्यो नव देव्यः सिषेविरे ॥२३
लक्ष्मीर्नारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम्। द्युतिर्विभावसुं तद्वत्तुष्टिर्धातारमव्ययम्॥
प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा हविष्मन्तं कुहूः स्वयम्। कीर्तिर्जयन्तं भर्तारं वसुर्मारीचकश्यपम्॥
धृतिस्त्यक्त्वा पतिं नन्दिं सोममेवाभजंस्तदा। स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास तास्तदा
एवं कृतापचारस्य तासां भर्तृगणस्तदा। न शशाकापचाराय शापैः शस्त्रादिभिः पुनः ॥२७
तथाऽप्यराजत विधुर्दशधा भावयन्दिशः। सोमः प्राप्याथ दुष्प्राप्यमैश्वर्यमृषिसंस्कृतम् ॥
सप्तलोकैकनाथत्वमवाप तपसा तदा ॥ २८

कदाचिदुद्यानगतामपश्यदनेकपुष्पाभरणैश्च शोभिताम् ।
बृहन्नितम्बस्तनभारखेदात्पुष्पस्य भङ्गेऽप्यतिदुर्बलाङ्गीम् ॥ २९
भार्यां च तां देवगुरोरनङ्गबाणाभिरामायतचारुनेत्राम् ।
तारां स ताराधिपतिः स्मरार्तः केशेषु जग्राह विविक्तभूमौ ॥ ३०
साऽपि स्मरार्ता सह तेन रेमे तद्रूपकान्त्या हृतमानसेन ।
चिरं विहृत्याथ जगाम तारां विधुर्गृहीत्वा स्वगृहं ततोऽपि ॥ ३१
न तृप्तिरासीच्च गृहेऽपि तस्य तारानुरक्तस्य सुखागमेषु ।
बृहस्पतिस्तद्विरहाग्निदग्धस्तद्ध्याननिष्ठैकमना बभूव ॥ ३२
शशाक शापं न च दातुमस्मै न मन्त्रशस्त्राग्निविषैरशेषैः ।
तस्यापकर्तुं विविधैरुपायैर्नैवाभिचारैरपि वागधीशः ॥ ३३
स याचयामास ततस्तु दैन्यात्सोमं स्वभार्यार्थमनङ्गतप्तः ।
स याच्यमानोऽपि ददौ न तारां बृहस्पतेस्तत्सुखपाशबद्धः ॥ ३४
महेश्वरेणाथ चतुर्मुखेण साध्यैर्मरुद्भिः सह लोकपालैः ।
ददौ यदा तां न कथंचिदिन्दुस्तदा शिवः क्रोधपरो बभूव ॥ ३५
यो वामदेवः प्रथितः पृथिव्यामनेकरुद्रार्चितपादपद्मः ।
ततः सशिष्यो गिरिशः पिनाकी बृहस्पतिस्नेहवशानुबद्धः ॥ ३६

---

१ क. ख. 'तः पद्म॰ । २ख. घ. ङ. च. समाज । ग. राजेन्द्रो । ३ घ. च. 'रणोपशोभाम् । ४ ङ. ॰रमन्थरां पुष्पावतंसामति' । ५ च. ॰आतुरा॰ ।

धनुर्गृहीत्वाऽजगवं पुरारिर्जगाम भूतेश्वरसिद्धजुष्टः ।
युद्धाय सोमेन विशेषदीप्ततृतीयनेत्रानलभीमवक्त्रः ॥ ३७
सहैव जग्मुश्च गणेशकाद्या विंशच्चतुःषष्टिगणास्त्रयुक्ताः ।
यक्षेश्वरः कोटिशतैरनेकैर्युतोऽन्वगात्स्यन्दनसंस्थितानाम् ॥ ३८
वेतालयक्षोरगकिंनराणां पद्मेन चैकेन तथाऽर्बुदेन ।
लक्षैस्त्रिभिर्द्वादशभी रथानां सोमोऽप्यगात्तत्र विवृद्धमन्युः ॥ ३९
नक्षत्रदैत्यासुरसैन्ययुक्तः शनैश्चराङ्गारकवृद्धतेजाः ।
जग्मुर्भयं सप्त तथैव लोकाश्चचाल भूर्द्वीपसमुद्रगर्भा ॥ ४०
स सोममेवाभ्यगमत्पिनाकी गृहीतदीप्तास्त्रविशालवह्निः ।
अथाभवद्भीषणभीमसेनसैन्यद्वयस्यापि महाहवोऽसौ ॥ ४१
अशेषसत्त्वक्षयकृत्प्रवृद्धस्तीक्ष्णायुधास्त्रज्वलनैकरूपः ।
शस्त्रैरथान्योन्यमशेषसैन्यं द्वयोर्जगाम क्षयमुग्रतीक्ष्णैः ॥ ४२
पतन्ति शस्त्राणि तथोज्ज्वलानि स्वर्भूमिपातालमथो दहन्ति ।
रुद्रः कोपाद्ब्रह्मशीर्षं मुमोच सोमोऽपि सोमास्त्रममोघवीर्यम् ॥ ४३
तयोर्निपातेन समुद्रभूम्योरथान्तरिक्षस्य च भीतिरासीत् ।
तदस्त्रयुग्मं जगतां क्षयाय प्रवृद्धमालोक्य पितामहोऽपि ॥ ४४
अन्तः प्रविश्याथ कथं कथंचिन्निवारयामास सुरैः सहैव ।
अकारणं किं क्षयकृज्जनानां सोम त्वयाऽपीत्थमकारि कार्यम् ॥ ४५
यस्मात्परस्त्रीहरणाय सोम त्वया कृतं युद्धमतीव भीमम् ।
पापग्रहस्त्वं भविता जनेषु शान्तोऽप्यलं नूनमथो सितान्ते ।
भार्यामिमामर्पय वाक्पतेस्त्वं न चावमानोऽस्ति परस्वहारे ॥ ४६

सूत उवाच—

तथेति चोवाच हिमांशुमाली युद्धादपाक्रामदतः प्रशान्तः ।
बृहस्पतिः स्वामपगृह्य तारां हृष्टो जगाम स्वगृहं सरुद्रः ॥ ४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशाख्याने सोमापचारो नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १०४४ ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

ततः संवत्सरस्यान्ते द्वादशादित्यसंनिभः । दिव्यपीताम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः ॥ १

---

१ ङ. °द्धनेत्राः । ज° । २ घ. °श्चलाचलद्वीपसमुद्रगर्भाः । स । ङ. °श्चराचरद्वीपसमुद्रगर्भाः । स । ३ घ. °लतलं द° । ४ च. °मलं द° । ५ रुद्रस्तु कोपादथ ब्रह्मशीर्षं सोमोऽ । ६ च °द्रः क्रुद्धो ब्रह्मशिरो मु° । ७ ग. च. °धरः पीताभ° । ८ ग. °भूषणः । ता° ।

तारोदराद्विनिष्क्रान्तः[1] कुमारश्चन्द्रसंनिभः[2] । सर्वार्थशास्त्रविद्धीमान्[3]हस्तिशास्त्रप्रवर्तकः ॥ २
नाम यद्राजपुत्रीयं विश्रुतं गजवैद्यकम् । राज्ञः सोमस्य पुत्रत्वाद्राजपुत्रो बुधः स्मृतः ॥ ३
जातमात्रः स तेजांसि सर्वाण्येवाजयद्बली । ब्रह्माद्यास्तत्र चाऽऽजग्मुर्देवा देवर्षिभिः सह ॥ ४
बृहस्पतिगृहे सर्वे जातकर्मोत्सवे तदा । अपृच्छंस्ते सुरास्तारां केन जातः कुमारकः ॥ ५
ततः सा लज्जिता तेषां न किंचिदवदत्तदा । पुनः पुनस्तदा पृष्टा लज्जयन्ती वराङ्गना ॥ ६
सोमस्येति चिरादाह ततोऽगृह्णाद्विधुः सुतम् । बुध इत्यकरोन्नाम्ना प्रादाद्राज्यं च भूतले ॥ ७
अभिषेकं ततः कृत्वा प्रधानमकरोद्विभुः । गृहसाम्यं प्रदायाथ ब्रह्मा ब्रह्मर्षिसंयुतः ॥ ८
पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत । इलोदरे च धर्मिष्ठं बुधः पुत्रमजीजनत् ॥ ९
अश्वमेधशतं साग्रमकरोद्यः स्वतेजसा । पुरूरवा इति ख्यातः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १०
हिमवच्छिखरे रम्ये समाराध्य जनार्दनम् । लोकैश्वर्यमगाद्राजा सप्तद्वीपपतिस्तदा ॥ ११
केशिप्रभृतयो दैत्याः कोटिशो येन दारिताः । उर्वशी यस्य पत्नीत्वमगमद्रूपमोहिता ॥ १२
सप्तद्वीपा वसुमती सशैलवनकानना । धर्मेण पालिता तेन सर्वलोकहितैषिणा ॥ १३
चामरग्राहिणी कीर्तिः सदा चैवाङ्गवाहिका । विष्णोः प्रसादाद्देवेन्द्रो ददावर्धासनं तदा ॥
धर्मार्थकामान्धर्मेण सममेवाभ्यपालयत् । धर्मार्थकामाः संद्रष्टुमाजग्मुः कौतुकात्पुरा ॥ १५
जिज्ञासवस्तच्चरितं कथं पश्यति नः समम् । भक्त्या चक्रे ततस्तेषामर्घ्यपाद्यादिकं नृपः ॥ १६
आसनत्रयमानीय दिव्यं कनकभूषितम् । निवेश्याथाकरोत्पूजामीषद्धर्मेऽधिकां पुनः ॥ १७
जग्मतुस्तेन कामार्थावतिकोपं नृपं प्रति । अर्थः शापमदात्तस्मै लोभात्त्वं नाशमेष्यसि ॥ १८
कामोऽप्याह तवोन्मादो भविता गन्धमादने । कुमारवनमाश्रित्य वियोगादुर्वशीभवात् ॥ १९
धर्मोऽप्याह चिरायुस्त्वं धार्मिकश्च भविष्यसि । संततिस्तव राजेन्द्र यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥
शतशो वृद्धिमायातु न नाशं भुवि यास्यति । इत्युक्त्वाऽन्तर्दधुः सर्वे राजा राज्यं तदन्वभूत् ॥
अहन्यहनि देवेन्द्रं द्रष्टुं याति स राजराट् । कदाचिदारुह्य रथं दक्षिणाम्बरचारिणम् ॥ २२
सार्धमर्केण सोऽपश्यन्नीयमानामथाम्बरे[5] । केशिना दानवेन्द्रेण चित्रलेखामथोर्वशीम् ॥ २३
तं विनिर्जित्य समरे विविधायुधपाणिना । बुधपुत्रेण वायव्यमस्त्रं मुक्त्वा यशोर्थिना ॥ २४
तथा शक्रोऽपि समरे येन चैवं विनिर्जितः । मित्रत्वमगमद्देवैर्ददाविन्द्राय चोर्वशीम् ॥ २५
ततःप्रभृति मित्रत्वमगमत्पाकशासनः । सर्वलोकातिशायित्वं बलमूर्जो यशः श्रियम् ॥ २६
प्रादाद्वज्रीति संतुष्टो गेयतां भरतेन च । सा पुरूरवसः प्रीत्या गायन्ती चरितं महत् ॥ २७
लक्ष्मीस्वयंवरं नाम भरतेन प्रवर्तितम् । मेनकामुर्वशीं रम्भां नृत्यतेति तदाऽऽदिशत् ॥ २८
ननर्त सलयं तत्र लक्ष्मीरूपेण चोर्वशी । सा पुरूरवसं दृष्ट्वा नृत्यन्ती कामपीडिता ॥ २९
विस्मृताऽभिनयं सर्वं यत्पुरा भरतोदितम् । शशाप भरतः क्रोधाद्वियोगादस्य भूतले ॥ ३०
पञ्चपञ्चाशदब्दानि लता सूक्ष्मा भविष्यसि । पुरूरवाः पिशाचत्वं तत्रैवानुभविष्यति ॥ ३१
ततस्तमुर्वशी गत्वा भर्तारमकरोच्चिरम् । शापान्ते भरतस्याथ उर्वशी बुधसूनुतः ॥ ३२
अजीजनत्सुतानष्टौ नामतस्तान्निबोधत । आयुर्दृढायुरश्वायुर्धनायुर्धृतिमान्वसुः ॥ ३३

१ घ. ङ. °निष्कन्तो द्वादशादित्यसं° । २ ग. °मारः सूर्यसं° । ३ ग. विद्विद्राह° । ४ ग. च. °वाक्षिपद्ध° । ५ ङ. °ऽमाना व । ६ क. युवान° । ७ ग. °नपतना° । ८ ग. °नि त्वं लता च भ° । ९ च. लक्ष्णा ।

शुचिर्विद्यः शतायुश्च सर्वे दिव्यबलौजसः । आयुषो नहुषः पुत्रो वृद्धशर्मा तथैव च ॥ ३४
रजिर्दम्भो विपाप्मा च वीराः पञ्च महारथाः । रजेः पुत्रशतं जज्ञे राजेयमिति विश्रुतम् ॥ ३५
रजिराराधयामास नारायणमकल्मषम् । तपसा तोषितो विष्णुर्वरान्प्रादान्महीपतेः ॥ ३६
देवासुरमनुष्याणामभूत्स विजयी तदा । अथ देवासुरं युद्धमभूद्वर्षशतत्रयम् ॥ ३७
प्रह्लादशक्रयोर्भीमं न कश्चिद्विजयी तयोः । ततो देवासुरैः पृष्टः प्राह देवश्चतुर्मुखः ॥ ३८
अनयोर्विजयी कः स्याद्रजिर्यत्रेति सोऽब्रवीत् । जयाय प्रार्थितो राजा सहायस्त्वं भवस्व नः
देवासुरमनुष्याणामभूत्स विजयी तदा । अथ देवासुरं युद्धमभूद्वर्षशतत्रयम् ॥ ३७
प्रह्लादशक्रयोर्भीमं न कश्चिद्विजयी तयोः । ततो देवासुरैः पृष्टः प्राह देवश्चतुर्मुखः ॥ ३८
अनयोर्विजयी कः स्याद्रजिर्यत्रेति सोऽब्रवीत् । जयाय प्रार्थितो राजा सहायस्त्वं भवस्व नः
दैत्यैः प्राह यदि स्वामी वो भवामि ततस्त्वलम् । नासुरैः प्रतिपन्नं तत्प्रतिपन्नं सुरैस्तथा ॥ ४०
स्वामी भव त्वमस्माकं सङ्ग्रामे नाशय द्विषः । ततो विनाशिताः सर्वे येऽवध्या वज्रपाणिना
पुत्रत्वमगमत्तुष्टस्तस्येन्द्रः कर्मणा विभुः । दत्त्वेन्द्राय तदा राज्यं जगाम तपसे रजिः ॥ ४२
रजिपुत्रैस्तदाच्छिन्नं बलादिन्द्रस्य वैभवम् । यज्ञभागं च राज्यं च तपोबलगुणान्वितैः ॥ ४३
राज्यभ्रष्टस्तदा शक्रो रजिपुत्रैर्निपीडितः । प्राह वाचस्पतिं दीनः पीडितोऽस्मि रजेः सुतैः ॥
न यज्ञभागो राज्यं मे निर्जितश्च बृहस्पते । राज्यलाभाय मे यत्नं विधत्स्व धिषणाधिप ॥ ४५
ततो बृहस्पतिः शक्रमकरोद्बलदर्पितम् । ग्रहशान्तिविधानेन पौष्टिकेन च कर्मणा ॥ ४६
गत्वाऽथ मोहयामास रजिपुत्रान्बृहस्पतिः । जिनधर्मं समास्थाय वेदबाह्यं स वेदवित् ॥ ४७
वेदत्रयीपरिभ्रष्टांश्चकार धिषणाधिपः । वेदबाह्यान्परिज्ञाय हेतुवादसमन्वितान् ॥ ४८
जघान शक्रो वज्रेण सर्वान्धर्मबहिष्कृतान् । नहुषस्य प्रवक्ष्यामि पुत्रान्सप्तैव धार्मिकान् ॥ ४९
यतिर्ययातिः संयातिरुद्भवः पाचिरेव च । शर्यातिर्मेघजातिश्च सप्तैते वंशवर्धनाः ॥ ५०
यतिः कुमारभावेऽपि योगी वैखानसोऽभवत् । ययातिश्चाकरोद्राज्यं धर्मैकशरणः सदा ॥ ५१
शर्मिष्ठा तस्य भार्याऽभूद्दुहिता वृषपर्वणः । भार्गवस्याऽऽत्मजा तद्वद्देवयानी च सुव्रता ॥ ५२
ययातेः पञ्च दायादास्तान्प्रवक्ष्यामि नामतः । देवयानी यदुं पुत्रं तुर्वसुं चाप्यजीजनत् ॥ ५३
तथा द्रुह्युमनुं पूरुं शर्मिष्ठाऽजनयत्सुतान् । यदुः पूरुश्चाभवतां तेषां वंशविवर्धनौ ॥ ५४
[* ययातिर्नाहुषश्चाऽऽसीद्राजा सत्यपराक्रमः । पालयामास स महीमीजे च विधिवन्मखैः ॥
अतिभक्त्या पितॄनर्च्य+ देवांश्च प्रयतः सदा । अथाजयत्प्रजाः सर्वा ययातिरपराजितः ॥ ५६
स शाश्वतीः समा राजा प्रजा धर्मेण पालयन् । जरामार्च्छन्महाघोरां नाहुषो रूपनाशिनीम्
जराभिभूतः पुत्रान्स राजा वचनमब्रवीत् । यदुं पूरुं तुर्वसुं च द्रुह्युं चानुं च पार्थिवः ॥ ५८
यौवनेन चलान्कामान्युवा युवतिभिः सह । विहर्तुमहमिच्छामि साहाय्यं कुरुताऽऽत्मजाः ॥ ५९
तं पुत्रो देवयानेयः पूर्वजो यदुरब्रवीत् । साहाय्यं भवतः कार्यमस्माभिर्यौवनेन किम् ॥ ६०
ययातिरब्रवीत्पुत्राञ्जरा मे प्रतिगृह्यताम् । यौवनेनाथ भवतां चरेयं विषयानहम् ॥ ६१
यजतो दीर्घसत्रैर्मे शापाच्चोशनसो मुनेः । कामार्थः परिहीनो मेऽतृप्तोऽहं तेन पुत्रकाः ॥ ६२
स्वकीयेन शरीरेण जरामेनां प्रशास्तु वः । अहं तन्वाऽभिनवया युवा कामानवाप्नुयाम् ॥ ६३
न तेऽस्य प्रत्यगृह्णन्त यदुप्रभृतयो जराम् । चतुरस्तान्स राजर्षिरशपच्चेति नः श्रुतम् ॥ ६४
तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान्सत्यविक्रमः । जरां मा देहि नवया तन्वा मे यौवनात्सुखी ॥ ६५

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ग. च. पुस्तकयोर्न विद्यते । + आर्षत्वादस्य साधुत्वम् ।

अहं जरां तवाऽऽदाय राज्ये स्थास्यामि चाऽऽज्ञया । एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात्
संस्थापयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि । पौरवेणाथ वयसा राजा यौवनमास्थितः ॥ ६७
ययातेश्चाथ वयसा राज्यं पूरुरकारयत् । ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः ॥ ६८
अतृप्त इव कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह । त्वया दायादवानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः ॥ ६९
पौरवो वंश इत्येष ख्यातिं लोके गमिष्यति । ततः स नृपशार्दुलः पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ॥७०
कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान्] । पूरुवंशं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः ॥
यत्र ते भारता जाता भरतान्वयवर्धनाः ॥ ७१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११९५ ॥

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

किमर्थं पौरवो वंशः श्रेष्ठत्वं प्राप भूतले । ज्येष्ठस्यापि यदोर्वंशः किमर्थं हीयते श्रिया ॥ १
अन्यद्ययातिचरितं सूत विस्तरतो वद । यस्मात्तत्पुण्यमायुष्यमभिनन्द्यं सुरैरपि ॥ २

सूत उवाच—

एतदेव पुरा पृष्टः शतानीकेन शौनकः । पुण्यं पवित्रमायुष्यं ययातिचरितं महत् ॥ ३

शतानीक उवाच—

ययातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमो यः प्रजापतेः । कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्लभाम् ॥ ४
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन । आनुपूर्व्याच्च मे शंस पूरोर्वंशधरान्नृपान् ॥ ५

शौनक उवाच—

ययातिरासीद्राजर्षिर्देवराजसमद्युतिः । तं शुक्रवृषपर्वाणौ वव्राते वै यथा पुरा ॥ ६
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पृच्छतो राजसत्तम । देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुषस्य च ॥ ७
सुराणामसुराणां च समजायत वै मिथः । ऐश्वर्यं प्रति संघर्षस्त्रैलोक्ये सचराचरे । ८
जिगीषया ततो देवा वव्रुराङ्गिरसं मुनिम् । पौरोहित्ये च यज्ञार्थे काव्यं तूशनसं परे ॥ ९
ब्राह्मणौ तावुभौ नित्यमन्योन्यं स्पर्धिनौ भृशम् ।तत्र देवा निजघ्नुर्यान्दानवान्युधि संगतान्
तान्पुनर्जीवयामास काव्यो विद्याबलाश्रयात् । ततस्ते पुनरुत्थाय योधयांचक्रिरे सुरान्॥११
असुरास्तु निजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि । न तान्संजीवयामास बृहस्पतिरुदारधीः ॥ १२
न हि वेद स तां विद्यां यां काव्यो वेद वीर्यवान् । संजीवनीं ततो देवा विषादमगमन्परम् ॥
अथ देवा भयोद्विग्नाः काव्यादुशनसस्तदा । ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठं पुत्रं बृहस्पतेः ॥ १४
भजमानान्भजस्वास्मान्कुरु साहाय्यमुत्तमम् । याऽसौ विद्या निवसति ब्राह्मणेऽमिततेजसि॥
शुक्रे तामाहर क्षिप्रं भागभाग्नो भविष्यसि । वृषपर्वणः समीपेऽसौ शक्यो द्रष्टुं त्वया द्विजः ॥

---

१ ङ. °श्वर्यादथ संघर्षात्त्रैलो° । २ ग. च. वव्रिरेऽङ्गि° । ३ ग याज्यार्थे । च याज्यार्थं । ४ ग संश्रितान् । ५ ग. च. विद्यां पुनर्जपन् । ततस्ते । ६ ङ. संजीविनीं । ७ ग °तो विद्यां वि° । ८ ग मन्यु °राः । अ° । ९ ग. भज्यमा° ।

रक्षते दानवांस्तत्र न स रक्षत्यदानवान् । तमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चिदृते त्वया ॥ १७
देवयानी च दयिता सुता तस्य महात्मनः । तामाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते ॥१८
शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दमेन च । देवयान्यां तु तुष्टायां विद्यां तां प्राप्स्यसि ध्रुवम् १९
तदा हि प्रेषितो देवैः समीपे वृषपर्वणः । तथेत्युक्त्वा तु स प्रायाद्बृहस्पतिसुतः कचः ॥ २०
स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः संपूजितः कचः । असुरेन्द्रपुरे शुक्रं प्रणम्येदमुवाच ह ॥ २१
ऋषेरङ्गिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षाद्बृहस्पतेः । नाम्ना कचेति विख्यातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान्॥
ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं गुरो । अनुमन्यस्व मां ब्रह्मन्सहस्रपरिवत्सरान् ॥ २३

शुक्र उवाच—

कच सुस्वागतं तेऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते वचः । *अर्चयिष्येऽहमर्च्यं त्वामर्चितोऽस्तु बृहस्पतिः॥

शौनक उवाच—

कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्व्रतम् । आदिष्टं कविपुत्रेण शुक्रेणोशनसा स्वयम् ॥ २५
+व्रतं च व्रतकालं च यथोक्तं प्रत्यगृह्णत । आराधयन्नुपाध्यायं देवयानीं च भारत ॥ २६
नित्यमाराधयिष्यंस्तां युवा यौवनगोचराम् । गायन्नृत्यन्वादयंश्च देवयानीमतोषयत् ॥ २७
संशीलयन्देवयानीं कन्यां संप्राप्तयौवनाम् । पुष्पैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास भार्गवीम् ५८
देवयान्यपि तं विप्रं नियमव्रतचारिणम् । अनुगायन्ती ललना रहः पर्यचरत्तदा ॥ २९
पञ्च वर्षशतान्येवं कचस्य चरतो भृशम् । तत्तत्तीव्रं व्रतं बुद्ध्वा दानवास्तं ततः कचम् ॥ ३०
गा रक्षन्तं वने दृष्ट्वा रहस्येनममर्षिताः । जघ्नुर्बृहस्पतेर्द्वेषान्निजरक्षार्थमेव च ॥ ३१
हत्वा सालावृकेभ्यश्च प्रायच्छंस्तिलशः कृतम् । ततो गावो निवृत्तास्ता अगोपाः स्वनिवेशनम्
ता दृष्ट्वा रहिता गास्तु कचेनाभ्यागता वनात् । उवाच वचनं काले देवयान्यथ भार्गवम् ३३
हुतं चैवाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्तं गतः प्रभो । अगोपाश्चाऽऽगता गावः कचस्तात न दृश्यते ३४
व्यक्तं हतो धृतो वाऽपि कचस्तात भविष्यति । तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥

शुक्र उवाच—

अयमेह्येहीति शब्देन मृतं संजीवयाम्यहम् । ततः संजीवनीं विद्यां प्रयुक्त्वा कचमाह्वयत् ॥ ३६
आहूतः प्रादुरभवत्कचः शुक्रं ननाम सः । हतोऽहमिति चाऽऽचख्यौ राक्षसैर्धिषणात्मजः ३७
स पुनर्देवयान्युक्तः पुष्पाहारे यदृच्छया । वनं ययौ कचो विप्रः पठन्ब्रह्म च शाश्वतम् ॥ ३८
वने पुष्पाणि चिन्वन्तं ददृशुर्दानवाश्च तम् । ततोऽद्वितीयं तं हत्वा दग्धं कृत्वा च चूर्णवत् ॥
प्रायच्छन्ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तदा ॥
३९

* एतदर्धं न विद्यते च पुस्तके । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. ङ. पुस्तकयोः—व्रतस्य व्रतकालं स यथोक्तं वै
गृहीतवान् । इति ।

१ ग. 'न्यः पूर्वतमो मुनिः । दे' । ङ. न्यः पूर्वतमो मुनेः । दे' । २ घ. °क्रं गत्वा वाक्यमु° । ङ. च. °क्रं
दृष्ट्वा वाक्यमु° । ३ ङ. °मि ततोऽहं । ४ ग भार्गवम् । ५ ग. च. 'यमाना ललना । ६ ग. घ. ङ. च. °षाद्वियार° ।
७ घ. ङ. च. अयमेहीतिशब्दोऽय मृ' । ८ ग. संजीविनीं । ९ क. ख प्राद्रवद्दूरात्क° । १० ग घ. च. °त्कचो दृष्टः
। विद्यया ' हतो' । ११ ग. च चाप्युक्तः पृष्टो ब्राह्मणकन्यया । स । १२ क. ख. द्वितीये । १३ घ. च. पुनः ।

देवयान्यथ भूयोऽपि पितरं वाक्यमब्रवीत् । पुष्पाहा[1]रप्रेषणकृत्कचस्तात न दृश्यते ॥ ४०
व्यक्तं हतो मृतो वाऽपि कचस्तात भविष्यति । तं विना[2] नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवीमि ते ॥

शुक्र उवाच—

बृहस्पतेः सुतः पुत्रि कचः प्रेतगतिं गतः । विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवाणि किम् ॥४२

मैनं शुचो मा रुद देवयानि न त्वादृशी मर्त्यमनु प्रशोचेत् ।
यस्यास्तव ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च सेन्द्राश्च देवा वसवोऽश्विनौ च ॥ ४३
सुरद्विषश्चैव जगच्च सर्वमुपस्थितं मत्तपसः प्रभावात् ।
अशक्योऽयं जीवयितुं द्विजातिः संजीवितो यो वध्यते चैव भूयः ॥ ४४

देवयान्युवाच—

यस्याङ्गिरा वृद्धतमः पितामहो बृहस्पतिश्चापि पिता तपोनिधिः ।
ऋषेः सुपुत्रं तमथापि पौत्रं कथं न शोचे यमहं न रुद्याम् ॥ ४५
स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च सदोत्थितः कर्मसु चैव दक्षः ।
कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये प्रियो हि मे तात कचोऽभिरूपः ॥ ४६

शौनक उवाच—

स[4] त्वेवमुक्तो देवयान्या महर्षिः संरम्भेण व्याजहाराथ काव्यः ।
असंशयं मामसुरा द्विषन्ति ये मे शिष्यानागतान्सूदयन्ति ॥ ४७
अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति[5] रौद्रा एभिर्व्यर्थं प्रस्तुतो दानवैर्हि ।
तत्कर्मणाऽप्यस्य भवेदिहान्तः कं ब्रह्महत्या न दहेदपीन्द्रम् ॥ ४८
स तेनाऽऽपृष्टो विद्यया चोपहूतः शनैर्वाचं जठरे व्याजहार ।
तमब्रवीत्केन चेहोपनीतो ममोदरे तिष्ठसि ब्रूहि वत्स ॥ ४९

कच उवाच—

भवत्प्रसादान्न जहाति मां स्मृतिः सर्वं स्मरेयं यच्च यथा च वृत्तम् ।
न त्वेवं स्यात्तपसः क्षयो मे ततः क्लेशं घोरतरं स्मरामि ॥ ५०
असुरैः सुरायां भवतोऽस्मि दत्तो हत्वा दग्ध्वा चूर्णयित्वा च काव्य ।
ब्राह्मीं मायां त्वासुरी त्वत्र माया त्वयि स्थिते कथमेवाभिबाधते ॥ ५१

शुक्र उवाच—

किं ते प्रियं करवाण्यद्य वत्से विनैव मे जीवितं स्यात्कचस्य ।
नान्यत्र कुक्षेर्मम भेदनाच्च दृश्येत्कचो मद्गतो देवयानि ॥ ५२

देवयान्युवाच—

द्वौ मां शोकावग्निकल्पौ दहेतां कचस्य नाशस्तव चैवोपघातः ।
कचस्य नाशे मम नास्ति शर्म तवोपघाते जीवितुं नास्मि शक्ता[6] ॥ ५३

शुक्र उवाच—

---

१ ग. °हारे प्रेषितश्च कच° । २ ग. ना नच जीवेयं कचं स° । ३ घ. ङ. °तो म्रियते । ४ ग. स पीडितो दे° । ५ घ. ङ. च. °न्ति हीमे एभिर्यथा प्रस्तुतं दा° । ६ ग. शुक्र ।

संसिद्धरूपोऽसि बृहस्पतेः सुत यस्त्वां भक्तं भजते देवयानी ।
विद्यामिमां प्राप्नुहि जीवनीं त्वं न चेदिन्द्रः कचरूपी त्वमद्य ॥ ५४
न निवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्यो ममोदरात् । ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ॥५५
पुत्रो भूत्वा निष्क्रमस्वोदरान्मे भित्त्वा कुक्षिं जीवय मां च तात ।
अवेक्षेथा धर्मवतीमवेक्षां गुरोः सकाशात्प्राप्य विद्यां सविद्यः ॥ ५६

शौनक उवाच—

गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां भित्त्वा कुक्षिं निर्विचक्राम विप्रः ।
प्रालेयाद्रेः शुक्लमुद्भिद्य शृङ्गं रात्र्यागमे पौर्णमास्यामिवेन्दुः ॥ ५७
दृष्ट्वा च तं पतितं वेदराशिमुत्थापयामास ततः कचोऽपि ।
विद्यां सिद्धां तामवाप्याभिवाद्य ततः कचस्तं गुरुमित्युवाच ॥ ५८
निधिं निधीनां वरदं वराणां ये नाऽऽद्रियन्ते गुरुमर्चनीयम् ।
प्रालेयाद्रिप्रोज्ज्वलद्भालसंस्थं पापाँल्लोकांस्ते व्रजन्त्यप्रतिष्ठाः ॥ ५९

शौनक उवाच—

सुरापानाद्वञ्चनात्प्रापयित्वा संज्ञानाशं चेतसश्चापि घोरम् ।
दृष्ट्वा कचं चापि तथाभिरूपं पीतं तथा सुरया मोहितेन ॥ ६०
समन्युरुत्थाय महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः ।
काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद सुरापानं प्रत्यसौ जातशङ्कः ॥ ६१

शुक्र उवाच—

यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः ।
अपेतधर्मा ब्रह्महा चैव स स्यादस्मिँल्लोके गर्हितः स्यात्परे च ॥ ६२
मया चेमां विप्रधर्मोक्तसीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके ।
सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां देवा दैत्याश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ ६३

शौनक उवाच—

इतीदमुक्त्वा स महाप्रभावस्तपोनिधीनां निधिरप्रमेयः ।
तान्दानवांश्चैव निगूढबुद्धीनिदं समाहूय वचोऽभ्युवाच ॥ ६४

शुक्र उवाच—

आचक्षे वो दानवा बालिशाः स्थ शिष्यः कचो वत्स्यति मत्समीपे ।
संजीवनीं प्राप्य विद्यां मयाऽयं[1] तुल्यप्रभावो ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः ॥ ६५

शौनक उवाच—

गुरोरुष्य सकाशे च दश वर्षशतानि सः । अनुज्ञातः कचो गन्तुमियेष त्रिदशालयम् ॥६६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ ११८१ ॥

---

१ ग. घ. ङ. च. ममायं ।

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

समापितव्रतं तं तु विसृष्टं गुरुणा तदा। प्रस्थितं त्रिदशावासं देवयानीदमब्रवीत् ॥ १

देवयान्युवाच—

ऋषेरङ्गिरसः पौत्र वृत्तेनाभिजनेन च। भ्राजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च ॥ २

ऋषिर्यथाऽङ्गिरा मान्यः पितुर्मम महायशाः। तथा मान्यश्च पूज्यश्च मम भूयो बृहस्पतिः ॥

एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्ब्रवीमि तपोधन। व्रतस्थे नियमोपेते यथा वर्ताम्यहं त्वयि ॥ ४

स समापितविद्यो मां भक्तां न त्यक्तुमर्हसि। गृहाण पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कृतम् ॥ ५

कच उवाच—

पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा मम पिता तव। तथा त्वमनवद्याङ्गि पूजनीयतमा मता ॥ ६

आत्मप्राणैः प्रियतमा भार्गवस्य महात्मनः। त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ॥ ७

यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव। देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ॥ ८

देवयान्युवाच—

गुरुपुत्रस्य पुत्रो मे न तु त्वमसि मे पितुः। तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च ममापि त्वं द्विजोत्तम ॥ ९

असुरैर्हन्यमाने तु कचे त्वयि पुनः पुनः। तदाप्रभृति या प्रीतिस्तां त्वमेव स्मरस्व मे ॥ १०

सौहार्दे चानुरागे च वेत्थ मे भक्तिमुत्तमाम्। न मामर्हसि धर्मज्ञ त्यक्तुं भक्तामनागसम् ॥ ११

कच उवाच—

अनियोज्ये नियोगे मां नियुनक्षि शुभव्रते। प्रसीद सुभ्रूर्मह्यं त्वं गुरोर्गुरुतरा शुभे ॥ १२

यत्रोषितं विशालाक्षि त्वया चन्द्रनिभानने। तत्राहमुषितो भद्रे कुक्षौ काव्यस्य भामिनि १३

भगिनी धर्मतो मे त्वं मैवं वोचः शुभानने। सुखेनाध्युषितो भद्रे न मन्युर्विद्यते मम ॥ १४

आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शिवमस्त्वथ मे पथि। अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे॥

अप्रमत्तोद्यता नित्यमाराधय गुरुं मम ॥ १६

देवयान्युवाच—

*दैत्यैर्हतस्त्वं यद्भर्तृबुद्ध्या त्वं रक्षितो मया। यदि मां धर्मकामार्थां प्रत्याख्यास्यसि धर्मतः ॥

ततः कच न ते विद्या सिद्धिमेषा गमिष्यति ॥ १७

कच उवाच—

गुरुपुत्रीति कृत्वाऽहं प्रत्याख्यास्ये न दोषतः। गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः काममेवं शपस्व माम् ॥

आर्षं धर्मं ब्रुवाणोऽहं देवयानि यथा त्वया। शप्तुं नार्होऽस्मि कल्याणि कामतोऽद्य च धर्मतः ॥

तस्माद्भवत्या यः कामो न तथा संभविष्यति। ऋषिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं ग्रहीष्यति ॥

फलिष्यति न मे विद्या त्वद्वचश्चेति तत्तथा। अध्यापयिष्यामि च यं तस्य विद्या फलिष्यति ॥

---

* एतदर्धं न विद्यते ग. घ. ङ च. पुस्तकेषु ।

---

१ ग. घ. च. °म वृत°। २ ङ. °नीयोत्तमोत्तमा । आ° । ३ घ °तमोत्तमा । आ° । ४ क. ङ. °द्विरेषा । ५ ङ. च. प्रत्याचक्षे । ६ ङ. °तः कथमेवं शपिष्यसि । आ° । ७ ङ. °र्होऽस्य शापस्य कामतोऽथ न ध° ।

शौनक उवाच—

एवमुक्त्वा नृपश्रेष्ठ देवयानीं कचस्तदा। त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजसत्तमः॥ २२

तमागतमभिप्रेक्ष्य देवाः सेन्द्रपुरोगमाः। बृहस्पतिं सभाज्येदं कचमाहुर्मुदान्विताः॥ २३

देवा ऊचुः—

त्वं कचास्मद्धितं कर्म कृतवान्महदद्भुतम्। न ते यशः प्रणशिता भागभाक्च भविष्यसि ॥२४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२०५ ॥

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

कृतविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा दिवौकसः। कचादधीत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ ॥ १

सर्व एव समागम्य शतक्रतुमथाब्रुवन्। कालस्त्वद्विक्रमस्याद्य जहि शत्रून्पुरंदर ॥ २

एवमुक्तस्तु सह तैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा। तथेत्युक्त्वोपचक्राम सोऽपश्यद्विपिने स्त्रियः॥ ३

क्रीडन्तीनां तु कन्यानां वने चैत्ररथोपमे। वायुर्भूतः स वस्त्राणि सर्वाण्येव व्यमिश्रयत् ॥ ४

ततो जलात्समुत्तीर्य ताः कन्याः सहितास्तदा। वस्त्राणि जगृहुस्तानि यथासंस्थान्यनेकशः॥

तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा। व्यतिक्रममजानन्ती दुहिता वृषपर्वणः॥ ६

ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत। देवयान्याश्च राजेन्द्र शर्मिष्ठायाश्च तत्कृते॥ ७

देवयान्युवाच—

कस्माद्गृह्णासि मे वस्त्रं शिष्या भूत्वा ममाऽऽसुरि। समुदाचारहीनाया न ते श्रेयो भविष्यति ॥

शर्मिष्ठोवाच—

आसीनं च शयानं च पिता ते पितरं मम। स्तौति पृच्छति चाभीक्ष्णं नीचस्थः सुविनीतवत्॥

याचतस्त्वं च दुहिता स्तुवतः प्रतिगृह्णतः। सुताऽहं स्तूयमानस्य ददतो न तु गृह्णतः॥ १०

अनायुधा सायुधायाः किं त्वं कुप्यसि भिक्षुकि। लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न च त्वां गणयाम्यहम्

शौनक उवाच—

सा विस्मयं देवयानीं गतां सक्तां च वाससि। शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे ततः स्वपुरमाविशत् ॥

हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया। अनवेक्ष्य ययौ तस्मात्क्रोधवेगपरायणा॥ १३

अथ तं देशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः। श्रान्तयुग्यः श्रान्तरूपो मृगलिप्सुः पिपासितः॥१४

*नाहुषिः प्रेक्षमाणो हि स निपाने गतोदके। ददर्श कन्यां तां तत्र दीप्तामग्निशिखामिव॥१५

तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्याममरवर्णिनीम्। सान्त्वयित्वा नृपश्रेष्ठः साम्ना परमवल्गुना॥ १६

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्च. पुस्तके—स नाहुषः प्रेक्षमाण उदपानगतोदकम् । इति ।

---

१ ग. ङ. च. °जपुङ्गवः । त° । २ ङ. °स्पातिसमभ्यार्च्य क° । ३ ग. च. °चुः । यत्तदस्म° । ४ ग. न चोत्थमः प्र° । ५ च. °ता यज्ञभागो भ° । ६ ङ. शैस्त्रिदशाधिपः । त° । ७ ग. च. °दा । व्यामिश्रत्वादजा° । ८ ग. समवर्धत । च. समपतत । ९ ग. नीचैः स्थित्वा वि° । च. नीचैश्च सु° । १० ग. घ. ङ. च. °न्तह्योर्मृ° । ११ ङ. °पातग° ।

का त्वं चारुमुखी श्यामा सुमृष्टमणिकुण्डला । दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माच्छ्वसिषि चाऽऽतुरा ॥ १७
कथं च पतिता ह्यस्मिन्कूपे वीरुत्तृणावृते । दुहिता चैव कस्य त्वं वद सर्वं सुमध्यमे ॥ १८

देवयान्युवाच—

योऽसौ देवैर्हतान्दैत्यानुत्थापयति विद्यया । तस्य शुक्रस्य कन्याऽहं त्वं मां नूनं न बुध्यसे ॥ १९
एष मे दक्षिणो राजन्पाणिस्ताम्रनखाङ्गुलिः । समुद्धर गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः *
जानामि त्वां च संशान्तं वीर्यवन्तं यशस्विनम् । तस्मान्मां पतितं कूपादस्मादुद्धर्तुमर्हसि ॥

शौनक उवाच—

तामथ ब्राह्मणीं स्त्रीं च विज्ञाय नहुषात्मजः । गृहीत्वा दक्षिणे पाणावुज्जहार ततोऽवटात् २२
उद्धृत्य चैनां तरसा तस्मात्कूपान्नराधिपः । आमन्त्रयित्वा सुश्रोणीं ययातिः स्वपुरं ययौ ॥
+गते तु नाहुषे तस्मिन्देवयान्यपि निन्दिता । उवाच शोकसंतप्ता घूर्णिकामागतां पुनः ॥२४

देवयान्युवाच—

त्वरितं घूर्णिके गच्छ सर्वमाचक्ष्व मे पितुः । नेदानीं तु प्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः ॥ २५

शौनक उवाच—

सा तु वै त्वरितं गत्वा घूर्णिकाऽसुरमन्दिरम् । दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं कम्पमाना विचेतना ॥ २६
आचख्यौ च महाभागा देवयानी वने हता । शर्मिष्ठया महाप्राज्ञ दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ २७
×श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तदा शर्मिष्ठया हताम् । त्वरया निर्ययौ दुःखान्मार्गमाणः सुतां वने ॥
दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं तपोवने । बाहुभ्यां संपरिष्वज्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥ २९
आत्मदोषैर्नियच्छन्ति सर्वे दुःखसुखे जनाः । मन्ये दुश्चरितं तेऽस्ति तस्येयं निष्कृतिः कृता ॥

देवयान्युवाच—

निष्कृतिर्वाऽस्तु वा माऽस्तु शृणुष्वावहितो मम । शर्मिष्ठया यदुक्ताऽस्मि दुहित्रा वृषपर्वणः ॥
सत्यं किलैतत्सा प्राह दैत्यानामस्मि गायना । एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ३२
वचनं तीक्ष्णपरुषं क्रोधरक्तेक्षणा भृशम् । स्तुवतो दुहिताऽसि त्वं याचतः प्रतिगृह्णतः ॥ ३३
सुताऽहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः । इति मामाह शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्वणः ॥
क्रोधसंरक्तनयना दर्पपूर्णानना ततः ॥
यद्यहं स्तुवतस्तात दुहिता प्रतिगृह्णतः । प्रसादयिष्ये शर्मिष्ठामित्युक्ता हि सखी मया ॥ ३५

शुक्र उवाच—

स्तुवतो दुहिता न त्वं भद्रे न प्रतिगृह्णतः । अतस्त्वं स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ॥ ३६
वृषपर्वैव तद्वेद शक्रो राजा च नाहुषः । अचिन्त्यं ब्रह्म निर्द्वन्द्वमैश्वरं हि बलं मम ॥ ३७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२४२ ॥

---

* इत उत्तरमेतदर्धं विद्यते ग. पुस्तके गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ मामुद्धर्तुमिहार्हसि इति । + अयं श्लोकः क. संज्ञकव्यतिरिक्तपुस्तकेषु नास्ति । × इत आरभ्य शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी, इत्यन्तग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति ।

१ ग. सुश्लिष्ट° । २ ग. °दं संभ्रमाविष्टचे° । ३ ङ. चचक्षे म° । ४ ङ. °नी ह ते ह° । ५ क. ख. °तं तस्मिंस्तस्ये° ।

अथाष्टाविंशोऽध्यायः ।

शुक्र उवाच—

यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षति । देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ १
यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा । स यन्तेत्युच्यते सद्भिर्न यो रश्मिषु लम्बते २
यः समुत्पातितं क्रोधमक्रोधेन नियच्छति । देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ ३
यः समुत्पतितं कोपं क्षमयैव निरस्यति । यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ॥ ४
यस्तु भावयते धर्मं योऽतिमात्रं तितिक्षति । यश्च तप्तो न तपति भृशं सोऽर्थस्य भाजनम् ॥ ५
यो यजेदश्वमेधेन मासि मासि शतं समाः । यस्तु कुप्येन्न सर्वस्य तयोरक्रोधनो वरः ॥ ६
ये कुमाराः कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः । नैतत्प्राज्ञस्तु कुर्वीत विदुस्ते न बलाबलम् ॥ ७

देवयान्युवाच—

वेदाहं तात बालाऽपि कार्याणां तु गतागतम् । क्रोधे चैवातिवादे वा कार्यस्यापि बलाबले ॥ ८
शिष्यस्याशिष्यवृत्तं हि न क्षन्तव्यं बुभूषुणा । असत्संकीर्णवृत्तेषु वासो मम न रोचते ॥ ९
पुंसो ये नाभिनन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च । न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोर्थी पापबुद्धिषु ॥ १०
ये नैनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन च । तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ११
तन्मे मथ्नाति हृदयमग्निकल्पमिवारणम् । वाग्दुरुक्तं महाघोरं दुहितुर्वृषपर्वणः ॥ १२
न ह्यतो दुष्करं मन्ये तात लोकेष्वपि त्रिषु । यः सपत्नश्रियं दीप्तां हीनश्रीः पर्युपासते ॥ १३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे ययातिचरितेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२५५ ॥

अथैकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

ततः काव्यो भृगुश्रेष्ठः समन्युरुपगम्य ह । वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् ॥ १
नाधर्मश्चरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव । शनैरावर्त्यमानस्तु मूलान्यपि निकृन्तति ॥ २
यदि नाऽऽत्मनि पुत्रेषु न चेत्पश्यति नप्तृषु । पापमाचरितं कर्म त्रिवर्गमतिवर्तते ॥ ३
फलत्येवं ध्रुवं पापं गुरुभुक्तमिवोदरे । यदा घातयसे विप्रं कचमाङ्गिरसं तदा ॥ ४
अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्गृहे रतम् । वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ॥ ५
वृषपर्वन्निबोध त्वं त्यक्ष्यामि त्वां सबान्धवम् । स्थातुं त्वद्विषये राजन्न शक्नोमि त्वया सह ॥ ६
अद्यैवमभिजानामि दैत्यं मिथ्याप्रलापिनम् । यतस्त्वमात्मनोदीर्णां दुहितां किमुपेक्षसे ॥ ७

वृषपर्वोवाच—

नाधर्म्यं न मृषावादं त्वयि जानामि भार्गव । त्वयि सत्यं च धर्मश्च तत्प्रसीदतु मां भवान् ॥ ८

---

१ ग. °तं । यः संधारयते गर्व योऽतिवादांस्तितिक्ष° । २ ग. ङ. च. बुभूषता । ३ ग. ये त्वेवम° । ४ ग. च. °त्वर न्वितः । ना° । ५ घ ङ. च. °ति । यो हि ना° ६ ग. घ. नाधर्मं ।

अद्यास्मानपहाय त्वमितो यास्यसि भार्गव। समुद्रं संप्रवेक्ष्यामि नान्यदस्ति परायणम् ॥ ९

शुक्र उवाच—

समुद्रं प्रविशध्वं वा दिशो वा व्रजतासुराः। दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्तोऽहं दयिता हि मे ॥ १०
प्रसाद्यतां देवयानी जीवितं यत्र मे स्थितम्। योगक्षेमकरस्तेऽहमिन्द्रस्येव बृहस्पतिः ॥ ११

वृषपर्वोवाच—

यत्किंचिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गव। भुवि हस्तिरथाश्वं वा तस्य त्वं मम चेश्वरः ॥ १२

शुक्र उवाच—

यत्किंचिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां महासुर। तस्येश्वरोऽस्मि यद्येतद्देवयानी प्रसाद्यताम् ॥ १३

शौनक उवाच—

ततस्तु त्वरितः शुक्रस्तेन राज्ञा समं ययौ। उवाच चैनां सुभगे प्रतिपन्नं वचस्तव ॥ १४

देवयान्युवाच—

यदि त्वमीश्वरस्तात राज्ञो वित्तस्य भार्गव । नाभिजानामि तत्तेऽहं राजा वदतु मां स्वयम्

वृषपर्वोवाच—

यं काममभिजानासि देवयानि शुचिस्मिते । तत्तेऽहं संप्रदास्यामि यद्यपि स्यात्सुदुर्लभम् १६

देवयान्युवाच—

दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठामभिकामये। अनुयास्यति मां तत्र यत्र दास्यति मे पिता ॥ १७

वृषपर्वोवाच—

उत्तिष्ठ धात्रि गच्छ त्वं शर्मिष्ठां शीघ्रमानय। यं च कामयते कामं देवयानी करोतु तम् ॥ १८

शौनक उवाच—

ततो धात्री तत्र गत्वा शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् । उत्तिष्ठ भद्रे शर्मिष्ठे ज्ञातीनां सुखमावह ॥ १९
त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या प्रचोदितः। यं सा कामयते कामं स कार्योऽत्र त्वयाऽनघे
दासीत्वमभिजाताऽसि देवयान्याः सुशोभने ॥ २०

शर्मिष्ठोवाच—

यं च कामयते कामं करवाण्यहमद्य तम् । मा गान्मन्युवशं शुक्रो देवयानी च मत्कृते ॥ २१

शौनक उवाच—

ततः कन्यासहस्रेण वृता शिबिकया तदा । पितुर्निदेशात्त्वरिता निश्चक्राम पुरोत्तमात् ॥ २२

शर्मिष्ठोवाच—

अहं कन्यासहस्रेण दासी ते परिचारिका । ध्रुवं त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता २३

देवयान्युवाच—

स्तुवतो दुहिता चाहं याचतः प्रतिगृह्णतः । स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि ॥ २४

शर्मिष्ठोवाच—

येन केनचिदार्तानां ज्ञातीनां सुखमावहेत् । अनुयास्याम्यहं तत्र यत्र दास्यति ते पिता ॥ २५

शौनक उवाच—

प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः। देवयानी नृपश्रेष्ठ पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २६

---

१ ग. घ. ङ. बन्दिनः ।

देवयान्युवाच—
प्रविशामि पुरं तात तुष्टाऽस्मि द्विजसत्तम । अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते ॥ २७
शौनक उवाच—
एवमुक्तो द्विजश्रेष्ठो दुहित्रा सुमहायशाः । प्रविवेश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १२८३ ॥

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—
अथ दीर्घेण कालेन देवयानी नृपोत्तम । वनं तदेव निर्याता क्रीडार्थं वरवर्णिनी ॥ १
तेन दासीसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठया तदा । तमेव देशं संप्राप्ता यथाकामं चचार सा ॥ २
ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिर्मुदिता भृशम् । क्रीडन्त्योऽभिरताः सर्वाः पिबन्त्यो मधु माधवम् ॥ ३
खादन्त्यो विविधान्भक्ष्यान्फलानि विविधानि च । पुनश्च नाहुषो राजा मृगलिप्सुर्यदृच्छया
तमेव देशं संप्राप्तो जललिप्सुः प्रतर्षितः । ददर्श देवयानीं च शर्मिष्ठां ताश्च योषितः ॥ ५
पिबन्त्यो ललनास्ताश्च दिव्याभरणभूषिताः । उपविष्टां च ददृशे देवयानीं शुचिस्मिताम् ६
रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनाम् । शर्मिष्ठया सेव्यमानां पादसंवाहनादिभिः ७
ययातिरुवाच—
द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते । गोत्रे च नामनी चैव द्वयोः पृच्छाम्यतो ह्यहम्
देवयान्युवाच—
आख्यास्याम्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप । शुक्रो नामासुरगुरुः सुतां जानीहि तस्य माम्॥
इयं च मे सखी दासी यत्राहं तत्र गामिनी । दुहिता दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा वृषपर्वणः ॥ १०
ययातिरुवाच—
कथं तु ते सखी दासी कन्येयं वरवर्णिनी । असुरेन्द्रसुता सुभ्रूः परं कौतूहलं हि मे ॥ ११
देवयान्युवाच—
सर्वमेव नरव्याघ्र विधानमनुवर्तते । विधिना विहितं ज्ञात्वा मा विचित्रं मनः कृथाः॥१२
राजवद्रूपवेशौ ते ब्राह्मीं वाचं बिभर्षि च । किंनामा त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रश्च शंस मे १३
ययातिरुवाच—
ब्रह्मचर्येण वेदो मे कृत्स्नः श्रुतिपथं गतः । राजाऽहं राजपुत्रश्च ययातिरिति विश्रुतः ॥ १४
देवयान्युवाच—
केन चार्थेन नृपते ह्येनं देशं समागतः । जिघृक्षुर्वारि यत्किंचिदथवा मृगलिप्सया ॥ १५

---

१ ग. घ. च. दीर्घस्य कालस्य दे॰ । २ ग. स ।

ययातिरुवाच—

मृगलिप्सुरहं भद्रे पानीयार्थमिहाऽऽगतः । बहुधाऽप्यनुयुक्तोऽस्मि त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६

देवयान्युवाच—

द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सह । त्वदधीनाऽस्मि भद्रं ते सखे भर्ता च मे भव ॥

ययातिरुवाच—

विद्ध्यौशनसि भद्रं ते न त्वदर्होऽस्मि भामिनि । अविवाह्याः स्म राजानो देवयानि पितुस्तव

देवयान्युवाच—

संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं क्षत्रं ब्रह्माणि संश्रितम् । ऋषिश्च ऋषिपुत्रश्च नाहुषाद्य भजस्व माम् ॥१९

ययातिरुवाच—

एकदेहोद्भवा वर्णाश्चत्वारोऽपि वरानने । पृथग्धर्माः पृथक्छौचास्तेषां वै ब्राह्मणो वरः २०

देवयान्युवाच—

पाणिग्रहो नाहुषायं न पुंभिः सेवितः पुरा । त्वं पाणिमग्रहीदग्रे वृणोमि त्वामहं ततः ॥

कथं तु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमान्स्पृशेत् । गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वाऽप्यृषिणा त्वया

ययातिरुवाच—

क्रुद्धादाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् । दुराधर्षतरो विप्रः पुरुषेण विजानता ॥ २३

देवयान्युवाच—

कथमाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् । दुराधर्षतरो विप्र इत्यात्थ पुरुषर्षभ ॥ २४

ययातिरुवाच—

दशेदाशीविषस्त्वेकं शस्त्रेणैकश्च वध्यते । हन्ति विप्रः सराष्ट्राणि पुराण्यपि हि कोपितः ॥२५

दुराधर्षतरो विप्रस्तस्माद्भीरु मतो मम । अतोऽदत्तां च पित्रा त्वां भद्रे न विवहाम्यहम् ॥

देवयान्युवाच—

दत्तां वहस्व पित्रा मां त्वं हि राजन्वृतो मया । अयाचतो भयं नास्ति दत्तां च प्रतिगृह्णतः ॥

शौनक उवाच—

त्वरितं देवयान्याऽथ प्रेषिता पितुरात्मनः । सर्वं निवेदयामास धात्री तस्मै यथातथम् ॥ २८

श्रुत्वैव च स राजानं दर्शयामास भार्गवः । दृष्ट्वैवमागतं विप्रं ययातिः पृथिवीपतिः ॥ २९

ववन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः । तं चाप्यभ्यवदत्काव्यः साम्ना परमवल्गुना ॥

देवयान्युवाच—

राजाऽयं नाहुषस्तात दुर्गमे पाणिमग्रहीत् । नमस्ते देहि मामस्मै लोके नान्यं पतिं वृणे ॥ ३१

शुक्र उवाच—

वृतोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममेष्टया । गृहाणेमां मया दत्तां महिषीं नहुषात्मज ॥ ३२

ययातिरुवाच—

अधर्मो मां स्पृशेदेवं पापमस्याश्च भार्गव । वर्णसंकरतो ब्रह्मन्निति त्वां प्रवृणोम्यहम् ॥ ३३

---

१ ग. ङ. च. सखा । २ घ ङ. न त्वामर्हो॰ । ३ क. ख. ॰रा । त्वमेनमग्रहीदग्रे ।

शुक्र उवाच—

अधर्मात्त्वां विमुञ्चामि वरं वरय चेप्सितम् । अस्मिन्विवाहे त्वं श्लाघ्यो रहः पापं नुदामि ते ॥
वहस्व भार्यां धर्मेण देवयानीं शुचिस्मिताम् । अनया सह संप्रीतिमतुलां समवाप्नुहि ॥ ३५
इयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । संपूज्या सततं राजन्न चैनां शयने ह्वय ॥ ३६

शौनक उवाच—

एवमुक्तो ययातिस्तु शुक्रं कृत्वा प्रदक्षिणम् । जगाम स्वपुरं हृष्टः सोऽनुज्ञातो महात्मना ॥ ३७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३२० ॥

अथैकत्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसंनिभम् । प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यवेशयत ॥ १
देवयान्याश्चानुमते सुतां तां वृषपर्वणः । अशोकवनिकाभ्याशे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् ॥ २
वृतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठामासुरायणीम् । वासोभिरन्नपानैश्च संविभज्य सुसंवृताम् ॥ ३
देवयान्या तु सहितः स नृपो नहुषात्मजः । विजहार बहूनब्दान्देववन्मुदितो भृशम् ॥ ४
ऋतुकाले तु संप्राप्ते देवयानी वराङ्गना । लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारश्च व्यजायत ॥ ५
गते वर्षसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा कमलेक्षणा ॥ ६
चिन्तयामास धर्मज्ञा ऋतुप्राप्तौ च भामिनी । ऋतुकालश्च संप्राप्तो न कश्चिन्मे पतिर्वृतः ॥ ७
किं प्राप्तं किंच कर्तव्यं कथं कृत्वा सुखं भवेत् । देवयानी प्रसूताऽसौ वृथाऽहं प्राप्तयौवना ॥ ८
यथा तया वृतो भर्ता तथैवाहं वृणोमि तम् । राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः ॥
अपीदानीं स धर्मात्मा रहो मे दर्शनं व्रजेत् ॥ ९

शौनक उवाच—

अथ निष्क्रम्य राजाऽसौ तस्मिन्काले यदृच्छया । अशोकवनिकाभ्याशे शर्मिष्ठां प्राप्य
विस्मितः ॥ १०
तमेकं रहसि दृष्ट्वा शर्मिष्ठा चारुहासिनी । प्रत्युद्गम्याञ्जलिं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥

शर्मिष्ठोवाच—

* सोमश्चेन्द्रश्च वायुश्च यमश्च वरुणश्च वा । तव वा नाहुष गृहे कः स्त्रियं द्रष्टुमर्हति ॥ १२
रूपाभिजनशीलैर्हि त्वं राजन्वेत्थ मां सदा । सा त्वां याचे प्रसाद्येह रन्तुमेहि नराधिप ॥ १३

ययातिरुवाच—

वेद्मि त्वां शीलसंपन्नां दैत्यकन्यामनिन्दिताम् । रूपं तु ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि निन्दितम् ॥

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. घ. ङ. च पुस्तकेषु—सोमस्येन्द्रस्य विष्णोश्च यमस्य वरुणस्य च । इति ।

---

१ ग. च. °हे मा ग्लासीर° । २ ग. च. सुमध्यमाम् । ३ क. ख. संततं । ४ ग. °णोम्यहम् । रा° । ५ न. °मिष्ठामभितः स्थितः । ६ ग. धिष्ठितः । ७ ङ. °चेऽभिकामार्ता ऋतुं देहि । ८ ग. च. °साद्याहं ऋतुं देहि ।

मामब्रवीत्तदा शुक्रो देवयानीं यदाऽब्रहम् । नेयमाह्वयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी ॥ १५

शर्मिष्ठोवाच—

न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ १६
पृष्टास्तु साक्ष्ये प्रवदन्ति चान्यथा भवन्ति मिथ्यावचना नरेन्द्र ते ।
एकार्थतायां तु समाहितायां मिथ्या वदन्तं ह्यनृतं हिनस्ति ॥ १७

ययातिरुवाच—

राजा प्रमाणं भूतानां स विनश्येन्मृषा वदन् । अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ॥

शर्मिष्ठोवाच—

समावेतौ मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः । समं विवाह इत्याहुः सख्या मेऽसि पतिर्यतः ॥

ययातिरुवाच—

दातव्यं याचमानस्य ह्यीति मे व्रतमाहितम् । त्वं च याचसि कामं मां ब्रूहि किं करवाणि तत् ॥

शर्मिष्ठोवाच—

अधर्मात्त्राहि मां राजन्धर्मं च प्रतिपादय । त्वत्तोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमम् ॥ २१
त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः । यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ॥ २२
देवयान्या भुजिष्याऽस्मि वश्या च तव भार्गवी । सा चाहं च त्वया राजन्भरणीयां भजस्व
माम् ॥ २३

शौनक उवाच—

एवमुक्तस्तया राजा तथ्यमित्यभिजज्ञिवान् । पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रतिपादयन् ॥ २४
स समागम्य शर्मिष्ठां यथाकाममवाप्य च । अन्योन्यं चाभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतम् ॥
तस्मिन्समागमे सुभ्रूः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । लेभे गर्भं प्रथमतस्तस्मान्नृपतिसत्तमात् ॥ २६
प्रजज्ञे च ततः काले राज्ञी राजीवलोचना । कुमारं देवगर्भाभमादित्यसमतेजसम् ॥ २७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३४७ ॥

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

श्रुत्वा कुमारं जातं सा देवयानी शुचिस्मिता । चिन्तयाऽऽविष्टदुःखार्ता शर्मिष्ठां प्रति भारत १
ततोऽभिगम्य शर्मिष्ठां देवयान्यब्रवीदिदम् । किमर्थं वृजिनं सुभ्रूः कृतं ते कामलुब्धया ॥ २

शर्मिष्ठोवाच—

ऋषिरभ्यागतः कश्चिद्धर्मात्मा वेदपारगः । स मया तु वरः कामं याचितो धर्मसंहतम् ॥ ३

---

१ ग अतः कृ° । २ ग. °चयसे कामं ब्रू° । ३ ग. ते । ४ क. च. °यत् । स° । ५ ग. च. च दद्दासिनी ।
६ ग. घ. ङ. च. यामास दु° । ७ क. प्रत्यभारत । ८ घ. ङ. च. किमिद वृ° ।

नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिस्मिते। तस्माद्दृषेर्ममापत्यमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ४

देवयान्युवाच—

यद्येतदेवं शर्मिष्ठे न मन्युर्विद्यते मम। अपत्यं यदि ते लब्धं ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्च वै द्विजात् ॥ ५

शोभनं भीरु सत्यं चेत्कथं स ज्ञायते द्विजः। गोत्रनामाभिजनतः श्रोतुमिच्छामि तं द्विजम् ॥

शर्मिष्ठोवाच—

ओजसा तेजसा चैव दीप्यमानं रविं यथा। तं दृष्ट्वा मम संप्रष्टुं शक्तिर्नाऽऽसीच्छुचिस्मिते ॥ ७

शौनक उवाच—

अन्योन्यमेवमुक्त्वा च संप्रहस्य च ते मिथः। जगाम भार्गवी वेश्म तथ्यमित्यभिजानती ॥ ८

ययातिर्देवयान्यां तु पुत्रावजनयन्नृपः। यदुं च तुर्वसुं चैव शक्रविष्णू इवापरौ ॥ ९

तस्मादेव तु राजर्षेः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी। द्रुह्युं चानुं च पूरुं च त्रीन्कुमारानजीजनत् ॥ १०

ततः काले च कस्मिंश्चिद्देवयानी शुचिस्मिता। ययातिसहिता राजञ्जगाम हरितं वनम् ॥ ११

ददर्श च तदा तत्र कुमारान्देवरूपिणः। क्रीडमानान्सुविस्रब्धान्विस्मिता चेदमब्रवीत् ॥ १२

देवयान्युवाच—

कस्यैते दारका राजन्देवपुत्रोपमाः शुभाः। वर्चसा रूपतश्चैव दृश्यन्ते सदृशास्तव ॥ १३

एवं पृष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्यपृच्छत। किं नामधेयगोत्रं वः पुत्रका ब्राह्मणः पिता ॥ १४

विब्रूत मे यथातथ्यं श्रोतुंकामाऽस्म्यतो ह्यहम्। तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्या तमेव नृपसत्तमम् ॥ १५

शर्मिष्ठां मातरं चैव तस्या ऊचुः कुमारकाः।

शौनक उवाच—

इत्युक्त्वा सहितास्तेन राजानमुपचक्रमुः ॥ १६

नाभ्यनन्दत तान्राजा देवयान्यास्तदाऽन्तिके। रुदन्तस्तेऽथ शर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्तदा ॥

दृष्ट्वा तेषां तु बालानां प्रणयं पार्थिवं प्रति। बुद्ध्वा च तत्त्वतो देवी शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् ॥ १८

देवयान्युवाच—

मदधीना सती कस्मादकार्षीर्विप्रियं मम। तमेवाऽऽसुरधर्मं त्वमास्थिता न बिभेषि किम् १९

शर्मिष्ठोवाच—

यदुक्तमृषिरित्येव तत्सत्यं चारुहासिनि। न्यायतो धर्मतश्चैव चरन्ती न बिभेमि ते ॥ २०

यदा त्वया वृतो राजा वृत एव तदा मया। सखीभर्ता हि धर्मेण भर्ता भवति शोभने ॥ २१

पूज्याऽसि मम मान्या च श्रेष्ठा ज्येष्ठा च ब्राह्मणी। त्वत्तो हि मे पूज्यतरो राजर्षिः किं न वेत्सि तत् ॥ २२

शौनक उवाच—

श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं देवयान्यब्रवीदिदम्। राजन्नाद्येह वत्स्यामि विप्रियं मे त्वया कृतम् ॥

सहसोत्पतितां श्यामां दृष्ट्वा तां साश्रुलोचनाम्। तूर्णं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा

अनुवव्राज संभ्रान्तः पृष्ठतः सान्त्वयन्नृपः। न्यवर्तत न सा चैव क्रोधसंरक्तलोचना ॥ २५

अविब्रुवन्ती(ती) किंचिच्च राजानं साश्रुलोचना। अचिरादेव संप्राप्ता काव्यस्योशनसोऽन्तिकम् ॥ २६

१ क. यच्छुभौ। य॰। २ घ. क ॰तुमिच्छामि तत्त्वह॰। ३ क. ॰म्यप्रतो ह्यह॰। ४ क. ख. अपि ब्रु॰।

सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्याग्रतः स्थिता । अनन्तरं ययातिस्तु पूजयामास भार्गवम् ॥ २७

देवयान्युवाच—

अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम् । शर्मिष्ठा याऽतिवृत्ताऽस्ति दुहिता वृषपर्वणः ॥ २८

त्रयोऽस्यां जनिताः पुत्रा राज्ञाऽनेन ययातिना । दुर्भगाया मम द्वौ तु पुत्रौ तात ब्रवीमि ते ॥

धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूद्वह । अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते ॥ ३०

शुक्र उवाच—

धर्मज्ञस्त्वं महाराज योऽधर्ममकृथाः प्रियम् । तस्माज्जरा त्वामचिराद्धर्षयिष्यति दुर्जया ॥३१

ययातिरुवाच—

ऋतुं यो याच्यमानाया न ददाति पुमान्वृतः । भ्रूणहेत्युच्यते ब्रह्मन्स चेह ब्रह्मवादिभिः ॥ ३२

ऋतुकामां स्त्रियं यस्तु गम्यां रहसि याचितः । नोपैति यो हि धर्मेण ब्रह्महेत्युच्यते बुधैः ॥ ३३

इत्येतानि समीक्ष्याहं कारणानि भृगूद्वह । अधर्मभयसंविग्नः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ॥ ३४

शुक्र उवाच—

न त्वहं प्रत्यवेक्ष्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव । मिथ्याचरणधर्मेषु चौर्यं भवति नाहुष ॥ ३५

शौनक उवाच—

क्रोधेनोशनसा शप्तो ययातिर्नाहुषस्तदा । पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत ॥ ३६

ययातिरुवाच—

अतृप्तो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूद्वह । प्रसादं कुरु मे ब्रह्मञ्जरेयं मा विशेत माम् ॥ ३७

शुक्र उवाच—

नाहं मृषा वदाम्येतज्जरां प्राप्तोऽसि भूमिप । जरां त्वेतां त्वमन्यस्मिन्संक्रामय यदीच्छसि॥३८

ययातिरुवाच—

राज्यभाक्स भवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा । यो दद्यान्मे वयः पुत्रस्तद्भवाननुमन्यताम् ॥

शुक्र उवाच—

संक्रामयिष्यसि जरां यथेष्टं नहुषात्मज । मामनुध्याय तत्त्वेन न च पापमवाप्स्यसि ॥ ४०

वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति । आयुष्मान्कीर्तिमांश्चैव बह्वपत्यस्तथैव च ॥४१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १३८८ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव हि । पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्द्विजः ॥ १

ययातिरुवाच—

जरा बली च मां तात पलितानि च पर्यगुः । काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने॥२

---

१ क. °रसि धर्मास्त्वं चौ° । ङ. °रसि धर्मो त्वं चार्यवानसि पार्थिव चौ° । २ क. °यः शुक्र तद्° ।

त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह। यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥ ३
पूर्णे वर्षसहस्रे तु त्वदीयं यौवनं त्वहम्। दत्त्वा संप्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ ४

यदुरुवाच—

सितश्मश्रुधरो दीनो जरसा शिथिलीकृतः। वलीसंततगात्रश्च दुर्दर्शो दुर्बलः कृशः॥ ५
अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौवने। सहोपजीविभिश्चैव तज्जरां[1] नाभिकामये ॥ ६
सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप। जरां ग्रहीतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणीष्व वै ॥ ७

ययातिरुवाच—

यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि। पापान्[2]मातुलसंबन्धाद्दुष्प्रजा[3] ते भविष्यति॥ ८
तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह। यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ॥ ९
पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम्। तथैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ १०

तुर्वसुरुवाच—

न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीम्[4]। बलरूपान्तकरणीं बुद्धिमानविनाशिनीम् ॥ ११

ययातिरुवाच—

यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि। तस्मात्प्रजा समुच्छेदं तुर्वसो तव यास्यति ॥१२
संकीर्णा[5]श्चारधर्मेषु[6] प्रतिलोमचरेषु च। पिशिताशिषु लोकेषु नूनं राजा भविष्यसि ॥ १३
गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिरतेषु च। पशुधर्मिषु म्लेच्छेषु पापेषु प्रभविष्यसि[7] ॥ १४

शौनक उवाच—

एवं स तुर्वसुं शप्त्वा ययातिः[8] सुतमात्मनः। शर्मिष्ठायाः सुतं ज्येष्ठं द्रुह्युं वचनमब्रवीत् ॥ १५

ययातिरुवाच—

द्रुह्यो त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीम्। जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं प्रयच्छताम्[9] ॥ १६
पूर्णे वर्षसहस्रे तु[10] ते प्रदास्यामि यौवनम्। स्वं चाऽऽदास्यामि भूयोऽहं पाप्मानं जरया सह ॥

द्रुह्युरुवाच—

न[11] राज्यं न रथं नाश्वं जीर्णो भुङ्क्ते न च स्त्रियम्[12]। न रागश्चास्य भवति तज्जरां ते न कामये ॥१८

ययातिरुवाच—

यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि। तं[13] द्रुह्यो वै प्रियः[14] कामो न ते संपत्स्यते क्वचित्
नौरूपप्लवसंचारो यत्र नित्यं भविष्यति। अराज्यभोजशब्दं[15] त्वं तत्र प्राप्स्यसि[16] सान्वयः ॥ २०

ययातिरुवाच—

अनो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह। एकं वर्षसहस्रं तु चरेयं यौवनेन ते ॥ २१

---

१ ग. च °रां नैव का°। २ ग च. पापमातु°। ङ. पाप्मनाऽनेन संबद्धे दुष्प्रजा वै भविष्यसि। तु°। ३ ग. °जास्त्वं भविष्यसि। तु°। च. °जा वै भविष्यसि। तु°। ४ घ. ङ. °म्। वर्णरू°। ५। ङ. °कीर्णचोर°। ६ ग. च. °र्णाचार° ७ घ. ङ प्रसविष्यसि। ८ च. °यातिर्नहुषात्मजः। श°। ९ ग. च. °च्छ च। पू°। ङ °च्छ तत्। पू°। १० ग च. °तु प्रतिदा°। ११ ग च. न गजं न र°। १२ ग. °म्। जागरश्चा°। १३ ग. च तस्माद्द्रुह्यो प्रि°। १४ ङ. घ. °द्रु। उडुप°। १५ ग. च. °राजभोजशब्दस्त्वं। १६ ग यास्यसि।

अनुरुवाच—

जीर्णः शिशुरिवाऽऽदत्ते कालेऽन्नमशुचिर्यथा। न जुहोति च कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये॥

ययातिरुवाच—

यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि। जरादोषस्त्वयोक्तो यस्तस्मात्त्वं प्रतिपद्यसे २३

प्रजाश्च यौवनं प्राप्ता विनश्यन्ति ह्यनो तव। अग्निप्रस्कन्दनगतस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि ॥ २४

ययातिरुवाच—

पूरो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह। त्वं मे प्रियतरः पुत्रस्त्वं वरीयान्भविष्यसि ॥ २५

जरा वली च मां तात पलितानि च पर्यगुः। काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने ॥

किंचित्कालं चरेयं वै विषयान्वयसा तव। पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रतिदास्यामि यौवनम् ॥

स्वं चैव प्रतिपत्स्येऽहं पाप्मानं जरया सह॥ २७

शौनक उवाच—

एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा। यथाऽऽत्थ त्वं महाराज तत्करिष्यामि ते वचः ॥ २८

प्रतिपत्स्यामि ते राजन्पाप्मानं जरया सह। गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथेप्सितान्॥ २९

जरयाऽहं प्रतिच्छन्नो वयोरूपधरस्तव। यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथेच्छया ॥ ३०

*ययातिरुवाच—

पूरो प्रीतोऽस्मि ते वत्स वरं चेमं ददामि ते। सर्वकामसमृद्धार्था भविष्यति तव प्रजा॥ ३१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः । ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४१९ ॥

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

एवमुक्तः स राजर्षिः काव्यं स्मृत्वा महाव्रतम् । संक्रामयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ॥ १

पौरवेणाथ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः । प्रीतियुक्तो नरश्रेष्ठश्चचार विषयान्प्रियान् ॥ २

यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम् । धर्माविरुद्धान्राजेन्द्रो यथाऽर्हति स एव हि

देवानतर्पयद्यज्ञैः श्राद्धैरपि पितामहान् । दीनाननुग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ ४

अतिथीनन्नपानैश्च विशश्च प्रतिपालनैः । आनृशंस्येन शूद्रांश्च दस्यून्निग्रहणेन च ॥ ५

धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन् । ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥६

स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः । अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ॥७

स संप्राप्य शुभान्कामांस्तृप्तः खिन्नश्च पार्थिवः । कालं वर्षसहस्रान्तं सस्मार मनुजाधिपः

परिचिन्त्य स कालज्ञः कला काष्ठाश्च वीर्यवान् । पूर्णं मत्वा ततः कालं पूरुं पुत्रमुवाच ह

---

* इतरआरभ्य प्रजा इत्यन्तग्रन्थः क ख पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ च. प्रतिपत्स्यसि । २ ग. च. प्रतिपत्स्यामि । ३ ग. कामं कथेप्सितम् । च° । ४ घ. च. °द्वा ते प्रजा राज्ये भविष्यति । ५ ग. च. °यान्सूक्ष्मी । य° ।

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ १०
यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः । नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥
यथासुखं यथोत्साहं यथाकाममरिंदम । सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव ॥ १२
पूरो प्रीतोऽस्मि भद्रं ते गृहाणेदं स्वयौवनम् । राज्यं चैव गृहाणेदं त्वं हि मे प्रियकृत्सुतः

शौनक उवाच—

प्रतिपेदे जरां राजा ययातिर्नाहुषस्तदा । यौवनं प्रतिपेदे स पूरुः स्वं पुनरात्मनः ॥ १४
अभिषेक्तुकामं च नृपं पूरुं पुत्रं कनीयसम् । ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥ १५
कथं शुक्रस्य दौहित्रं देवयान्याः सुतं प्रभो । ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पूरोः प्रदास्यसि ॥
ज्येष्ठो यदुस्तव सुतस्तुर्वसुस्तदनन्तरम् । शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्युस्तथाऽनुः पूरुरेव च ॥ १७
कथं ज्येष्ठमतिक्रम्य कनीयान्राज्यमर्हति । एतत्संबोधयामस्त्वां स्वधर्ममनुपालय ॥ १८

ययातिरुवाच—

ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः । ज्येष्ठं प्रति यतो राज्यं न देयं मे कथंचन ॥
मम ज्येष्ठेन यदुना[3] नियोगो नानुपालितः । प्रतिकूलः पितुर्यश्च न स पुत्रः सतां मतः ॥ २०
मातापित्रोर्वचनकृद्धितः पथ्यश्च यः सुतः । स पुत्रः पुत्रवद्यश्च वर्तते पितृमातृषु ॥ २१
यदुनाऽहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनाऽपि वा । द्रुह्युणा चानुना चैवमप्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ २२
पूरुणा मे कृतं वाक्यं मानितं च विशेषतः । कनीयान्मम दायादो जरा येन धृता मम ॥ २३
मम कामः स च कृतः पूरुणा पुत्ररूपिणा । शुक्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् ॥ २४
पुत्रो यस्त्वाऽनुवर्तेत स राजा पृथिवीपतिः । भवन्तः प्रतिजानन्तु पूरू राज्येऽभिषिच्यताम् ॥

प्रकृतय ऊचुः—

यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा । सर्वं सोऽर्हति कल्याणं कनीयानपि स प्रभुः ॥
अर्हः पूरोरिदं राज्यं यः प्रियः प्रियकृत्तव । वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम्* ॥ २७

शौनक उवाच—

पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुषस्तदा । अभिषिच्य ततः पूरुं राज्ये स्वसुतमात्मजम् ॥ २८
दत्त्वा च पूरवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः । पुरात्स निर्ययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह ॥ २९
यदोस्तु यादवा जाता तुर्वसोर्यवनाः सुताः । द्रुह्योश्चैव सुता भोजा अनोस्तु म्लेच्छजातयः ३०
पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव । इदं वर्षसहस्रात्तु राज्यं कुरुकुलागतम् ॥ ३१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे ययातिचरिते चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४५० ॥

---

* इतःपरं तत एव पुनश्चापि गतःस्वर्गमितिश्रुतिः । इदमेकमर्धमजागलस्तनवदनन्वितमेव कसंज्ञकमुद्रितपुस्तकेऽस्ति ।

---

१ ग. °ज्यं सर्वसमृद्ध्यर्थं त्वं । २ ग. घ. यथा । ३ ब. पुत्रेण । ४ ङ. °तः । तस्य पुत्रस्य पुत्रत्वं व° । ५ क. मप्यय° । ङ. ममाव° । ६ ग. °ज्ये स्वे सुतमात्मनः । द° । ७ ङ. च. °प्राणां राज्यं कारयितुं वनमि । इति ।

अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमीप्सितम् । राज्येऽभिषिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः
उषित्वा वनवासं स ब्राह्मणैः सह संश्रितः । फलमूलाशनो दान्तो यथा स्वर्गमितो गतः ॥ २
स गतः स्वर्गवासं तु न्यवसन्मुदितः सुखी । कालस्य नातिमहतः पुनः शक्रेण पातितः ॥ ३
विवशः प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो मेदिनीतलम् । स्थितश्चाऽऽसीदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं मया॥ ४
तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः । राज्ञा वसुमता सार्धमष्टकेन च वीर्यवान् ॥
प्रतर्दनेन शिबिना समेत्य किल संसदि ॥

शतानीक उवाच—

कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः । कथमिन्द्रेण भगवन्पातितो मेदिनीतले ॥ ६
सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । कथ्यमानं त्वया विप्र देवर्षिगणसंनिधौ ॥ ७
देवराजसमो ह्यासीद्ययातिः पृथिवीपतिः । वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमद्युतिः ॥ ८
तस्य विस्तीर्णयशसः सत्यकीर्तेर्महात्मनः । श्रोतुमिच्छामि देवेश दिवि चेह च सर्वशः ॥ ९

शौनक उवाच—

हन्त ते कथयिष्यामि ययातेरुत्तमां कथाम् । दिवि चेह च पुण्यार्थां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
ययातिर्नाहुषो राजा पूरुं पुत्रं कनीयसम् । राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रवव्राज वनं तदा ॥ ११
अन्तेषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुरोगमान् । फलमूलाशनो राजा वनेऽसौ न्यवसच्चिरम् ॥ १२
स जितात्मा जितक्रोधस्तपर्यन्पितृदेवताः । अग्नींश्च विधिवज्जुह्वन्वानप्रस्थविधानतः ॥ १३
अतिथीन्पूजयन्नित्यं वन्येन हविषा विभुः । शिलोञ्छवृत्तिमास्थाय शेषान्नकृतभोजनः ॥ १४
पूर्णं सहस्रं वर्षाणामेवंवृत्तिरभून्नृपः । अम्बुभक्षः स चाब्दांस्त्रीनासीन्नियतवाङ्मनाः ॥ १५
ततस्तु वायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतन्द्रितः । पञ्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे संवत्सरं पुनः[3] ॥ १६
एकपादस्थितश्चाऽऽसीत्षण्मासाननिलाशनः । पुण्यकीर्तिस्ततः स्वर्गं जगामाऽऽवृत्य रोदसी

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४६७ ॥

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—

स्वर्गतस्तु स राजेन्द्रो न्यवसद्देवसद्मनि । पूजितस्त्रिदशैः साध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥ १
देवलोकाद्ब्रह्मलोकं संचरन्पुण्यकृद्वशी[5] । अवसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः[4] ॥ २
स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागतः[6] । कथान्ते तत्र शक्रेण पृष्टः स पृथिवीपतिः ॥ ३

---

१ ङ. ययातिः परतो । २ ग च. °म् । शांसितात्मा । ३ ङ. मुनिः । ४ ङ. °तिः । कदाचित्पृथिवीपालो य° ।
५ ङ. °तिः स्वर्गमागमन् । क° । ६ ग. घ. च. °मागमत् । क° ।

शक्र उवाच—

यदा स पूरुस्तव रूपेण राजञ्जरां गृहीत्वा प्रचचार लोके ।
तदा राज्यं संप्रदायैव तस्मै त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ॥ ४

ययातिरुवाच—

प्रकृत्यनुमते पूरुं राज्ये कृत्वेदम*ब्रुवम् । गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव ॥
मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोऽन्तेऽधिपास्तव ॥ ५

अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टस्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ।
अमानुषेभ्यो मानुषश्च प्रधानो विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ॥ ६

आक्रुश्यमानो नाऽऽक्रोशेन्मन्युमेव तितिक्षति । आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥

नारुन्तुदः स्यान्न नृशंसवादी न हीनतः परमभ्याददीत ।
ययाऽस्य वाचा पर उद्विजेत न तां वदेद्रुशतीं पापलौल्याम् ॥ ८
अरुन्तुदं पुरुषं तीव्रवाचं वाक्कण्टकैर्वितुदन्तं मनुष्यान् ।
विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां मुखे निबद्धां निर्ऋतिं वहन्तम् ॥ ९
सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः स्यात्सद्भिस्तथा पृष्ठतो रक्षितः स्यात् ।
सदा सतामतिवादांस्तितिक्षेत्सतां वृत्तं पालयन्साधुवृत्तः ॥ १०
वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति यैराहतः शोचति वा ऽ्यहानि ।
परस्य नो मर्मसु ते पतन्ति तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥ ११

नास्तीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु किंचन । यथा मैत्री च लोकेषु दानं च मधुरा च वाक्
तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित् । पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान्नाभिशापं कदाचन

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४८० ॥

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

इन्द्र उवाच—

सर्वाणि कार्याणि समाप्य राजन्गृहान्परित्यज्य वनं गतोऽसि ।
तत्त्वां पृच्छामि नहुषस्य पुत्र केनापि तुल्यस्तपसा ययाते ॥ १

ययातिरुवाच—

नाहं देवमनुष्येषु न गन्धर्वमहर्षिषु । आत्मनस्तपसा तुल्यं कंचित्पश्यामि वासव ॥ २

---

* अत्राब्रवामिति भवितव्यम् ।

---

१ क. °वमस्मै । ख. 'वत्वम' । २ ग. च. राज्यं । ३ ङ. °रोऽतिथयस्त° । ४ ग. °क्षोर्वरिष्ठः । अ° । ५ ग. °नुषास्तु प्रधाना अविद्वद्भ्यो विद्वानेव प्रधानम् । आ° । ६ क. ख. त्वाक्रोश्यमानो । ७ क. ख. घ. विन्द्याद° । ८ ग. °र्वतपस्विषु । ९ ग. घ. ङ. च. °स्यं किंचि° ।

इन्द्र उवाच—

यदाऽवमंस्था सदृशः श्रेयसश्च पापीयसश्चाविदितप्रभावः ।
तस्माल्लोका ह्यन्तवन्तस्तवेमे क्षीणे पुण्ये पतितोऽस्यद्य राजन् ॥ ३

ययातिरुवाच—

सुरर्षिगन्धर्वनरावमानात्क्षयं गता मे यदि शक्रलोकाः ।
इच्छाम्यहं सुरलोकाद्विहीनः सतां मध्ये पतितुं देवराज ॥ ४

इन्द्र उवाच—

सतां सकाशे पतितोऽसि राजंश्च्युतः प्रतिष्ठां यत्र लब्धाऽसि भूयः ।
एवं विदित्वा तु पुनर्ययाते न तेऽवमान्याः सदृशः श्रेयसे च ॥ ५

शौनक उवाच—

ततः प्रपातामरराजजुष्टात्पुण्याल्लोकात्पतमानं ययातिम् ।
संप्रेक्ष्य राजर्षिवरोऽष्टकस्तमुवाच सद्धर्मविधानगोप्ता ॥ ६

अष्टक उवाच—

कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः स्वतेजसा दीप्यमानो यथाऽग्निः ।
पतस्युदीर्णाम्बुधरप्रकाशः खे खेचराणां प्रवरो यथाऽर्कः ॥ ७
दृष्ट्वा च त्वां सूर्यपथात्पतन्तं वैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम् ।
किंनुस्विदेतत्पततीव सर्वे वितर्कयन्तः परिमोहिताः स्मः ॥ ८
दृष्ट्वा च[1] त्वाऽधिष्ठितं देवमार्गे शक्रार्क[2]विष्णुप्रतिमप्रभावम्[3] ।
प्रत्युद्गतास्त्वां वयमद्य सर्वे तस्मात्पाते तव जिज्ञासमानाः ॥ ९
न चापि त्वां धृष्णवः प्रष्टुमग्रे न च त्वमस्मान्पृच्छसि के वयं स्म ।
तत्त्वां पृच्छामि स्पृहणीयरूपं कस्य त्वं वा किंनिमित्तं त्वमागाः ॥ १०
भयं तु ते व्येतु विषादमोहौ त्यजाऽऽशु देवेन्द्रसमानरूप ।
त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे[4] शक्रो न सोढुं बलहाऽपि शक्तः ॥ ११
सन्तः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां सतां सदैवामरराजकल्प ।
ते संगताः स्थावरजङ्गमेशाः प्रतिष्ठितस्त्वं सदृशेषु सत्सु ॥ १२
प्रभुरग्निः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः । प्रभुः सूर्यः प्रकाशाच्च सतां चाभ्यागतः प्रभुः ॥ १३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १४९३ ॥

अथाष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

ययातिरुवाच—

अहं ययातिर्नहुषस्य पुत्रः पूरोः पिता सर्वभूतावमानात् ।
प्रभ्रंशितोऽहं सुरसिद्धलोकात्परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः ॥ १

---

१ ग. ङ. च. च त्वां धि° । २ ग. °क्राग्निवि° । ३ ग. °म् । अभ्युद्यता° । ४ ग. शे नालं प्रसो° ।

अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भ्यस्तेनाभिवादं भवतां न युञ्जे ।
यो विद्यया तपसा जन्मना वा वृद्धः स वै संभवति द्विजानाम् ॥ २

अष्टक उवाच—

* अवादीस्त्वं वयसाऽस्मि प्रवृद्ध इति वै राजन्नाधिकः कथंचित् ।
यो वै विद्वांस्तपसा संप्रवृद्धः स एव पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥ ३

ययातिरुवाच—

प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहुस्तद्वर्तिनां प्रवणं पापलोकम् ।
सन्तोऽसतो नान्ववर्तन्त ते वै यदात्मनैषां प्रतिकूलवादी॥ ४

अभूद्धनं मे विपुलं महद्वै विचेष्टमानोऽधिगन्ता तदस्मि ।
एवं प्रधार्याऽऽत्महिते निविष्टो यो वर्तते स विजानाति धीरः ॥ ५

नानाभावा बहवो जीवलोके दैवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः ।
तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरो दिष्टं बलीय इति मत्वाऽऽत्मबुद्ध्या ॥ ६

सुखं हि जन्तुर्यदि वाऽपि दुःखं दैवाधीनं विन्दति नाऽऽत्मशक्त्या ।
तस्माद्दिष्टं बलवन्मन्यमानो न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥ ७

दुःखे न तप्येत सुखे न हृष्येत्समेन वर्तेत सदैव धीरः ।
दिष्टं बलीय इति मन्यमानो न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥ ८

भये न मुह्याम्यष्टकाहं कदाचित्संतापो मे मनसो नास्ति कश्चित् ।
धाता यथा मां विदधाति लोके ध्रुवं तथाऽहं भवितेति मत्वा ॥ ९

संस्वेदजा ह्यण्डजा ह्युद्भिदश्च सरीसृपाः कृमयोऽप्यप्सु मत्स्याः ।
तथाऽश्मानस्तृणकाष्ठं च सर्वं दिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजन्ते ॥ १०

अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्वा कस्मात्संतापमष्टकाहं भजेयम् ।
किं कुर्यां वै किंच कृत्वा न तप्ये तस्मात्संतापं वर्जयाम्यप्रमत्तः ॥ ११

शौनक उवाच—

एवं ब्रुवाणं नृपतिं ययातिमथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छत् ।
मातामहं सर्वगुणोपपन्नं यत्र स्थितं स्वर्गलोके यथावत् ॥ १२

अष्टक उवाच—

ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधानास्त्वया भुक्ता यं च कालं यथा च ।
तन्मे राजन्ब्रूहि सर्वं यथावत्क्षेत्रज्ञवद्भाषसे त्वं हि धर्मम् ॥ १३

---

* न विद्यतेऽयं श्लोको घ. पुस्तके ।

---

१ ग. च. सपूज्या । भ° । घ. ङ. सवन्द्यो । भ°। २ ग ङ °दीश्वद्वय । ३ क. ख. °स्मि वृ° । ४ ग. °ति चैनामभ्यवदत्कथं° । ५ ङ. °भ्याधि° । च. °भविद्म कथं° । ६ क ख. °सा च वृ° । ७ ग. °च । न चानुकू° । ८ ग. °द्वर्तते प्रवणे पारलोक्यम् । स° । ९ ङ. °लं नरेन्द्र वि° । १० ग. ङ. च. °नो नाधि° । ११ ग. च. विन्दते । १२ ङ. न मुह्येत्र सु° । १३ क. ख. मानसो । १४ क. तदाहं । १५ म. तथैव वै तृण° । १६ ङ. °था च यत्तृण° । १७ ङ. °स्मात्संगम° । १८ ग. भजामि । १९ ङ. तत्र ।

ययातिरुवाच—

राजाऽहमासं त्विह सार्वभौमस्ततो लोकान्महतश्चाऽऽर्जयं वै ।
तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १४
ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां सहस्रद्वारां शतयोजनान्ताम् ।
अध्यावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १५
ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ।
तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १६
देवस्य देवस्य निवेशने च विजित्य लोकानवसं यथेष्टम् ।
संपूज्यमानस्त्रिदशैः समस्तैस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् ॥ १७
तथाऽवसं नन्दने कामरूपी संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
सहाप्सरोभिर्विचरन्पुण्यगन्धान्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् ॥ १८
तत्र स्थितं मां देवसुखेषु सक्तं कालेऽतीते महति ततोऽतिमात्रम् ।
दूतो देवानामब्रवीदुग्ररूपो ध्वंसेत्युच्चैस्त्रिः प्लुतेन स्वरेण ॥ १९
एतावन्मे विदितं राजसिंह ततो भ्रष्टोऽहं नन्दनात्क्षीणपुण्यः ।
वाचोऽश्रौषं चान्तरिक्षे सुराणामनुक्रोशाच्छोचतां मां नरेन्द्र ॥ २०
अकस्माद्वै क्षीणपुण्यो ययातिः पतत्यसौ पुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः ।
* तानब्रुवं पतमानस्तदाऽहं सतां मध्ये निपतेयं कथं नु ॥ २१
तैराख्यातां भवतां यज्ञभूमिं समीक्ष्य चैनामहमागतोऽस्मि ।
हविर्गन्धैर्दर्शितां यज्ञभूमिं धूमापाङ्गं परिगृह्य प्रतीताम् ॥ २२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरितेऽष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १५१५ ॥

अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच—

यदा वसन्नन्दने कामरूपे संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
किंकारणं कार्तयुगप्रधानं हित्वा तद्वै वसुधामन्वपद्यः ॥ १

ययातिरुवाच—

ज्ञातिः सुहृत्स्वजनो यो यथेह क्षीणे वित्ते त्यज्यते मानवैर्हि ।
तथा स्वर्गे क्षीणपुण्यं मनुष्यं त्यजन्ति सद्यः खेचरा देवसंघाः ॥ २

---

* अब्रवमिति युक्तम् ।

---

१ ग. °हतः संजयं । ङ. °हतः संचरन्वै । च. °हतः संययन्वै । त° । २ ग. ङ. °म् । तत्राव° । ३ घ. लोकं परमं चाभ्यु° । ङ. च. लोकं परमत्म्यभ्यु° । ४ ग. समेतैस्तु° । ५ घ. ङ. च. अहो कष्टं क्षी° । ६ ग. घ. ङ. च. प्रतीतः । ७ ग. धानं हि° । ८ च. °मभ्युपेतः । य° । ९ ग. न्वपेतः । य° । १० क. ख. खचरा ।

अष्टक उवाच—

कथं तस्मिन्क्षीणपुण्या भवन्ति संमुह्यते मेऽत्र[1] मनोऽतिमात्रम् ।
किंविशिष्टाः कस्य धामोपयान्ति तद्वै ब्रूहि क्षेत्रवित्त्वं मतो मे ॥ ३

ययातिरुवाच—

इमं भौमं नरकं ते पतन्ति लालप्यमाना नरदेव सर्वे ।
ते कङ्कगोमायुपलाशनार्थं क्षितौ विवृद्धिं बहुधा प्रयान्ति ॥ ४
तस्मादेवं वर्जनीयं नरेन्द्र[2] दुष्टं लोके गर्हणीयं च कर्म ।
आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेतद्भूयश्चेदानीं वद किं ते वदामि ॥ ५

अष्टक उवाच—

यदा[3] तु तांस्ते वितुदन्ते वयांसि तथा गृध्राः शितिकण्ठाः पतङ्गाः ।
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति[4] त्वत्तो भौमं नरकमहं शृणोमि ॥ ६

ययातिरुवाच—

ऊर्ध्वं देहात्कर्मणो[5] जृम्भमाणाद्व्यक्तं पृथिव्यामनुसंचरन्ति ।
इमं भौमं नरकं ते पतन्ति[6] नावेक्षन्ते वर्षपूगाननेकान् ॥ ७
षष्टिं[7] सहस्राणि पतन्ति व्योम्नि तथाऽशीतिं[8] चैव तु वत्सराणाम् ।
तान्वै तुदन्ते प्रपतन्तः प्रयातान्भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥ ८

अष्टक उवाच—

यदेतांस्ते संपततस्तुदन्ति[9] भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति कथंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥ ९

ययातिरुवाच—

असृग्रेतः पुष्परसानुयुक्तमन्वेति सद्यः पुरुषेण सृष्टम् ॥
तद्वै तस्या रज आपद्यते च स गर्भभूतः समुपैति तत्र ॥ १०
वनस्पतीनोषधींश्चाऽऽविशन्ति[10] अपो वायुं पृथिवीं चान्तरिक्षम् ।
चतुष्पदं द्विपदं चापि सर्व एवंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥ ११

अष्टक उवाच—

अन्यद्वपुर्विदधातीह गर्भ[11] उताहोस्वित्स्वेन कामेन याति ।
आपद्यमानो नरयोनिमेतामाचक्ष्व मे संशयात्पृच्छतस्त्वम्[12] ॥ १२
शरीरदेहादि[13]समुच्छ्रयं च चक्षुःश्रोत्रे लभते केन संज्ञाम् ।
*एतत्सर्वं तात आचक्ष्व पृष्टः क्षेत्रज्ञं त्वां मन्यमाना[14] हि सर्वे ॥ १३

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. ङ. च पुस्तकेषु—एतत्त्वं नः सर्वमाचक्ष्व पृष्टः क्षेत्रज्ञं त्वां तात मन्याम सर्वे । इति ।

---

१ ग. मेऽयम° ।। २ ङ. च नरेण । ३ ङ. तदा । ४ घ ङ च. °न्ति न भौममन्यं नरकं शृ° । ५ क. ख. °हाकर्म° । ६ ग. °न्ति तिष्ठन्त्येव वर्षे° । ७ ग. °ष्टिं वर्षस° । ८ घ. च. °तिं परिसंवत्सराणि । ता° । ङ. °तिं परसवत्सराणि । ता° । ९ घ. च. °न्ते पततः प्रपातं भीमा । १० ङ. च. °न्ति आपो वायुः पृथिवी चा° । ११ ग. घ. च. °र्भमुता° । १२ ग. °तस्त्वाम् । श° । १३ घ हाभिस° । ङ. च. °हाभिसमुच्छ्रयांश्च च । १४ क. °मान्यां हि ।

ययातिरुवाच—

वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनिमृतौ रेतः पुष्परसानुयुक्तम् ।
स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः क्रमेण संवर्धयतीह गर्भम् ॥ १४
स जायमानोऽथ गृहीतमात्रः संज्ञामधिष्ठाय ततो मनुष्यः ।
स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं स वै रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥ १५
घ्राणेन गन्धं जिह्वयाऽथो रसं च त्वचा स्पर्शं मनसा देवभावम् ।
इत्यष्टकेहोपचितं हि विद्धि महात्मनः प्राणभृतः शरीरे ॥ १६

अष्टक उवाच—

यः संस्थितः पुरुषो दह्यते वा निखन्यते वाऽपि निकृष्यते वा ।
अभावभूतः स विनाशमेत्य केनाऽऽत्मानं चेतयते पुरस्तात् ॥ १७

ययातिरुवाच—

हित्वा सोऽसून्सुप्तवन्निष्ठितत्त्वात्पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं च ।
अन्यां योनिं पुण्यपापानुसारां हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥ १८
पुण्यां योनिं पुण्यकृतो विशन्ति पापां योनिं पापकृतो व्रजन्ति ।
कीटाः पतङ्गाश्च भवन्ति पापान्न मे विवक्षाऽस्ति महानुभाव ॥ १९
चतुष्पदा द्विपदाः पक्षिणश्च तथाभूता गर्भभूता भवन्ति ।
आख्यातमेतन्निखिलं हि सर्वं भूयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ॥ २०

अष्टक उवाच—

किं स्वित्कृत्वा लभते तात संज्ञां मर्त्यः श्रेष्ठां तपसा विद्यया वा ।
तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथावच्छुभाँल्लोकान्येन गच्छेत्क्रमेण ॥ २१

ययातिरुवाच—

तपश्च दानं च शमो दमश्च ह्रीरार्जवं सर्वभूतानुकम्पा ।
स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो द्वाराणि सप्तैव महान्ति पुंसाम् ॥ २२
सर्वाणि चैतानि यथोदितानि तपःप्रधानान्यभिमर्षकेण ।
नश्यन्ति मानेन तमोभिभूताः पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ॥ २३
अधीयानः पण्डितंमन्यमानो यो विद्यया हन्ति यशः परस्य ।
तस्यान्तवन्तः पुरुषस्य लोका न चास्य तद्ब्रह्मफलं ददाति ॥ २४
चत्वारि कर्माणि भयंकराणि भयं प्रयच्छन्त्ययथाकृतानि ।
मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं मानेनाधीतमुत मानयज्ञः ॥ २५
न मान्यमानो मुदमाददीत न संतापं प्राप्नुयाच्चावमानात् ।
सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके नासाधवः साधुबुद्धिं लभन्ते ॥ २६

---

१ ङ. °नौ रजः पु° । २ घ. ङ. ष्पफलानुपृक्तम् । ३ ङ. सर्वं । ४ ग. रसांश्च । त्व° । ५ च. वा स्वभावतः । ६ ङ. त्य कथमात्मा° । ७ घ ङ. विशते । ८ ग. च. °दाः षट्पदाश्च : ९ घ. च. °खिलेन स° । १० ङ. °ल मया ते भूयस्त्वं कि । ११ ग. च. °भिपूर्वके° । १२ ङ च. वन्तस्तु भवन्ति लो° । १३ ग ह्मपदं द° ।

इति दद्यादिति यजेदित्यधीयीत मे श्रुतम् । इत्येतान्यभयान्याहुस्तान्यवर्ज्यानि नित्यशः २७

येनाऽऽश्रयं वेदयन्ते पुराणं मनीषिणो मानसे मानयुक्तम् ।
तन्निःश्रेयस्तेन संयोगमेत्य परां शान्तिं प्राप्नुयुः प्रेत्य चेह ॥ २८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १५४३ ॥

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच—

चरन्गृहस्थः कथमेति देवान्कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्मा ।
वानप्रस्थः सत्पथे संनिविष्टो बहून्यस्मिन्संप्रति वेदयन्ति ॥ १

ययातिरुवाच—

आहूताध्यायी गुरुकर्मसु चोद्यतः पूर्वोत्थायी चरमं चोपशायी ।
मृदुर्दान्तो धृतिमानप्रमत्तः स्वाध्यायशीलः सिध्यति ब्रह्मचारी ॥ २
धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत दद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च ।
अनाददानश्च परैरदत्तं सैषा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ॥ ३
स्ववीर्यजीवी वृजिनान्निवृत्तो दाता परेभ्यो न परोपतापी ।
तादृङ्मुनिः सिद्धिमुपैति मुख्यां वसन्नरण्ये नियताहारचेष्टः ॥ ४
अशिल्पजीवी विगृहश्च नित्यं जितेन्द्रियः सर्वतो विप्रमुक्तः ।
अनोकशायी लघु लिप्समानश्चरन्देशानेकचरः स भिक्षुः ॥ ५
राज्या यया चाभिरताश्च लोका भवन्ति कामाभिजिताः सुखेन च ।
तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वानरण्यसंस्थो भवितुं यतात्मा ॥ ६
दशैव पूर्वान्दश चापरांस्तु ज्ञातींस्तथाऽऽत्मानमथैकविंशम् ।
अरण्यवासी सुकृतं दधाति मुक्त्वा त्वरण्ये स्वशरीरधातून् ॥ ७

अष्टक उवाच—

कतिस्विद्देवमुनयो मौनानि कति चाप्युत ।
भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ८

ययातिरुवाच—

अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः । ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप *

* इतः परं ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठत इत्यन्तं ग्रन्थव्याख्यासो ग पुस्तके ।

१ ङ. °त नित्यशः । श्रुतं मे ब्राह्मणमुखादेतत्सर्वं यथातथम् । इ° । २ ग. च. मानसं । ३ ग. शान्ति । ४ ग. °मं च प्रशा° । क. °मं चाथ शा° । ५ ग. °वेगतो विमु° । ६ क. °नेकाम्बरः । ७ ङ. च. यथा । ८ ग. घ. °भिजिताश्च । ९ ङ. °भिरताः । १० ग. घ. ङ. च. सुखाश्च । ता° । ११ ग. च. मुक्ते । १२ ग. °तिचिद्दे° । ङ. तिवैदेवमुनयो विमानेन चरन्त्युत । १३ ग. च्छामि ते वचः । य° ।

* अष्टक उवाच—

कथंस्विद्वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः। ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः ॥ १०

ययातिरुवाच—

न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत् । तथाऽस्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥

अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्रचरणो मुनिः। कौपीनाच्छादनं यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम् ॥ १२

यावत्प्राणाभिसंधानं तावदिच्छेच्च भोजनम् । तदाऽस्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः ॥ १३

यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्त[1]कर्मा जितेन्द्रियः । आतिष्ठेत मुनिर्मौनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् ॥

धौतदन्तं कृत्तनखं सदा[2] स्नातमलंकृतम् । असितं सितकर्म[3]स्थं कस्तं नार्चितु मर्हति ॥ १५

तपसा कर्शितः क्षामः क्षीणमांसास्थिशोणितः । यदा[4] भवति निर्द्वंद्वो मुनिर्मौनं समास्थितः

अथ लोकमिमं जित्वा[5] लोकं[6] चापि जयेत्परम् । आस्येन तु यदाहारं गोवन्मृगयते मुनिः ॥

अशास्य लोकैः[7] सर्वो[8] यः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १५६० ॥

अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच—

कतरस्त्वेतयोः पूर्वं देवानामेति सात्म्यताम् । उभयोर्धावतो राजन्सूर्याचन्द्रमसोरिव ॥ १

ययातिरुवाच—

अनिकेतगृहस्थेषु कामवृत्तेषु[11] संयतः । ग्राम एव चरन्भिक्षुस्तयोः पूर्वतरं [12]गतः ॥ २

अप्राप्य[9] दीर्घमायुश्च[10] यः प्राप्तो विकृतिं चरेत् । तप्येत यदि तत्कृत्वा चरेत्सोग्रं तपस्ततः ॥ ३

यद्वै नृशंसं तद[13]पथ्यमाहुर्यः सेवते धर्ममनर्थबुद्धिः ।

\+ [14]असावनीशः स तथैव राजंस्तदार्जवं स समाधिस्तदार्यम् ॥ ४

अष्टक उवाच—

केनाद्य[15] त्वं तु प्रहितोऽसि राजन्युवा स्रग्वी[16] दर्शनीयः सुवर्चाः ।

कुत आगतः कतमस्यां दिशि त्वमुताहोस्वित्पार्थिवस्थानमस्ति ॥ ५

---

* इत आरभ्य पृष्ठत इत्यन्तग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—अनाधिरास्मिंश्च परे च लोके तदार्जवं सर्वमतो वदन्ति । इति ।

---

१ ग. च. °क्तकामो जि° । २ ग. सर्वं वेदकृताकृतम् । अ° । ३ ग. कर्माणं शुमाशुभविवर्जितम् । त° । ४ ग. च. यथा । ५ ङ. त्वा कं वा विजयते पर° । च. °त्वा किं वा विजयते पर° । ६ ग °कं विजयते पर° । ७ घ. ङ. च. °कः पूर्वो । ८ ङ. ग्रामे वा यश्चरेक्षु° । ९ ग. अवाप्य । १० घ. ङ. च. °प्राप्य दी° । ११ च. °प्तो न वि° । १२ च. °त्सोऽन्यस्ततस्तपः । य° । १३ ग. °दसत्यमा° । १४ ङ. च. अन्योऽप्यनी° । १५ ग. °द्य दूतः प्र° । ङ. च. °द्य दूतः प्र° । १६ ग. सुखी ।

यथातिरुवाच—

इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः प्रवेष्टुमुर्वी गगनाद्विप्रकीर्णः ।
उक्त्वाऽहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरं त्वरन्त्यमी ब्रह्मणो लोकपा ये ॥ ६
सतां सकाशे तु वृतः प्रपातस्ते संगता गुणवन्तस्तु सर्वे ।
शक्राच्च लब्धो हि वरो मयैष पतिष्यता भूमितलं नरेन्द्र ॥ ७

अष्टक उवाच—

पृच्छामि त्वां प्रपतन्तं प्रपातं यदि लोकाः पार्थिव सन्ति मेऽत्र ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ८

यथातिरुवाच—

यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वं सहारण्यैः पशुभिः पक्षिभिश्च ।
तावल्लोका दिवि ते संस्थिता वै तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ॥ ९

अष्टक उवाच—

तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानाक्रम क्षिप्रममित्रहाऽसि ॥ १०

यथातिरुवाच—

नास्मद्विधोऽब्राह्मणो ब्रह्मविच्च प्रतिग्रहे वर्तते राजमुख्य ।
यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्यस्तदा ददे पूर्वमहं नरेन्द्र ॥ ११
नाब्राह्मणः कृपणो जातु जीवेद्यद्यपि स्याद्ब्राह्मणी वीरपत्नी ।
सोऽहं यदेवाकृतपूर्वं चरेयं विवित्समानः किमु तत्र साधुः ॥ १२

प्रतर्दन उवाच—

पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप प्रतर्दनोऽहं यदि मे सन्ति लोकाः ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १३

यथातिरुवाच—

सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र अप्येकैकं सप्त शतान्यहानि ।
मधुच्युतो घृतवन्तो विशोकास्तेनान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ १४

प्रतर्दन उवाच—

तांस्ते ददामि पतमानस्य राजन्ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥ १५

---

१ ग. प्रहीनः । उ° । २ ग. °रयन्ति मां ब्र° । ३ ग. °पालाः । स° । ४ ङ. च. °मि त्वामाप° । ५ ग. प्रयतन्तं प्रयातं । ६ ग. च. पर्वतैश्च । ७ ग. त्रसिंह । य° । ८ ग. °द्विधः क्षत्रियवंशजातः प्र° । ९ ग. °मुख्यः । य° । १० क. नरेन्द्रम् । ११ ग. त्वां काशिपतेः सुतोऽस्मि प्र° । १२ ग. °विस्मृताः । १३ ग. ङ. च. °सप्तान्य° । १४ ङ. च. °तपुक्ता वि° । १५ ग. °मि मा प्रयात प्रपातं ये मे ।

ययातिरुवाच—

न तुल्यतेजाः सुकृतं हि कामये योगक्षेमं पार्थिवात्पार्थिवः सन् ।
दैवादेशादापदं प्राप्य विद्वांश्चरेन्नृशंसं हि न जातु राजा ॥ १६
धर्म्यं मार्गं चिन्तयानो यशस्यं कुर्यात्तपो धर्ममवेक्षमाणः ।
न मद्विधो धर्मबुद्धिर्हि राजा ह्येवं कुर्यात्कृपणं मां यथाऽऽत्थ ॥ १७
कुर्यामपूर्वं न कृतं यदन्यैर्विवित्समानः किमु तत्र साधुः ।
ब्रुवाणमेवं नृपतिं ययातिं नृपोत्तमो वसुमानब्रवीत्तम् ॥ १८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ २५७८ ॥

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

वसुमानुवाच—

पृच्छाम्यहं वसुमानौषदश्विर्यद्यस्ति लोको दिवि मह्यं नरेन्द्र ।
यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्मन्क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १

ययातिरुवाच—

यदन्तरिक्षं पृथिवी दिशश्च यत्तेजसा तपते भानुमांश्च ।
लोकांस्तावन्तो दिवि संस्थिता वै ते त्वां भवन्तं प्रतिपालयन्ति ॥ २

वसुमानुवाच—

तांस्ते ददामि पत मा प्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।
क्रीणीष्वैनांस्तृणकेनापि राजन्प्रतिग्रहस्ते यदि सम्यक्प्रदुष्टः ॥ ३

ययातिरुवाच—

न मिथ्याऽहं विक्रयं वै स्मरामि मया कृतं शिशुभावेऽपि राजन् ।
कुर्यां न चैवाकृतपूर्वमन्यैर्विविसमानो वसुमन्न साधु ॥ ४

वसुमानुवाच—

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।
नाहं तान्वै प्रतिगन्ता नरेन्द्र सर्वे लोकास्तावका वै भवन्तु ॥ ५

---

१ ग. ॰ल्यजातिः सु॰ । २ ग ॰थिव पार्थिवः । ३ ङ. दैववशा॰ । ४ ग. राजन् । ५ क. ग. धर्मे । ६ ग. ॰बुद्धिः प्रजानां कु॰ । ङ. ॰बुद्धिः सदैव कु॰ । ७ ग. ॰त्थ । कृष्यश्च पू॰ । ८ ग. ॰विधित्स॰ । ९ ग. ॰च्छामि त्वा व॰ । १० ङ. ॰कास्त्वनन्ता दिवि ये सं॰ । ११ ग. ॰च । मिथ्याकृतं वि॰ । १२ क. ख. विक्रियं । १३ ङ च ॰शुकाच्छङ्कमानः । कु॰ । १४ ग. ॰मानः किमु तत्र साधुः । व॰ । १५ ग. तांस्ताल्लोका॰ । १६ ग. तान्प्रतिपत्स्ये हि राजन्सर्वांस्तत्रत्यानवहाय लोकान् । शि॰ ।

शिबिरुवाच—

पृच्छामि त्वां शिबिरौशीनरोऽहं ममापि लोका यदि सन्ति तात ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ६

ययातिरुवाच—

न त्वं वाचा हृदयेनापि राजन्परीप्समानो माऽवमंस्था नरेन्द्र ।
तेनानन्ता दिवि लोकाः स्थिता वै विद्युद्रूपाः स्वनवन्तो महान्तः ॥ ७

शिबिरुवाच—

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।
न चाहं तान्प्रतिपद्य दत्त्वा यत्र त्वं तात गन्तासि लोकान् ॥ ८

ययातिरुवाच—

यथा त्वमिन्द्रप्रतिमप्रभावस्ते चाप्यनन्ता नरदेव लोकाः ।
तथाऽद्य लोके न रमेऽन्यदत्ते तस्माच्छिबे नाभिनन्दामि वाचम् ॥ ९

अष्टक उवाच—

न चेदेकैकशो राजँल्लोकान्नः प्रतिनन्दसि । सर्वे प्रदाय तॉंल्लोकान्गन्तारो नरकं वयम् ॥ १०

ययातिरुवाच—

यदर्हास्तद्ददध्वं वः सन्तः सत्याभिदर्शिनः । अहं तु नाभिगृह्णामि यत्कृतं न मया पुरा ॥ ११

अलिप्समानस्य तु मे यदुक्तं न तत्तथाऽस्तीह नरेन्द्रसिंह ।
अस्य प्रदानस्य यदेव युक्तं तस्यैव चानन्तफलं भविष्यम् ॥ १२

अष्टक उवाच—

कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः । *उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव

ययातिरुवाच—

+भवतां मम चैवैते रथा भान्ति हिरण्मयाः । आरुह्यैतेषु गन्तव्यं भवद्भिश्च मया सह ॥ १४

अष्टक उवाच—

आतिष्ठस्व रथं राजन्विक्रमस्व विहायसा । वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति ॥ १५

ययातिरुवाच—

सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सह स्वर्गो जितो यतः । एष वो विरजाः पन्था दृश्यते देवसद्मगः ॥ १६

शौनक उवाच—

तेऽभिरुह्य रथान्सर्वे प्रयाता नृपते नृपाः । आक्रामन्तो दिवं भान्ति धर्मेणाऽऽवृत्य रोदसी १७

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठश्च. पुस्तके यानारुह्य नरो लोकानभिधावति शाश्वतान् इति । + एतच्छ्लोकस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके—युष्माकमेते दृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः । यानारुह्य नरो लोकानभिवाञ्छन्ति शाश्वतान् । इति ।

---

१ ग. °नो नावमन्ताऽसि राजन् । ते° । २ ग. °स्ते । अहं च त्वां प्रतिपत्स्ये हि द° । ३ ङ. पद्येह द° । च. °पत्स्येऽद्य । ४ क. ख. घ. लोके । ५ घ. सर्वे । ६ घ. ङ. च. °य भवते गन्ता° । ७ ग. घ. ङ. च. °दर्होऽहं तद्ददध्वं स° । ८ ग. ङ. च. °त्याभिद° । ९ ग. यस्य । १० ङ. प्रदिश्रम् । ११ ङ. ज्वलिताग्नि° । १२ ग. स्वर्गजिता वयम् । १३ ग. °ग्नः । शौ° । १४ क. ख. ग. घ. आक्रमन्तो ।

अष्टक उवाच—

अहं मन्ये पूर्वमेकोऽभिगन्ता सखा चेन्द्रः सर्वथा मे महात्मा ।
कस्मादेवं शिबिरौशीनरोऽयमेकोऽत्ययात्सर्ववेगेन वाहान् ॥ १८

ययातिरुवाच—

अददाद्देवयानाय यावद्वित्तमनिन्दितः । उशीनरस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हि वः शिबिः ॥ १९

दानं शौचं सत्यमथो ह्यहिंसा ह्रीः श्रीस्तितिक्षा समताऽऽनृशंस्यम् ।
राजन्त्येतान्यथ सर्वाणि राज्ञि शिबौ स्थितान्यप्रतिमे सुबुद्ध्या ॥
एवं वृत्तं ह्रीनिषेवी बिभर्ति तस्माच्छिबिरभिगन्ता रथेन ॥ २०

शौनक उवाच—

अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छन्मातामहं कौतुकादिन्द्रकल्पम् ।
पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं कुतश्च कश्चासि कथं त्वमागाः ॥
कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्ता लोके त्वदन्यो ब्राह्मणः क्षत्रियो वा ॥ २१

ययातिरुवाच—

ययातिरस्मि नहुषस्य पुत्रः पूरोः पिता सार्वभौमस्त्विहाऽऽसम् ।
गुह्यं मन्त्रं मामकेभ्यो ब्रवीमि मातामहो भवतां सुप्रकाशः ॥ २२
सर्वामिमां पृथिवीं निर्जिगाय ऋद्धां महीमददां ब्राह्मणेभ्यः ।
मेध्यानश्वानेकशस्तान्सुरूपांस्तदा देवाः पुण्यभाजो भवन्ति ॥ २३
अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः पूर्णामिमामखिलान्नैः प्रशस्ताम् ।
गोभिः सुवर्णैश्च धनैश्च मुख्यैरश्वाः सनागाः शतशस्त्वर्बुदानि ॥ २४
सत्येन मे द्यौश्च वसुंधरा च तथैवाग्निर्ज्वलते मानुषेषु ।
न मे वृथा व्याहृतमेव वाक्यं सत्यं हि सन्तः प्रतिपूजयन्ति ॥ २५
साध्वष्टक प्रब्रवीमीह सत्यं प्रतर्दनं वसुमन्तं शिबिं च ।
सर्वे देवा मुनयश्च लोकाः सत्येन पूज्या इति मे मनोगतम् ॥ २६
यो नः सर्वजितं सर्वं यथावृत्तं निवेदयेत् । अनसूयुर्द्विजाग्र्येभ्यः स भजेन्नः सलोकताम् ॥

शौनक उवाच—

एवं राजन्स महात्मा ययातिः स्वदौहित्रैस्तारितो मित्रवर्यैः ।
त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मा स्वर्गं गतः कर्मभिर्व्याप्य पृथ्वीम् ॥ २८

---

१ ग न्ये एक एवास्मि ग° । २ ग. °त्मा तेषामेकः शि° । ३ ग. °मनान्द्रितः । ४ ग. °ष्ठोऽभवद्विदि दा° । ५ ग. तपः । ङ. दमः । ६ क. °मेषु बु° । ७ ग. रूपं । ८ ग. घ. ङ. च. °षेधो बि° । ९ क ख. माके° । १० ग. °जितां गोमयप्रस्थे ह्यद° । ११ ख. °यस्वृद्धां । १२ ग. ङ. च. °खिलां सर्वरत्नैः । गो° । १३ ग. गोभिश्च हेम्ना च धनैश्च पूर्णां तत्रास° । १४ ग. °तमर्बु° । १५ ग. कथं तदा सत्यं पृच्छतः सत्यमाहुः । सा° । १६ ग. ङ. °ष्टकं प्र° । १७ ग. °न तुष्टा इ° । १८ छ. स्वयं स्वर्ग° । १९ ग. °जितः सर्वान्यथा° । २० ग. °जातिभ्यः । क. घ. °जाग्रेभ्यः । २१ ग. च. स वै राजा सुम° । २२ ग. घ. °ब्रासिद्दः । स्व° । ङ. °ब्रह्मन्ला । स्व° ।

एवं सर्वं विस्तरतो यथावदाख्यातं ते चरितं नाहुषस्य ।
वंशो यस्य प्रथितं पौरवेयो यस्मिञ्जातस्त्वं मनुजेन्द्रकल्पः ॥ २९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १६०७ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

---

* सूत उवाच—

इत्येतच्छौनकाद्राजा शतानीको निशम्य तु । विस्मितः परया प्रीत्या पूर्णचन्द्र इवाऽऽबभौ
पूजयामास नृपतिर्विधिवच्चाथ शौनकम् । रत्नैर्गोभिः सुवर्णैश्च वासोभिर्विविधैस्तथा ॥ २
प्रतिगृह्य ततः सर्वं यद्राज्ञा प्रहितं धनम् । दत्त्वा च ब्राह्मणेभ्यश्च शौनकोऽन्तरधीयत ॥ ३

ऋषय ऊचुः—

ययातेर्वंशमिच्छामः श्रोतुं विस्तरतो वद । यदुप्रभृतिभिः पुत्रैर्यदा लोके प्रतिष्ठितम् ॥ ४

सूत उवाच—

यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः । विस्तरेणाऽऽनुपूर्व्या च गदतो मे निबोधत ॥ ५
यदोः पुत्रा बभूवुर्हि पञ्च देवसुतोपमाः । महारथा महेष्वासा नामतस्तान्निबोधत ॥ ६
सहस्रजिरथो ज्येष्ठः क्रोष्टुर्नीलोऽन्तिको लघुः । सहस्रजेस्तु दायादो शतजिर्नाम पार्थिवः ॥ ७
शतजेरपि दायादास्त्रयः परमकीर्तयः । हैहयश्च हयश्चैव तथा वेणुहयश्च यः ॥ ८
हैहयस्य तु दायादो धर्मनेत्रः प्रतिश्रुतः । धर्मनेत्रस्य कुन्तिस्तु संहतस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ ९
संहतस्य तु दायादो महिष्मान्नाम पार्थिवः । आसीन्माहिष्मतः पुत्रो रुद्रश्रेण्यः प्रतापवान् १०
वाराणस्यामभूद्राजा कथितं पूर्वमेव तु । रुद्रश्रेण्यस्य पुत्रोऽभूद्दुर्दमो नाम पार्थिवः ॥ ११
दुर्दमस्य सुतो धीमान्कनको नाम वीर्यवान् । कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुताः १२
कृतवीर्यः कृताग्निश्च कृतवर्मा तथैव च । कृतौजाश्च चतुर्थोऽभूत्कृतवीर्यात्ततोऽर्जुनः ॥ १३
जातः करसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरो नृपः । वर्षायुतं तपस्तेपे दुश्चरं पृथिवीपतिः ॥ १४
दत्तमाराधयामास कार्तवीर्योऽत्रिसंभवम् । तस्मै दत्ता वरास्तेन चत्वारः पुरुषोत्तम ॥ १५
पूर्वं बाहुसहस्रं तु स वव्रे राजसत्तमः । अधर्मं चरमाणस्य सद्भिश्चापि निवारणम् ॥ १६
युद्धेन पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुपालनम् । सङ्ग्रामे वर्तमानस्य वधश्चैवाधिकाद्भवेत् ॥ १७
तेनेयं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता । ससोदधिपरिक्षिप्ता क्षात्रेण विधिना जिता ॥ १८

---

* इत आरभ्य लोके प्रतिष्ठितमित्यन्तग्रन्थः क. च पुस्तकयोर्नास्ति ।

---

१ ग एतत्सर्वं विस्तरशोऽथ तात° । २ क. ख घ. ङ. च कौरवेयो । ३ ङ °तोऽनघ । य° । ४ ङ. °तिभिः लोकैर्यदा लोके प्रतिष्ठितः । सू° । ५ क. °लोऽजिकोरनुः । स° । ङ. °लोऽजिकोऽलकः । स° । च. °लोऽञ्जिको रघुः । स° । ६ घ. °न्तिलो ल° । ७ ग. भद्रश्रेण्यः । ८ ग. भद्रश्रेण्यस्य° । ९ ङ. च. कृतधर्मा । १० ग. च जातो वर्षस° । ११ ग. च दत्तो वरान्प्रादाच्चतुरः । १२ ग. च. °तमः । पू° । १३ ग. सात्त्वता । १४ क ख. घ. समोद° ।

*[1]जज्ञे बाहुसहस्रं वै इच्छतस्तस्य धीमतः । रथो ध्वजश्च संजज्ञ इत्येवमनुशुश्रुम ॥ १९
दश यज्ञसहस्राणि [2]राज्ञां द्वीपेषु वै तदा । [3]निरर्गलानि [4]वृत्तानि श्रूयन्ते तस्य धीमतः ॥ २०
सर्वे यज्ञा [5]महाराज्ञस्तस्याऽऽसन्भूरिदक्षिणाः । सर्वे काञ्चनयूपास्ते सर्वाः काञ्चनवेदिकाः ॥
सर्वे देवैः समं प्राप्तै[6]र्विमानस्थैरलंकृताः । गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ॥ २२
तस्य यज्ञे जगौ गाथां गन्धर्वो नारदस्तथा । कार्तवीर्यस्य राजर्षेर्महिमानं निरीक्ष्य सः ॥ २३
न [7]नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति क्षत्रियाः । यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च ॥ २४
स हि सप्तसु द्वीपेषु खड्गी चक्री शरासनी । रथी द्वीपान्यनुचरन्योगी पश्यति तस्करान् ॥ २५
पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां स नराधिपः । [8]स सर्वरत्नसंपूर्णश्चक्रवर्ती बभूव ह ॥ २६
स एव पशुपालोऽभूत्क्षेत्रपालः स एव हि । स एव वृष्ट्या पर्जन्यो योगित्वादर्जुनोऽभवत् ॥ २७
योऽसौ बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा । भाति रश्मिसहस्रेण शारदेनेव भास्करः ॥ २८
एष [9]नागं मनुष्येषु माहिष्मत्यां महाद्युतिः । कर्कोटकसुतं जित्वा [9]पुर्यां तत्र न्यवेशयत् ॥ २९
एष वेगं समुद्रस्य प्रावृट्काले भजेत वै । [10]क्रीडंन्नेव सुखोद्भिन्नः प्रतिस्रोतो महीपतिः ॥ ३०
[11]ललता क्रीडता तेन प्रतिस्रग्दाममालिनी[12] । ऊर्मिभ्रुकुटिसंत्रासाच्चकिताऽभ्येति नर्मदा ॥ ३१
[13]एको बाहुसहस्रेण वगाहे स [14]महार्णवम् । करो[15]त्यु[16]द्वृत्तवेगां तु नर्मदां प्रावृ[17]डुद्धताम् ॥ ३२
तस्य बाहुसहस्रेण क्षोभ्यमाणे महोदधौ । भवन्त्यतीव निश्चेष्टाः पातालस्था महासुराः ॥ ३३
चूर्णीकृतमहावीचिलीनमीनमहातिमिम् । मारुताविद्धफेनौघमावर्ताक्षिप्तदुःसहम् ॥ ३४
करोत्यालोडयन्नेव दोःसहस्रेण सागरम् । मन्दरक्षोभचकिता ह्यमृतोत्पादशङ्किताः ॥ ३५
[18]तदा निश्चलमूर्धानो भवन्ति च महोरगाः । सायाह्ने कदलीखण्डा निर्वातास्तिमिता इव ॥ ३६
[19]एवं बद्ध्वा धनुर्ज्यायामुत्सिक्तं पञ्चभिः शरैः । लङ्कायां मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ॥
निर्जित्य बद्ध्वा चाऽऽनीय माहिष्मत्यां बबन्ध च । ततो गत्वा पुलस्त्यस्तु ह्यर्जुनं संप्रसादयन् ॥
मुमोच रक्षः पौलस्त्यं पुलस्त्येनेह सा[20]न्त्वितम् । तस्य बाहुसहस्रेण बभूव ज्यातलस्वनः ॥ ३९
युगान्ताभ्रसहस्रस्य आस्फोटस्त्वशनेरिव । अहो बत विधेर्वीर्यं भार्गवोऽयं यदाच्छिनत् ॥
तद्वै सहस्रं बाहूनां[21] हेमतालवनं [22]यथा । यत्राऽऽपवस्तु सं[23]क्रुद्धो ह्यर्जुनं शप्तवान्प्रभुः ॥ ४१
यस्माद्वनं प्रदग्धं वै विश्रुतं मम हैहय । तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्यो हरिष्यति++ ॥४२

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ पुस्तके---यज्ञैर्बहुसुवर्णैश्च यजतस्तस्य धीमत इति । + इतः परमेतदर्धं वर्तते ङ. पुस्तके--अर्जुनो नाम कौन्तेयो न च राजाभविष्यति इति । + इतउत्तरमेतदर्धं वर्तते ग. च. पुस्तकयोः भार्गवो रामनामेति स त्वामभिभविष्यति इति ।

---

१ ग. यज्ञे । २ क. ख. राज्ञा । ग राज्ञो द्वी° । ३ ग. निर्गतानि च वृ° । ४ ङ. वितानि । ५ ङ राज तस्य । ६ ङ. °मानैः स्वैर° । ७ ग. समग्र° । ङ. सर्वरत्नैः सुसंपूर्णश्च° । ८ ग. च. राजा । ९ ग. घ. ङ. च. पुरीं । १० ग. ङ. °डन्निव सुखो° । ११ ङ. °लना: क्रीडितास्तेन । १२ ङ. °नी । यस्य भ्रुकुटीसंत्रस्ता शङ्किता । १३ ग. एष एव महाबाहुरवगाढो म° । १४ क. ख. महार्णवः । १५ ग. °रोत्यमृगवेगं तमकालप्राच्च दण्डवत् । त° । १६ क. °त्युद्धतवे° । १७ क. °डुद्यताम् । १८ ग. नता । १९ ग. घ. ङ. च एष । २० ग. न्त्रितः । त° । २१ ङ. °नां हैमंता° । २२ घ. ङ. च. तथा । २३ ग. संक्षोभादर्जु° ।

छित्त्वा बाहुसहस्रं ते प्रथमं तरसा बली । तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां स वधिष्यति भार्गवः ॥

सूत उवाच—

तस्य रामस्तदा त्वासीन्मृत्युः शापेन धीमतः । वरश्चैव तु राजर्षेः स्वयमेव वृतः पुरा ॥ ४४

तस्य पुत्रशतं त्वासीत्पञ्च तत्र महारथाः । कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो महाबलाः ॥ ४५

शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टः क्रोष्टुस्तथैव च । जयध्वजश्च वैकर्ता अवन्तिश्च विशांपते ॥ ४६

जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः । तस्य पुत्रशतान्येव तालजङ्घा इति श्रुताः ॥ ४७

तेषां पञ्च कुलाः ख्याता हैहयानां महात्मनाम् । वीतिहोत्राश्च शार्याता भोजाश्चावन्तयस्तथा ॥ ४८

कुण्डिकेराश्च विक्रान्तास्तालजङ्घास्तथैव च । वीतिहोत्रसुतश्चापि आनर्तो नाम वीर्यवान्

दुर्जेयस्तस्य पुत्रस्तु बभूवामित्रकर्शनः ॥ ४९

सद्भावेन महाराज प्रजा धर्मेण पालयन् । कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहस्रवान् ॥ ५०

येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही । यस्तस्य कीर्तयेन्नाम कल्यमुत्थाय मानवः ॥ ५१

न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टं च लभते पुनः । कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह धीमतः ॥

यथावत्स्विष्टपूतात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १६५९ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

किमर्थं तद्वनं दग्धमापवस्य महात्मनः । कार्तवीर्येण विक्रम्य सूत प्रब्रूहि तत्त्वतः ॥ १

रक्षिता स तु राजर्षिः प्रजानामिति नः श्रुतम् । स कथं रक्षिता भूत्वा अदहत्तत्तपोवनम् ॥ २

सूत उवाच—

आदित्यो द्विजरूपेण कार्तवीर्यमुपस्थितः । तृप्तिमेकां प्रयच्छस्व आदित्योऽहं नरेश्वर ॥ ३

राजोवाच—

भगवन्केन तृप्तिस्ते भवत्येव दिवाकर । कीदृशं भोजनं दद्मि श्रुत्वा तु विदधाम्यहम् ॥ ४

आदित्य उवाच—

स्थावरं देहि मे सर्वमाहारं ददतां वर । तेन तृप्तो भवेयं वै सा मे तृप्तिर्हि पार्थिव ॥ ५

कार्तवीर्य उवाच—

न शक्याः स्थावराः सर्वे तेजसा च बलेन च । निर्दग्धुं तपतां श्रेष्ठ तेन त्वां प्रणमाम्यहम् ॥ ६

आदित्य उवाच—

तुष्टस्तेऽहं शरान्दद्मि अक्षयान्सर्वतोमुखान् । ये प्रक्षिप्ता ज्वलिष्यन्ति मम तेजःसमन्विताः ॥

---

१ क. पापेन । २ क. ख. घ. ङ. धीमता । ३ ग. महाप्राज्ञः । ४ ग. °त्तधृक् । ये° । ५ घ ङ. दग्धं भार्गव' ।
६ ग. च. ये क्षिप्ताः प्रज्व° ।

आविष्टा मम तेजोभिः शोषयिष्यन्ति स्थावरान् ।शुष्कान्भस्मीकरिष्यन्ति तेन तृप्तिर्नराधिप

सूत उवाच—

ततः शरांस्तदादित्यस्त्वर्जुनाय प्रयच्छत । ततो ददाह संप्राप्तान्स्थावरान्सर्वमेव च ॥ ९
ग्रामांस्तथाऽऽश्रमांश्चैव घोषाणि नगराणि च । तपोवनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥
एवं प्राचीमन्वदहत्ततः सर्वां स दक्षिणाम् । निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्हता घोरेण तेजसा ॥ ११
एतस्मिन्नेव काले तु आपवो जलमास्थितः । दश वर्षसहस्राणि तत्राऽऽस्ते स महानृषिः ॥
पूर्णे व्रते महातेजा उदतिष्ठंस्तपोधनः । सोऽपश्यदाश्रमं दग्धमर्जुनेन महामुनिः ॥ १३
क्रोधाच्छशाप राजर्षिं कीर्तितं वो यथा मया । क्रोष्टोः शृणुत राजर्षेर्वंशमुत्तमपौरुषम् ॥ १४
यस्यान्ववाये संभूतो विष्णुर्वृष्णिकुलोद्वहः । क्रोष्टोरेवाभवत्पुत्रो वृजिनीवान्महारथः ॥ १५
वृजिनीवतश्च पुत्रोऽभूत्स्वाहो नाम महाबलः । स्वाहपुत्रोऽभवद्राजन्रुषङ्गुर्वदतां वरः ॥१६
स तु प्रसूतिमिच्छन्वै रुषङ्गुः सौम्यमात्मजम् । चित्रश्चित्ररथश्चास्य पुत्रः कर्मभिरन्वितः ॥
अथ चैत्ररथिर्वीरो जज्ञे विपुलदक्षिणः । शशबिन्दुरिति ख्यातश्चक्रवर्ती बभूव ह ॥ १८
अत्रानुवंशश्लोकोऽयं गीतस्तस्मिन्पुराऽभवत् । शशबिन्दोस्तु पुत्राणां शतानामभवच्छतम्
धीमतां चाभिरूपाणां भूरिद्रविणतेजसाम् । तेषां शतप्रधानानां पृथुसाह्वा महाबलाः ॥ २०
पृथुश्रवाः पृथुयशाः पृथुधर्मा पृथुंजयः । पृथुकीर्तिः पृथुमना राजानः शशबिन्दवः ॥ २१
शंसन्ति च पुराणज्ञाः पृथुश्रवसमुत्तमम् । अन्तरस्य सुयज्ञस्य सुयज्ञस्तनयोऽभवत् ॥ २२
उशना तु सुयज्ञस्य यो रक्षन्पृथिवीमिमाम् । आजहाराश्वमेधानां शतमुत्तमधार्मिकः ॥ २३
तितिक्षुरभवत्पुत्र औशनः शत्रुतापनः । मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षीणामनुत्तमः ॥ २४
आसीन्मरुत्ततनयो वीरः कम्बलबर्हिषः । पुत्रस्तु रुक्मकवचो विद्वान्कम्बलबर्हिषः ॥ २५
निहत्य रुक्मकवचः परान्कवचधारिणः । धन्विनो विविधैर्बाणैरवाप्य पृथिवीमिमाम् ॥२६
अश्वमेधे ददौ राजा ब्राह्मणेभ्यस्तु दक्षिणाम् । यज्ञे तु रुक्मकवचः कदाचित्परवीरहा ॥ २७
जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्या धनुर्भृतः । रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः परिघो हरिः ॥ २८
परिघं च हरिं चैव विदेहेऽस्थापयत्पिता । रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मस्तदाश्रयः ॥ २९
तेभ्यः प्रव्राजितो राज्याज्ज्यामघस्तु तदाश्रमे । प्रशान्तश्चाऽऽश्रमस्थश्च ब्राह्मणेनावबोधितः
जगाम धनुरादाय देशमन्यं ध्वजी रथी । नर्मदां नृप एकाकी केवलं वृत्तिकामतः ॥ ३१
ऋक्षवन्तं गिरिं गत्वा भुक्तमन्यैरुपाविशत् । ज्यामघस्याभवद्भार्या चैत्रा परिणता सती ॥
अपुत्रो न्यवसद्राजा भार्यामन्यां न विन्दत । तस्याऽऽसीद्विजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप्य सः
भार्यामुवाच संत्रासात्स्नुषेयं ते शुचिस्मिते । एवमुक्ताऽब्रवीदेनं कस्य चेयं स्नुषेति च ॥ ३४

राजोवाच—

यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्या भविष्यति । तस्मात्सा तपसोग्रेण कन्यायाः संप्रसूयत ॥ ३५

१ ग. ङ. च. 'रिष्यामि ते' । २ ग. च. °प्राप्य स्थाव' । ३ ङ. °वं सर्व समद°। ४ ग. घ. च. प्राचीं समद° । ५ क. 'दहं ततः । ६ ग. 'हायशाः । वृ° । ७ घ. ङ. स तत्प्रसू' । ८ घ. ङ. °ङ्गुः सोऽप्रथमा° । ९ ग. च. अनन्तरस्य य' । १० ग. च. ददद्राजा । ११ ग °कातरः ऋ° । १२ ग. ङ. °न्दाति । त' । १३ ग. च. तस्यां स त° ।

पुत्रं विदर्भं सुभगा चैत्रा परिणता सती। राजपुत्र्यां च विद्वान्स स्नुषायां क्रथकैशिकौ ॥
लोमपादं तृतीयं तु पुत्रं परधार्मिकम् ॥ ३६
तस्यां विदर्भोऽजनयच्छूरान्रणविशारदान्। लोमपादान्मनुः पुत्रो[2] ज्ञातिस्तस्य तु चाऽऽत्मजः
कैशिकस्य चिदिः पुत्रो तस्माच्चैद्या नृपाः स्मृताः। क्रथो विदर्भपुत्रस्तु कुन्तिस्तस्याऽऽत्म-
जोऽभवत् ॥ ३८
कुन्तेर्धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान्। धृष्टस्य पुत्रो धर्मात्मा निर्वृतिः परवीरहा ॥ ३९
[3]तदेको निर्वृतेः पुत्रो नाम्ना स तु विदूरथः। दशार्हस्तस्य वै पुत्रो व्योमस्तस्य च वै स्मृतः ॥
दाशार्हाच्चैव व्योमात्तु पुत्रो जीमूत उच्यते ॥ ४०
जीमूतपुत्रो विमलस्तस्य भीमरथः सुतः। सुतो भीमरथस्याऽऽसीत्स्मृतो नवरथः किल ॥४१
तस्य चाऽऽसीद्दृढरथः शकुनिस्तस्य चाऽऽत्मजः। तस्मात्करम्भः कारम्भिर्देवरातो बभूव ह
देवक्षत्रोऽभवद्राजा दैवरातिर्महायशाः। देवगर्भसमो जज्ञे देवनक्षत्रनन्दनः ॥ ४३
मधुर्नाम महातेजा मधोः पुरवसस्तथा। आसीत्पुरवसात्पुत्रः पुरुद्वान्पुरुषोत्तमः ॥ ४४
जन्तुर्जज्ञेऽथ वैदर्भ्यां भद्रसेन्यां पुरुद्वतः। ऐक्ष्वाकी चाभवद्भार्या जन्तोस्तस्यामजायत ४५
सात्वतः सत्त्वसंयुक्तः सात्वतां कीर्तिवर्धनः। इमां विसृष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य महात्मनः ॥
प्रजावानेति सायुज्यं राज्ञः सोमस्य धीमतः ॥ ४६
सात्वतान्सत्त्वसंपन्नान्कौशल्या सुषुवे सुतान्। भजिनं भजमानं तु दिव्यं देवावृधं नृप ॥ ४७
अन्धकं च महाभोजं वृष्णिं च यदुनन्दनम्। तेषां तु सर्गाश्चत्वारो विस्तरेणैव तच्छृणु ॥ ४८
भजमानस्य सृञ्जय्यां वाह्यकायां च वाह्यकाः। सृञ्जयस्य सुते द्वे तु वाह्यकास्तु तदाऽभवन् ॥
तस्य भार्ये भगिन्यौ द्वे सुषुवाते बहून्सुतान्। निमिं च क्रमिलं चैव वृष्णिं परपुरंजयम् ॥
ते वाह्यकायां सृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ॥ ५०
यज्ञे देवावृधो राजा बन्धूनां मित्रवर्धनः। अपुत्रस्त्वभवद्राजा चचार परमं तपः
पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति स्पृहन् ॥ ५१
संयोज्य मन्त्रमेवाथ पर्णाशाजलमस्पृशत्। तदोपस्पर्शनात्तस्य चकार प्रियमापगा ॥ ५२
कल्याणत्वान्नरपतेस्तस्मै सा निम्नगोत्तमा। चिन्तयाऽथ परीतात्मा जगामाथ विनिश्चयम्॥
नाधिगच्छाम्यहं नारीं यस्यामेवंविधः सुतः। जायेत तस्मादद्याहं भवाम्यथ सहस्रशः ॥ ५४
अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः। ज्ञापयामास राजानं तामियेष महाव्रतः ॥ ५५
अथ सा नवमे मासि सुषुवे सरितां वरा। पुत्रं सर्वगुणोपेतं बभ्रुं देवावृधान्नृपात् ॥ ५६
अनुवंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतम्। गुणान्देवावृधस्यापि कीर्तयन्तो महात्मनः ॥ ५७
यथैव शृणुमो दूरादपश्यामस्तथाऽन्तिकात्। बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः॥ ५८
षष्टिश्च पूर्वपुरुषाः सहस्राणि च सप्ततिः। एतेऽमृतत्वं संप्राता बभ्रोर्देवावृधान्नृप ॥ ५९
यज्वा दानपतिर्वीरो ब्रह्मण्यश्च दृढव्रतः। रूपवान्सुमहातेजाः श्रुतवीर्यधरस्तथा ॥ ६०
अथ कङ्कस्य दुहिता सुषुवे चतुरः सुतान्। कुकुरं भजमानं च शंशिं कम्बलबर्हिषम् ॥ ६१

---

१ ग. ङ. विद्वांसौ। २ ग. °त्रो द्युति°। ३ घ. तरिक्षो। ४ च. °धुनाम म°। ५ ग. कीर्तिवर्धनः। ६ च. °णत्वं नर°। ७ ग. महीपतिः। ८ ग. ङ. च. °नृपात्। य°। ९ ग. °नतपःश्रेष्ठो ब्र°। १० ग. च. शमिक°। ङ. शशं क°।

कुकुरस्य सुतो वृष्णिर्वृष्णेस्तु तनयो धृतिः । कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥
तस्याऽऽसीत्तनुजः सर्पो विद्वान्पुत्रो नलः किल । ख्यायते तस्य नाम्ना स नन्दनो दरदुन्दुभिः॥
तस्मिन्प्रविततते यज्ञे अभिजातः पुनर्वसुः । अश्वमेधं च पुत्रार्थमाजहार नरोत्तमः ॥ ६४
तस्य मध्येऽतिरात्रस्य सभामध्यात्समुत्थितः । अतस्तु विद्वान्कर्मज्ञो यज्वा दाता पुनर्वसुः ॥
तस्याऽऽसीत्पुत्रमिथुनं बभूवाविजितं किल । आहुकश्चाऽऽहुकी चैव ख्यातं मतिमतां वर ६६
इमांश्चोदाहरन्त्यत्र श्लोकान्प्रति तमाहुकम् । सोपासङ्गानुकर्षाणां सध्वजानां वरूथिनाम्॥
रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि दशैव तु । नासत्यवादी नातेजा नायज्वा नासहस्रदः ॥ ६८
नाशुचिर्नाप्यविद्वान्हि यो भोजेष्वभ्यजायत । आहुकस्य भृतिं प्राप्ता इत्येतद्वै तदुच्यते॥६९
आहुकश्चाप्यवन्तीषु स्वसारं चाऽऽहुकीं ददौ । आहुकात्काश्यदुहिता द्वौ पुत्रौ समसूयत७०
देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमावुभौ । देवकस्य सुता वीरा जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ॥ ७१
देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः । तेषां स्वसारः सप्ताऽऽसन्वसुदेवाय ता ददौ ॥ ७२
देवकी श्रुतदेवी च मित्रदेवी यशोधरा । श्रीदेवी सत्यदेवी च सुतापी चेति सप्तमी ॥७३
नवोग्रसेनस्य सुताः कंसस्तेषां तु पूर्वजः । न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्कः शङ्कुश्च भूयसः ७४
अजभू राष्ट्रपालश्च युद्धमुष्टिः सुमुष्टिदः । तेषां स्वसारः पञ्चाऽऽसन्कंसा कंसवती तथा ॥
सुतनूस्तू राष्ट्रपाली च कङ्का चेति वराङ्गनाः । उग्रसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः ७६
भजमानस्य पुत्रोऽथ रथिमुख्यो विदूरथः । राजाधिदेवः शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ॥ ७७
राजाधिदेवस्य सुतौ जज्ञाते देवसंमितौ । नियमव्रतप्रधानौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः ॥ ७८
शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शूरा रणविशारदाः । शमी च देवशर्मा च निकुन्तः शक्रशत्रुजित्॥
शमिपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चाऽऽत्मजः। प्रतिक्षेत्रः सुतो भोजो हृदीकस्तस्य चाऽऽत्मजः
हृदीकस्याभवन्पुत्रा दश भीमपराक्रमाः । कृतवर्माऽग्रजस्तेषां शतधन्वा च मध्यमः ॥ ८१
देवार्हश्चैव नाभश्च भीषणश्च महाबलः । अजातो वनजातश्च कनीयककरम्भकौ ॥ ८२
देवार्हस्य सुतो विद्वाञ्जज्ञे कम्बलबर्हिषः । असामञ्जाः सुतस्तस्य तमोजातस्य चाऽऽत्मजः॥
अजातपुत्रा विक्रान्तास्त्रयः परमकीर्तयः । सुदंष्ट्रश्च सुनाभश्च कृष्ण इत्यन्धका मताः ॥ ८४
अन्धकानामिमं वंशं यः कीर्तयति नित्यशः । आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्नुते नरः ॥ ८५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १७४४ ॥

---

१ ग. °नयः कृतिः । २ घ. ङ °सीत्तुरगः पुत्रः सखा विद्वान्नलः । ३ ग °जः पुत्रः सखा विद्वान्नलः । ४ ग च. स चन्दनोदकदु° । ५ ङ. प्रविनृते । ६ ग. घ ख्यातौ । ७ ग. वरौ । ८ ग. संप्रसूयत । ९ ग. घ. ङ. च °वकं चोग्रसेनं च दे° । १० घ. चित्रदेवी । ११ ग घ कङ्कुः । १२ ग. अनभू° । १३ ग. च. °तनूरा° । १४ ग. च. °ते वीर सं° । १५ ग. °तौ । व्रतानि वातोलधिनौ । १६ च. °तविधा° । १७ ख. वेदशर्मा । ग. घ. ङ. च. गदशर्मा । १८ ग. विनूर्तः । १९ ग. घ. ङ. च शमीपु° । २० ग. °जातश्चाविजात° । च. °जातश्चाभिजा° । २१ ग. च. असमौजाः । २२ ग. च. °स्य समोजास्तस्य तावुभौ । अ° ।

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

गान्धारी चैव माद्री च वृष्णिभार्ये बभूवतुः । गान्धारी जनयामास सुमित्रं मित्रनन्दनम् ॥१
माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुषम् । अनमित्रं शिबिं चैव पञ्चमं कृतलक्षणम् ॥ २
अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्यापि तु द्वौ सुतौ । प्रसेनश्च महावीर्यः शक्तिसेनश्च तावुभौ ॥ ३
स्यमन्तकः प्रसेनस्य मणिरत्नमनुत्तमम् । पृथिव्यां सर्वरत्नानां राजा वै सोऽभवन्मणिः ॥ ४
हृदि कृत्वा तु बहुशो मणिं तमभियाचितः । गोविन्दोऽपि न तं लेभे शक्तोऽपि न जहार सः॥
कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः । यथाशब्दं स सुस्राव बिले सत्त्वेन पूरिते ॥ ६
ततः प्रविश्य सबिलं प्रसेनो ह्यृक्षमैक्षत । ऋक्षः प्रसेनं च तथा ऋक्षं चैव प्रसेनजित् ॥ ७
हत्वा ऋक्षः प्रसेनं तु ततस्तं मणिमाददात् । अदृष्टस्तु हतस्तेन अन्तर्बिलगतस्तदा ॥ ८
प्रसेनं तु हतं ज्ञात्वा गोविन्दः परिशङ्कितः । गोविन्देन हतो व्यक्तं प्रसेनो मणिकारणात् ॥ ९
प्रसेनस्तु गतोऽरण्यं मणिरत्नेन भूषितः । तं दृष्ट्वा स हतस्तेन गोविन्दः प्रत्युवाच ह ॥
हन्मि चैनं दुराचारं शत्रुभूतं हि वृष्णिषु ॥ १०
अथ दीर्घेण कालेन मृगयां निर्गतः पुनः । यदृच्छया च गोविन्दो[१०] बिलस्याभ्याशमागमत् ॥
तं दृष्ट्वा तु महाशब्दं स चक्रे ऋक्षराड्बली । शब्दं श्रुत्वा तु गोविन्दः खड्गपाणिः प्रविश्य सः
अपश्यज्जाम्बवन्तं तमृक्षराजं महा[११]बलम् ॥ १२
ततस्तूर्णं हृषीकेशस्तमृक्षपतिमञ्जसा[१२] । जाम्बवन्तं स जग्राह क्रोधसंरक्तलोचनः[१३] ॥ १३
तुष्टावैनं तदा ऋक्षः कर्मभिर्वैष्णवैः प्रभुम् । ततस्तुष्टस्तु भगवान्वरेणैनमरोचयत् ॥ १४

जाम्बवानुवाच—

इच्छे चक्रप्रहारेण त्वत्तोऽहं मरणं प्रभो । कन्या[१४] चेयं मम शुभा भर्तारं त्वामवाप्नुयात् ॥
योऽयं मणिः प्रसेनं तु हत्वा[१५] प्राप्तो मया प्रभो ॥ १५
ततः स जाम्बवन्तं तं हत्वा चक्रेण वै प्रभुः । कृतकर्मा महाबाहुः सकन्यं मणिमाहरत् ॥ १६
ददौ सत्राजितायैनं सर्व[१६]सात्वतसंसदि । तेन मिथ्यापवादेन संतप्तोऽयं जनार्दनः ॥ १७
ततस्ते यादवाः सर्वे वासुदेवमथाब्रुवन् । अस्माकं तु मतिर्ह्यासीत्प्रसेनस्तु त्वया हतः ॥ १८
कैकेयस्य सुता भार्या दश सत्राजितः शुभाः । तासूत्पन्नाः सुतास्तस्य शतमेकं तु विश्रुताः ॥
ख्यातिमन्तो महावीर्या भङ्गकारस्तु पूर्वजः ॥ १९
अथ व्रतवती तस्माद्भङ्गकारात्तु पूर्वजात् । सुषुवे सुकुमारीस्तु तिस्रः कमललोचनाः ॥ २०
सत्यभामा वरा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता । तथा पद्मावती चैव ताश्च कृष्णाय सोऽददात् ॥

---

१ ग. शिर्तिं । २ ग °व्यामणिर° । ३ ग. राजेतिसमुदाहृतम् । ह° । ४ ग. च. °तः । पदं शब्दं च शु° ।
५ ग. °व तेन शब्देन पूरितः । त° । ६ ङ. बिलं शब्देन पूरितम् । त° । ७ ङ. ददे । अ° । ८ ग. ङ. °तः । जयश° ।
९ ग. न त्यजामस्तत्समागताः । हन्मि । १० ग. बिलाभ्याशमथागतः । तं । ११ ग. ह्यबिले । त° । °रत्नविभू° ।
१२ ग. °सा । धावन्तं स च ज° । १३ ग. च. °नः । दृष्ट्वा चैनं । १४ ङ. न्या प्रौढा मम सुता भ° । १५ ग. °त्वा संप्राप्त आहवे । त° । १६ ग. °यादवर्गं° । १७ ङ. °य संददौ । अ° ।

अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् । सत्यकस्तस्य पुत्रस्तु सात्यकिस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ २२
सत्यवान्युयुधानस्तु शिनेर्नप्ता प्रतापवान् । असङ्गो युयुधानस्य द्युम्निस्तस्याऽऽत्मजोऽभवत्
द्युम्नेर्युगंधरः पुत्र इति शैन्याः प्रकीर्तिताः । अनमित्रान्वयो ह्येष व्याख्यातो वृष्णिवंशजः ॥
अनमित्रस्य संजज्ञे पृथ्व्यां वीरो युधाजितः । अन्यौ तु तनयौ वीरौ वृषभः क्षत्र एव च ॥ २५
वृषभः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत । जयन्तस्तु जयन्त्यां तु पुत्रः समभवच्छुभः ॥ २६
सदायज्ञोऽतिवीरश्च श्रुतवानातिथिप्रियः । अक्रूरः सुषुवे तस्मात्सदायज्ञोऽतिदक्षिणः ॥ २७
रत्ना कन्या च शैब्यस्य अक्रूरस्तामवाप्तवान् । पुत्रानुत्पादयामास एकादश महाबलान् ॥
*उपलम्भः सदालम्भो वृकलो वीर्य एव च । सवीतरः सदापक्षः शत्रुघ्नो वारिमेजयः ॥ २९
धर्मभृद्धर्मवर्माणौ धृष्टमानस्तथैव च । सर्वे च प्रतिहोतारो रत्नायां जज्ञिरे च ते ॥ ३०
अक्रूरादुग्रसेनायां सुतौ द्वौ कुलवर्धनौ । देववानुपदेवश्च जज्ञाते देवसंनिभौ ॥ ३१
अश्विन्यां च ततः पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च । अश्वत्थामा सुबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥ ३२
वृष्टिनेमिः सुधर्मा च तथा शर्यातिरेव च । अभूमिर्वर्जभूमिश्च श्रमिष्ठः श्रवणस्तथा ॥ ३३
इमां मिथ्याभिशस्तिं यो वेद कृष्णादपोहिताम् । न स मिथ्याभिशापेन अभिशाप्योऽथ केनचित् ॥ ३४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १७७८ ॥

अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

ऐक्ष्वाकी सुषुवे शूरं ख्यातमद्भुतमीढुषम् । पौरुषाञ्जज्ञिरे शूराद्भोजायां पुत्रका दश ॥ १
वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः । देवमार्गस्ततो जज्ञे ततो देवश्रवाः पुनः ॥ २
अनाधृष्टिः शिनिश्चैव नन्दश्चैव ससृञ्जयः । श्यामः शमीकः संयूपः पञ्च चास्य वराङ्गनाः ॥ ३
श्रुतकीर्तिः पृथा चैव श्रुतादेवी श्रुतश्रवाः । राजाधिदेवी च तथा पञ्चैता वीरमातरः ॥ ४
कृतस्य तु श्रुतादेवी सुग्रीवं सुषुवे सुतम् । कैकेय्यां श्रुतकीर्त्यां तु जज्ञे सोऽनुव्रतो नृपः ॥ ५
श्रुतश्रवसि चैद्यस्य सुनीथः समपद्यत । बहुशो धर्मचारी स संबभूवारिमर्दनः ॥ ६
अथ सख्येन वृद्धेऽसौ कुन्तिभोजे सुतां ददौ । एवं कुन्ती समाख्याता वसुदेवस्वसा पृथा ॥ ७
वसुदेवेन सा दत्ता पाण्डोर्भार्या ह्यनिन्दिता । पाण्डोरर्थेन सा जज्ञे देवपुत्रान्महारथान् ॥ ८
धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे वायोर्जज्ञे वृकोदरः । इन्द्राद्धनंजयश्चैव शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ९

---

* अत्र द्वितीयान्तपाठोऽपि दृश्यते ग. घ. ङ. च. पुस्तकेषु । उपलम्भं सदालम्भं वृकलं वीर्यमेव च । सितातरं सदापक्षं शत्रुघ्नं वारिमेजयम् । धर्मभृद्धर्मधर्माणं धृष्टमानं तथैवच । इति ।

---

१ घ. ङ. च. दयत्तस्यामेका° । २ ग. धृष्टनेमि° । ३ ङ. च. सुवर्मा ४ ग. च । सुभूमिर्बहुभूमिश्च । ५ ग. °न पीडितः केनचित्क्वचित् । सू° । ६ ग. °रं पुत्रं वै देवमी° । ७ ङ. च. °षा जाज्ञे° । ८ ग. ङ. च. अनाधृष्टिः । ९ ग. घ. ङ. श्रुतदेवी । १० ग. वाताज्जज्ञे । ११ ग. °व क्रमशः कीर्तिवर्धनाः । मा° ।

माद्रवत्यां तु जनितावश्विभ्यामिति शुश्रुम। नकुलः सहदेवश्च रूपशीलगुणान्वितौ ॥ १०
रोहिणी पौरवी नाम भार्या ह्यानकदुन्दुभेः। लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं सारणं च सुतं प्रियम् ॥ ११
दुर्दमं दमनं सुभ्रुं पिण्डारकमहाहनू। चित्राक्ष्यौ द्वे कुमार्यौ तु रोहिण्यां जज्ञिरे तदा ॥ १२
देवक्यां जज्ञिरे शौरेः सुषेणः कीर्तिमानपि। उदासी भद्रसेनश्च ऋषिवासस्तथैव च ॥
षष्ठो भद्रविदेहश्च कंसः सर्वानघातयत् ॥ १३
प्रथमा या अमावास्या वार्षिकी तु भविष्यति। तस्यां जज्ञे महाबाहुः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः ॥
अनुजा त्वभवत्कृष्णाया सुभद्रा भद्रभाषिणी। देवक्यां तु महातेजा जज्ञे शूरी महायशाः ॥१५
सहदेवस्तु ताम्रायां जज्ञे शौरिः कुलोद्वहः। उपासङ्गधरं लेभे तनयं देवरक्षिता ॥
एकां कन्यां च सुभगां कंसस्तामभ्यघातयत् ॥ १६
विजयं रोचमानं च वर्धमानं तु देवलम्। एते सर्वे महात्मानो ह्युपदेव्यां प्रजज्ञिरे ॥ १७
अवगाहो महात्मा च वृकदेव्यामजायत। वृकदेव्यां स्वयं जज्ञे नन्दको नाम नामतः ॥ १८
सप्तमं देवकीपुत्रं मदनं सुषुवे नृप । गवेषणं महाभागं सङ्ग्रामेष्वपराजितम् ॥ १९
श्रद्धादेव्या विहारे तु वने हि विचरन्पुरा। वैश्यायामदधाच्छौरिः पुत्रं कौशिकमग्रजम् ॥२०
सुतनू रथराजी च शौरेरास्तां परिग्रहौ। पुण्ड्रश्च कपिलश्चैव वसुदेवात्मजौ बलौ ॥ २१
जरा नाम निषादोऽभूत्प्रथमः स धनुर्धरः। सौभद्रश्च भवश्चैव महासत्त्वौ बभूवतुः ॥ २२
देवभागसुतश्चापि नाम्नाऽसावुद्धवः स्मृतः[11]। पण्डितं प्रथमं प्राहुर्देवश्रवःसमुद्भवम् ॥ २३
ऐक्ष्वाक्यलभतापत्यमनाधृष्टेर्यशस्विनी। निधूतसत्त्वं शत्रुघ्नं श्राद्धस्तस्मादजायत ॥ २४
करूषायानपत्याय कृष्णस्तुष्टः सुतं ददौ। सुचन्द्रं तु महाभागं वीर्यवन्तं महाबलम् ॥ २५
जाम्बवत्याः सुतावेतौ[12] द्वौ च सत्कृतलक्षणौ। चारुदेष्णश्च साम्बश्च वीर्यवन्तौ महाबलौ २६
तन्तिपालश्च तन्तिश्च नन्दनस्य सुतावुभौ। शमीकपुत्राश्चत्वारो विक्रान्ताः सुमहाबलाः ॥
विराजश्च धनुश्चैव श्यामश्च सृञ्जयस्तथा ॥ २७
अनपत्योऽभवच्छ्यामः शमीकस्तु वनं ययौ। जुगुप्समानो[13] भोजत्वं राजर्षित्वमवाप्तवान् २८
कृष्णस्य जन्माभ्युदयं यः कीर्तयति नित्यशः। शृणोति मानवो नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते २९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे वृष्णिवंशानुकीर्तनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ १८०७ ॥

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः।

सूत उवाच—
अथ देवो महादेवः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः। विहारार्थं स देवेशो मानुषेष्विह जायते ॥ १

---

१ ग. ॑ति नः श्रुतम्। न°। २ क. ख. °वी सा तु ख्यातमान॑। ङ. च. वी सा तु ख्याते आन°। ३ ग. घ. ङ च रणप्रि°। ४ घ. ङ. °ष्णा सुभ॑। ५ ग. °शाः। भाद्रकृष्णाष्टम्यां निशीथे तु ज°। ६ क. ख. शौरिकु°। ७ ग. च. परिग्रहः। ८ घ. ङ. °वाङ्गजौ। ९ ग. घ ङ. बली। १० घ. ङ. ॑श्रवसमुत्तमम्। ऐ°। ग. च. श्रवसमुद्भव°। ११ ग. च. निनूर्तशत्रुः शत्रुघ्नः श्रा°। घ. ङ निधूतशत्रुः शत्रुघ्नः श्रा°। १२ ग. सुतौ जातौ द्वावेव कृत॑। १३ ग. च. ॑ति यां नरो नि°।

देवक्यां वसुदेवस्य तपसा पुष्करेक्षणः । चतुर्बाहुस्तदा जातो दिव्यरूपो ज्वलञ्श्रिया ॥ २
श्रीवत्सलक्षणं देवं दृष्ट्वा दिव्यैश्च लक्षणैः । उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहर वै प्रभो ॥ ३
भीतोऽहं देव कंसस्य ततस्त्वेतद्ब्रवीमि ते । मम पुत्रा हतास्तेन ज्येष्ठास्ते भीमविक्रमाः ॥ ४
वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहरतेऽच्युतः । अनुज्ञाप्य ततः शौरिं नन्दगोपगृहेऽनयत् ॥ ५
दत्त्वैनं नन्दगोपस्य रक्ष्यतामिति चाब्रवीत् । अतस्तु सर्वकल्याणं यादवानां भविष्यति ॥
*अयं तु गर्भो देवक्यां जातः कंसं हनिष्यति ॥ ६

ऋषय ऊचुः—

क एष वसुदेवस्तु देवकी च यशस्विनी । नन्दगोपश्च कस्त्वेष यशोदा च महाव्रता ॥ ७
यो विष्णुं जनयामास यं च तातेत्यभाषत । या गर्भं जनयामास या चैनं त्वभ्यवर्धयत् ॥ ८

सूत उवाच—

पुरुषः कश्यपस्त्वासीददितिस्तु प्रिया स्मृता । ब्रह्मणः कश्यपस्त्वंशः पृथिव्यास्त्वदितिस्तथा
अथ कामान्महाबाहुर्देवक्याः समपूरयत् । ये तया काङ्क्षिता नित्यमजातस्य महात्मनः॥१०
सोऽवतीर्णो महीं देवः प्रविष्टो मानुषीं तनुम् । मोहयन्सर्वभूतानि योगात्मा योगमायया ॥११
नष्टे धर्मे तथा जज्ञे विष्णुर्वृष्णिकुले प्रभुः । कर्तुं धर्मस्य संस्थानमसुराणां प्रणाशनम् ॥ १२
रुक्मिणी सत्यभामा च सत्या नाग्नजिती तथा । सुभामा च तथा शैब्या गान्धारी लक्ष्मणा तथा ॥ १३
मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जाम्बवती तथा । सुशीला च तथा माद्री कौशल्या विजया तथा ॥
एवमादीनि देवीनां सहस्राणि च षोडश ॥ १४
रुक्मिणी जनयामास पुत्रान्रणविशारदान् । चारुदेष्णं रणे शूरं प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ १५
सुचारुं भद्रचारुं च सुदेष्णं भद्रमेव च । परशुं चारुगुप्तं च चारुभद्रं सुचारुकम् ॥
चारुहासं कनिष्ठं च कन्यां चारुमतीं तथा ॥ १६
जज्ञिरे सत्यभामायां भानुर्भ्रमरतेक्षणः । रोहितो दीप्तिमांश्चैव ताम्रश्चक्रो जलंधमः ॥ १७
चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारस्तु यवीयसीः । जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे साम्बः समितिशोभनः॥१८
मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रविन्दा वराङ्गना । मित्रबाहुः सुनीथश्च नाग्नजित्याः प्रजा हि सा
एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोधत । शतं शतसहस्राणां पुत्राणां तस्य धीमतः ॥ २०
अशीतिश्च सहस्राणि वासुदेवसुतास्तथा । लक्षमेकं तथा प्रोक्तं पुत्राणां च द्विजोत्तमाः २१
उपसङ्गस्य तु सुतौ वज्रः संक्षिप्त एव च । भूरीन्द्रसेनो भूरिश्च गवेषणसुतावुभौ ॥ २२
प्रद्युम्नस्य तु दायादो वैदर्भ्यां बुद्धिसत्तमः । अनिरुद्धो रणेऽरुद्धो जज्ञेऽस्य मृगकेतनः ॥ २३

---

* एतदर्धं न विद्यते ख. ङ. पुस्तकयोः ।

---

१ ग. च. ज्येष्ठाः षड्भी° । २ ग. ङ. रताच्यु° । ३ ग. च. दत्त्वा तं नन्दगोपाय र° । ४ ग. °यं स गर्भो देवक्या यस्तु कं° । ५ घ. देवक्या । ६ च. °क्यां यश्च कं° । ७ ग. च °तिर्देवकी स्मृ° । ८ ङ. °मज्ञातस्य । ९ ग. च. विनाशनम् । १० ग च °देष्णो द्रुम एव । ११ ग. च. °नुर्भीमरथे क्ष° । १२ ग ङ. च. °भ्रवकूत्रो ज° । १३ ग. घ. °णां सहस्राणि निबोधत । अ° ।

काश्या सुपार्श्वतनया साम्बाल्लेभे तरस्विनः। सत्यप्रकृतयो देवाः पञ्च वीराः प्रकीर्तिताः २४
तिस्रः कोट्यः प्रवीराणां यादवानां महात्मनाम्। षष्टिः शतसहस्राणि वीर्यवन्तो महाबलाः॥
देवांशाः सर्व एवेह ह्युत्पन्नास्ते महौजसः। देवासुरे हता ये च त्वसुरा ये महाबलाः॥ २६
इहोत्पन्ना मनुष्येषु बाधन्ते सर्वमानवान्। तेषामुत्सादनार्थाय उत्पन्नो यादवे कुले॥ २७
कुलानां शतमेकं च यादवानां महात्मनाम्। सर्वमेतत्कुलं यावद्वर्तते वैष्णवे कुले॥ २८
विष्णुस्तेषां प्रणेता च प्रभुत्वे च व्यवस्थितः। निदेशस्थायिनस्तस्य कथ्यन्ते सर्वयादवाः२९

ऋषय ऊचुः—

सप्तर्षयः कुबेरश्च यक्षो माणिचरस्तथा। शालकिर्नारदश्चैव सिद्धो धन्वन्तरिरतथा॥ ३०
आदिदेवस्तथा विष्णुरेभिस्तु सह दैवतः। किमर्थं संघशो भूताः स्मृताः संभूतयः कति॥ ३१
भविष्याः कति चैवान्ये प्रादुर्भावा महात्मनः। ब्रह्मक्षत्रेषु शान्तेषु किमर्थमिह जायते॥ ३२
यदर्थमिह संभूतो विष्णुर्वृष्ण्यन्धकोत्तमः। पुनः पुनर्मनुष्येषु तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम्॥ ३३

सूत उवाच—

त्यक्त्वा दिव्यां तनुं विष्णुर्मानुषेष्विह जायते। युगे त्वथ परावृत्ते काले प्रशिथिले प्रभुः। ३४
देवासुरविमर्देषु जायते हरिरीश्वरः। हिरण्यकशिपौ दैत्ये त्रैलोक्यं प्राक्प्रशासति॥ ३५
बलिनाऽधिष्ठिते चैव पुरा लोकत्रये क्रमात्। सख्यमासीत्परमकं देवानामसुरैः सह॥ ३६
युगाख्यासुरसंपूर्णं ह्यासीद्दैत्याकुलं जगत्। निदेशस्थायिनश्चापि तयोर्देवासुराः समम्॥३७
मृधो बलिविमर्दाय संप्रवृद्धः सुदारुणः। देवानामसुराणां च घोरः क्षयकरो महान्॥ ३८
कर्तुं धर्मव्यवस्थानं जायते मानुषेष्विह। भृगोः शापनिमित्तं तु देवासुरकृते तदा॥ ३९

मुनय ऊचुः—

कथं देवासुरकृते व्यापारं प्राप्तवान्स्वतः। देवासुरं यथा वृत्तं तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम्॥ ४०

सूत उवाच—

तेषां दायनिमित्तं ते सङ्ग्रामास्तु सुदारुणाः। वराहाद्या दश द्वौ च शण्डामर्कान्तरे स्मृताः
नामतस्तु समासेन शृणु तेषां विवक्षतः। प्रथमो नारसिंहस्तु द्वितीयश्चापि वामनः॥ ४२
तृतीयस्तु वराहश्च चतुर्थोऽमृतमन्थनः। सङ्ग्रामः पञ्चमश्चैव संजातस्तारकामयः॥ ४३
षष्ठो ह्याडीबकाख्यस्तु सप्तमस्त्रैपुरस्तथा। अन्धकाख्योऽष्टमस्तेषां नवमो वृत्रघातकः॥ ४४
धात्रश्च दशमश्चैव ततो हालाहलः स्मृतः। प्रथितो द्वादशस्तेषां घोरः कोलाहलस्तथा॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो नारसिंहेन पातितः। वामनेन बलिर्बद्धस्त्रैलोक्याक्रमणे पुरा॥ ४६
हिरण्याक्षो हतो द्वंद्वे प्रतिघाते तु दैवतैः। दंष्ट्रया तु वराहेण समुद्रस्तु द्विधा कृतः॥ ४७
प्रह्लादो निर्जितो युद्धे इन्द्रेणामृतमन्थने। विरोचनस्तु प्राह्लादिर्नित्यमिन्द्रवधोद्यतः॥ ४८
इन्द्रेणैव तु विक्रम्य निहतस्तारकामये। अशक्नुवन्स देवानां सर्वं सोढुं सदैवतम्॥ ४९

---

१ ग. च. काम्या। २ ग. च. °स्विनम्। स°। ३ ग. मृता। ४ ग. °क्षो मणिधर°। घ. °क्षो मणि°। ५ ग. °रमेकं दे। ६ ग. घ. °ख्यादशसंपूर्णा ह्या। ७ ग. घ °दव्याकु°। ८ ग. रणो। ९ ग. घ. ङ. च. वाराहाद्या। १० ग. च. °ग्रामश्चैव घोरश्च पञ्चमस्ता°। ११ ङ. °त्यो नृसिंहेन निषूदितः। १२ च. नरसिंहेन। १३ ग. घ. च. सूदितः। १४ ग. °तिवादस्तु दै°।

निहता दानवाः सर्वे त्रैलोक्ये त्र्यम्बकेण तु । असुराश्च पिशाचाश्च दानवाश्चान्धकाहवे ॥
हता देवमनुष्ये स्थे पितृभिश्चैव सर्वशः । संपृक्तो दानवैर्वृत्रो घोरो हालाहले हतः ॥ ५१
तदा विष्णुसहायेन महेन्द्रेण निवर्तितः । हतो ध्वजे महेन्द्रेण मायाच्छन्नस्तु योगवित् ॥
ध्वजलक्षणमाविश्य विप्रचित्तिः सहानुजः ॥ ५२
दैत्यांश्च दानवांश्चैव संयतान्किल संयुतान् । जयन्कोलाहले सर्वान्देवैः परिवृतो वृषा ॥ ५३
यज्ञस्यावभृथे दृश्यौ शण्डामर्कौ तु दैवतैः । एते देवासुरे वृत्ताः सङ्ग्रामा द्वादशैव तु ॥ ५४
देवासुरक्षयकराः प्रजानां तु हिताय वै । हिरण्यकशिपू राजा वर्षाणामर्बुदं बभौ ॥ ५५
द्विसप्तति तथाऽन्यानि नियुतान्यधिकानि च । अशीतिं च सहस्राणि त्रैलोक्यैश्वर्यतां गतः॥
पर्यायेण तु राजाऽभूद्बलिर्वर्षायुतं पुनः । षष्टिवर्षसहस्राणि नियुतानि च विंशतिः ॥ ५७
बले राज्याधिकारस्तु यावत्कालं बभूव ह । तावत्कालं तु प्रह्लादो निवृत्तो ह्यसुरैः सह ॥ ५८
इन्द्रास्त्रयस्ते विज्ञेया असुराणां महौजसः । दैत्यसंस्थमिदं सर्वमासीद्दशयुगं पुनः ॥ ५९
त्रैलोक्यमिदमव्यग्रं महेन्द्रेणानुपाल्यते । असपत्नमिदं सर्वमासीद्दशयुगं पुनः ॥ ६०
प्रह्लादस्य हृते तस्मिंस्त्रैलोक्ये कालपर्ययात् । पर्यायेण तु संप्राप्ते त्रैलोक्यं पाकशासने ॥
ततोऽसुरान्परित्यज्य शुक्रो देवानगच्छत ॥ ६१
यज्ञे देवानथ गतं दितिजाः काव्यमाह्वयन् । किं त्वं नो मिषतां राज्यं त्यक्त्वा यज्ञं पुनर्गतः ॥
स्थातुं न शक्नुमो ह्यत्र प्रविशामो रसातलम् । एवमुक्तोऽब्रवीद्दैत्यान्विषण्णान्सान्त्वयन्गिरा
मा भैष्ट धारयिष्यामि तेजसा स्वेन वोऽसुराः । मन्त्राश्चौषधयश्चैव रसा वसु च यत्परम् ॥ ६४
कृत्स्नानि मयि तिष्ठन्ति पादस्तेषां सुरेषु वै । तत्सर्वं वः प्रदास्यामि युष्मदर्थे धृता मया ॥ ६५
ततो देवास्तु तान्दृष्ट्वा वृतान्काव्येन धीमता । संमन्त्रयन्ति देवा वै सविज्ञास्तु जिघृक्षया ॥
काव्यो ह्येष इदं सर्वं व्यावर्तयति नो बलात् । साधु गच्छामहे तूर्णं यावन्नाध्यापयिष्यति ॥ ६७
प्रसह्य हत्वा शिष्टांस्तु पातालं प्रापयामहे । ततो देवास्तु संरब्धा दानवानुपसृत्य ह ॥ ६८
ततस्ते वध्यमानास्तु काव्यमेवाभिदुद्रुवुः । ततः काव्यस्तु तान्दृष्ट्वा तूर्णं देवैरभिद्रुतान् ॥ ६९
रक्षां काव्येन संहृत्य देवास्तेऽप्यसुरार्दिताः । काव्यं दृष्ट्वा स्थितं देवा निःशङ्कमसुराञ्जहुः ॥
ततः काव्योऽनुचिन्त्यार्थं ब्राह्मणो वचनं हितम् । तानुवाच ततः काव्यः पूर्वं वृत्तमनुस्मरन् ॥
त्रैलोक्यं वो हृतं सर्वं वामनेन त्रिभिः क्रमैः । बलिर्बद्धो हतो जम्भो निहतश्च विरोचनः ॥ ७२
महासुरा द्वादशसु सङ्ग्रामेषु सुरैर्हताः । तैस्तैरुपायैर्भूयिष्ठं निहता वः प्रधानतः ॥ ७३
किंचिच्छिष्टास्तु यूयं वै युद्धं माऽस्त्विति मे मतम् । * नीतिं यां वोऽभिधास्यामि तिष्ठध्वं कालपर्ययात् ॥ ७४

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ पुस्तके—नातयो वो विधातव्या उपास्याः कालपर्ययाः । इति ।

१ ग. ङ. च °तः । ततो ध्वजो म° । २ ग सर्वैर्देवैः । ३ ग. च. °शिपो राज्यं व° । ४ ङ. °क्यमभ्यग्र-व्यग्रं । ५ ङ. च. असंपन्नमि° । ६ ग हृते । ७ ग. च. यज्ञो । ८ क गतान्दिति° । ग च. गते । ९ ग च. °व्यम-ब्रुवन् । हृतं नो । १० ग. धृतं । ङ. भृतं । ११ ग. च. °त्वा धृता । १२ ग च. °न्नाप्याययन्ति वै प्र° । १३ घ. ङ. °प्यान्ति वै । प्र° । १४ च. संरच्य । १५ ग. °भिप्लुत । १६ ग. ङ. च °थं ब्रह्म° । १७ घ. ङ. °द्धं नास्तीति मे मतः नी° । १८ ग. °ति वोऽर्थं विधा ।

यास्याम्यहं महादेवं मन्त्रार्थं विजयावहम्। अप्रतीपांस्ततो मन्त्रान्देवात्प्राप्य महेश्वरात् ॥
युध्यामहे पुनर्देवांस्ततः प्राप्स्यथ वै जयम् ॥ ७५
ततस्ते कृतसंवादा देवानूचुस्तदाऽसुराः। न्यस्तशस्त्रा वयं सर्वे निःसंनाहा रथैर्विना ॥ ७६
वयं तपश्चरिष्यामः संवृता वल्कलैर्वने। प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा सत्याभिव्याहृतं तु तत् ॥ ७७
ततो देवा न्यवर्तन्त विज्वरा मुदिताश्च ते। न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु विनिवृत्तास्तदा सुराः ॥ ७८
ततस्तानब्रवीत्काव्यः कंचित्कालमुपास्यथ। निरुत्सिक्तास्तपोयुक्ताः कालं कार्यार्थसाधकम्
पितुर्ममाऽऽश्रमस्था वै मां * प्रतीक्षत दानवाः। तत्संदिश्यासुरान्काव्यो महादेवं प्रपद्यत॥८०

शुक्र उवाच—

मन्त्रानिच्छाम्यहं देव ये न सन्ति बृहस्पतौ। पराभवाय देवानामसुराणां जयाय च ॥ ८१
एवमुक्तोऽब्रवीद्देवो व्रतं त्वं चर भार्गव। पूर्णं वर्षसहस्रं तु कणधूममवाक्शिराः ॥
यदि पास्यसि भद्रं ते ततो मन्त्रानवाप्स्यसि ॥ ८२
तथेति समनुज्ञाप्य शुक्रस्तु भृगुनन्दनः। पादौ संस्पृश्य देवस्य बाढमित्यब्रवीद्वचः ॥
व्रतं चराम्यहं देव त्वयाऽऽदिष्टोऽद्य वै प्रभो ॥ ८३
ततोऽनुसृष्टो देवेन कुण्डधारोऽस्य धूमकृत्। तदा तस्मिन्गते शुक्रे ह्यसुराणां हिताय वै ॥
मन्त्रार्थं तत्र वसति ब्रह्मचर्यं महेश्वरे ॥ ८४
तद्बुद्ध्वा नीतिपूर्वं तु राज्ये न्यस्ते तदाऽसुरैः। अस्मिंश्छिद्रे तदाऽमर्षाद्देवास्तान्समुपाद्रवन्
दंशिताः सायुधाः सर्वे बृहस्पतिपुरःसराः ॥ ८६
दृष्ट्वाऽसुरगणा देवान्प्रगृहीतायुधान्पुनः। उत्पेतुः सहसा ते वै संत्रस्तास्तान्वचोऽब्रुवन् ॥ ८७
न्यस्ते शस्त्रेऽभये दत्त आचार्ये व्रतमास्थिते। दत्त्वा भवन्तो ह्यभयं संप्राप्ता नो जिघांसया ॥
अनाचार्या वयं देवास्त्यक्तशस्त्रास्त्ववस्थिताः। चीरकृष्णाजिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः
रणे विजेतुं देवांश्च न शक्ष्यामः कथंचन। अयुद्धेन प्रपत्स्यामः शरणं काव्यमातरम् ॥ ९०
यापयामः कृच्छ्रमिदं यावदभ्येति नो गुरुः। निवृत्ते च तथा शुक्रे योत्स्यामो दंशितायुधाः ॥
एवमुक्त्वा ततोऽन्योन्यं शरणं काव्यमातरम्। प्रापद्यन्त ततो भीतास्तेभ्योऽदादभयं तु सा ॥
न भेतव्यं न भेतव्यं भयं त्यजत दानवाः। मत्संनिधौ वर्ततां वो न भीर्भवितुमर्हति ॥ ९३
तया चाभ्युपपन्नांस्तान्दृष्ट्वा देवास्ततोऽसुरान्। अभिजग्मुः प्रसह्यैतानविचार्य बलाबलम्॥
ततस्तान्बाध्यमानांस्तु देवैर्दृष्ट्वाऽसुरांस्तदा। देवी क्रुद्धाऽब्रवीद्देवाननिन्द्रान्वः करोम्यहम् ॥
संभृत्य सर्वसंभारानिन्द्रं साऽभ्यचरत्तदा। तस्तम्भ देवी बलवद्योगयुक्ता तपोधना ॥ ९६
ततस्तं स्तम्भितं दृष्ट्वा इन्द्रं देवाश्च मूकवत्। प्राद्रवन्त ततो भीता इन्द्रं दृष्ट्वा वशीकृतम् ॥
गतेषु सुरसंघेषु शक्रं विष्णुरभाषत। मां त्वं प्रविश भद्रं ते नयिष्ये त्वां सुरोत्तम ॥ ९८
एवमुक्तस्ततो विष्णुं प्रविवेश पुरंदरः। विष्णुना रक्षितं दृष्ट्वा देवी क्रुद्धा वचोऽब्रवीत् ९९

---

* अत्र परस्मैपदमार्षम्।

---

१ ङ. °याय तत्। अ°। २ ङ. °देवात्ततः। ३ ग. °रुत्सुकास्त°। ङ रुत्साहास्त। ४ क. ख. प्रतीक्षथ। ५ ङ. बृहस्पतेः। ६ घ. °र्थार्थे तस्य व°। ७ ग. °न्समभिद्रुताः। दं°। ८ ग. च. °शितास्तायु°। ९ ङ. सुराणामदिपान्प्र°। १० ग. पारयामः। ११ ङ. °मः कष्टमि°। १२ क. ख. घ. °क्त्वा सुरान्यो°।

एषा त्वां विष्णुना सार्धं दहामि मघवन्बलात् । मिषतां सर्वभूतानां दृश्यतां मे तपोबलम् ॥
तयाऽभिभूतौ तौ देवाविन्द्राविष्णू बभूवतुः । कथं मुच्येव सहितौ विष्णुरिन्द्रमभाषत॥१०१
इन्द्रोऽब्रवीज्जहि ह्येनां यावन्नौ न दहेत्प्रभो । विशेषेणाभिभूतोऽस्मि त्वत्तोऽहं जहि मा
चिरम् ॥ १०२
ततः समीक्ष्य विष्णुस्तां स्त्रीवधे कृच्छ्रमास्थितः । अभिध्याय ततश्चक्रमापदुद्धरणे तु तत् ॥
ततस्तु त्वरया युक्तः शीघ्रकारी भयान्वितः । ज्ञात्वा विष्णुस्ततस्तस्याः क्रूरं देव्याश्चिकी-
र्षितम् । क्रुद्धः स्वमस्त्रमादाय शिरश्चिच्छेद वै भियां ॥ १०४
तं दृष्ट्वा स्त्रीवधं घोरं चुक्रोध भृगुरीश्वरः। ततोऽभिशप्तो भृगुणा विष्णुर्भार्यावधे तदा॥१०५
यस्मात्ते जानतो धर्ममवध्या स्त्री निषूदिता । तस्मात्त्वं सप्तकृत्वेह मानुषेषूपपत्स्यसे ॥ १०६
ततस्तेनाभिशापेन नष्टे धर्मे पुनःपुनः । लोकस्य च हितार्थाय जायते मानुषेष्विह ॥ १०७
अनुव्याहृत्य विष्णुं स तदादाय शिरस्त्वरन् । समानीय ततः कायमसौ गृह्येदमब्रवीत् ॥ १०८
+एषा त्वं विष्णुना देवि हता संजीवयाम्यहम् । ततस्तां योज्य शिरसा अभिजीवेति
सोऽब्रवीत् ॥ १०९
यदि कृत्स्नो मया धर्मो ज्ञायते चरितोऽपि वा । तेन सत्येन जीवस्व यदि सत्यं वदाम्यहम् ॥
ततस्तां प्रोक्ष्य शीताभिरद्भिर्जीवेति सोऽब्रवीत्। ततोऽभिव्याहृते तस्य देवी संजीविता तदा
ततस्तां सर्वभूतानि दृष्ट्वा सुप्तोत्थितामिव । साधु साध्विति चक्रुस्ते वचसा सर्वतोदिशम् ॥
एवं प्रत्याहृता तेन देवी सा भृगुणा तदा । मिषतां देवतानां हि तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११३
असंभ्रान्तेन भृगुणा पत्नी संजीविता पुनः । दृष्ट्वा चेन्द्रो नालभत शर्म काव्यभयात्पुनः ॥
प्रजागरे ततश्चेन्द्रो जयन्तीमिदमब्रवीत् ॥ ११४
संचिन्त्य मतिमान्वाक्यं स्वां कन्यां पाकशासनः । एष काव्यो ह्यमित्राय व्रतं चरति दारुणम्
तेनाहं व्याकुलः पुत्रि कृतो मतिमता भृशम् ॥ ११५
गच्छ संसाधयस्वैनं श्रमापनयनैः शुभैः । तैस्तैर्मनोनुकूलैश्च ह्युपचारैरतन्द्रिता ॥ ११६
काव्यमाराधयस्वैनं यथा तुष्येत स द्विजः । गच्छ त्वं तस्य दत्ताऽसि प्रयत्नं कुरु मत्कृते॥११७
एवमुक्ता जयन्ती सा वचः संगृह्य वै पितुः । अगच्छद्यत्र घोरं स तप आरभ्य तिष्ठति ॥ ११८
तं दृष्ट्वा तु पिबन्तं सा कणधूममवाङ्मुखम् । यक्षेण पात्यमानं च कुण्डधारेण पातितम् ॥
दृष्ट्वा च तं पात्यमानं देवी काव्यमवस्थितम् । स्वेरूपध्यानशाम्यन्तं दुर्बलं भूतिमास्थितम्॥
पित्रा यथोक्तं वाक्यं सा काव्ये कृतवती तदा ॥ १२०
गीर्भिश्चैवानुकूलाभिः स्तुवती वल्गुभाषिणी । गात्रसंवाहनैः काले सेवमाना त्वचः सुखैः ॥
व्रतचर्यानुकूलाभिरुवास बहुलाः समाः ॥ १२१
पूर्णे धूमव्रते तस्मिन्घोरे वर्षसहस्रके । वरेण च्छन्दयामास काव्यं प्रीतो भवस्तदा ॥ १२२

+ इत आरभ्य सोऽब्रवीदित्यन्तग्रन्थो ग. पुस्तके नास्ति ।

१ क. °म् । भया° । २ ग. °वधात्कृच्छ्र° । ३ ग. °णे त्वरन् । त° । ४ ग. °माद्रि°र शि° । च. °मास्थाय । शि° । ५ ग. ङ. च. भयात् । ६ क. ख. °त्स्यसि । त° । ७ ग. च. °य शुभे य° । ८ ग. पातनम् । घ. ङ. यातनाम् । ९ ङ. स्वस्वरूपधरं दृष्ट्वा वपुषा धृतिमा° । १० ग. च. °पधानं शा° ।

महादेव उवाच—

एतद्व्रतं त्वयैकेन चीर्णं नान्येन केनचित् । तस्माद्वै तपसा बुद्ध्या श्रुतेन च बलेन च ॥१२३
तेजसा च सुरान्सर्वांस्त्वमेकोऽभिभविष्यसि । यच्चाभिलषितं ब्रह्मन्विद्यते भृगुनन्दन॥ १२४
प्रपत्स्यसे तु तत्सर्वं नानुवाच्यं तु कस्यचित् । सर्वाभिभावी तेन त्वं भविष्यसि द्विजोत्तम ॥
एतान्दत्वा वरांस्तस्मै भार्गवाय भवः पुनः । प्रजेशत्वं धनेशत्वमवध्यत्वं च वै ददौ ॥ १२६
एताँल्लब्ध्वा वरान्काव्यः संप्रहृष्टतनूरुहः । हर्षात्प्रादुर्बभौ तस्य दिव्यस्तोत्रं महेश्वरे ॥
तथा तिर्यक्स्थितश्चैव तुष्टुवे नीललोहितम् ॥ १२७

शुक्र उवाच—

नमोऽस्तु शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे । लेलिहानाय काव्याय वत्सरायान्धसः पते ॥
कपर्दिने करालाय हर्यक्ष्णे वरदाय च । संस्तुताय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ॥ १२९
उष्णीषिणे सुवक्त्राय बहुरूपाय वेधसे । वसुरेताय रुद्राय तपसे चित्रवाससे ॥ १३०
ह्रस्वाय मुक्तकेशाय सेनान्ये रोहिताय च । कवये राजवृक्षाय तक्षकक्रीडनाय च ॥ १३१
सहस्रशिरसे चैव सहस्राक्षाय मीढुषे । वराय भव्यरूपाय श्वेताय पुरुषाय च ॥ १३२
गिरिशाय नमोऽर्काय बलिने आज्यपाय च । सुतृप्ताय सुवस्त्राय धन्विने भार्गवाय च॥ १३३
निषङ्गिणे च ताराय स्वक्षाय क्षपणाय च । ताम्राय चैव भीमाय उग्राय च शिवाय च ॥ १३४
महादेवाय शर्वाय विश्वरूपशिवाय च । हिरण्याय वरिष्ठाय ज्येष्ठाय मध्यमाय च ॥ १३५
वास्तोष्पते पिनाकाय मुक्तये केवलाय च । मृगव्याधाय दक्षाय स्थाणवे भीषणाय च ॥१३६
बहुनेत्राय धुर्याय त्रिनेत्रायेश्वराय च । कपालिने च वीराय मृत्यवे त्र्यम्बकाय च ॥ १३७
बभ्रवे च पिशङ्गाय पिङ्गलायारुणाय च । पिनाकिने चेषुमते चित्राय रोहिताय च ॥ १३८
दुन्दुभ्यायैकपादाय अजाय बुद्धिदाय च । आरण्याय गृहस्थाय यतये ब्रह्मचारिणे ॥ १३९
सांख्याय चैव योगाय व्यापिने दीक्षिताय च । अनाहताय शर्वाय भव्येशाय यमाय च ॥१४०
रोधसे चेकितानाय ब्रह्मिष्ठाय महर्षये । चतुष्पदाय मेध्याय रक्षिणे शीघ्रगाय च ॥ १४१
शिखण्डिने करालाय दंष्ट्रिणे विश्ववेधसे । भास्वराय प्रतीताय सुदीप्ताय सुमेधसे ॥ १४२
क्रूरायाविकृतायैव भीषणाय शिवाय च । सौम्याय चैव मुख्याय धार्मिकाय शुभाय च ॥१४३
अवध्यायामृतायैव नित्याय शाश्वताय च । व्यापृताय विशिष्टाय भरताय च साक्षिणे ॥१४४
क्षेमाय सहमानाय सत्याय चामृताय च । कर्त्रे परशवे चैव शूलिने दिव्यचक्षुषे ॥ १४५
सोमपायाऽऽज्यपायैव धूमपायोष्मपाय च । शुचये परिधानाय सद्योजाताय मृत्यवे ॥ १४६
पिशिताशाय सर्वाय मेघाय विद्युताय च । व्यावृत्ताय वरिष्ठाय भरिताय तरक्षवे ॥ १४७

---

१ ङ. °न्सर्वान्परमे°। २ ङ. °र्वं तेन वा त्वं च तुष्यसि । स । ३ ङ. दुर्भवत्तस्य दिव्यं स्तोतुं महेश्वरम् । त°। ४ ङ. कपालाय । ५ ङ. सुदाय सुरु °। ६ ग च. °य व्युप्तके° । ७ ङ. निरीशाय । ८ ग. वशिने अक्षताय । ९ ङ. च. सुदप्ताय सुहस्ताय ध° । १० ग. ङ. च °य विशिष्टाय । ११ ग. °य स्थाणवे भीषणाय । १२ घ. ङ. बहुरूपाय । १३ ङ. °ने त्र्यम्बकाय एकवीराय मृत्यवे । ब° । १४ ग. अन्तर्हिताय । १५ ग. च. पुण्याय । १६ ग. व्याशिताय । ङ. व्यावृत्ताय । च. व्याश्रिताय । १७ ग. च. रक्षसे । ङ. दक्षिणे । १८ ग. च. °रिहाणाय ।

त्रिपुरघ्नाय तीर्थायावक्राय रोमशाय च । तिग्मायुधाय व्याख्याय सुसिद्धाय पुलस्तये ॥१४८
रोचमानाय चण्डाय स्फीताय ऋषभाय च । व्रतिने युञ्जमानाय शुचये चोर्ध्वरेतसे ॥ १४९
असुरघ्नाय स्वाघ्नाय मृत्युघ्ने यज्ञियाय च । कृशानवे प्रचेताय वह्नये निर्मलाय च ॥ १५०
रक्षोघ्नाय पशुघ्नायाविघ्नाय श्वसिताय च । विभ्रान्ताय महान्ताय अर्णवे दुर्गमाय च ॥ १५१
कृष्णाय च जयन्ताय लोकानामीश्वराय च । अनाश्रिताय वेध्याय समत्वाधिष्ठिताय च ॥
हिरण्यबाहवे चव व्याप्ताय च महाय च । सुकर्मणे प्रसह्याय चेशानाय सुचक्षुषे ॥ १५३
क्षिप्रेषवे सदश्वाय शिवाय मोक्षदाय च । कपिलाय पिशङ्गाय महादेवाय धीमते ॥ १५४
महाकायाय दीप्ताय रोदनाय सहाय च । दृढधन्विने कवचिने रथिने च वरूथिने ॥ १५५
भृगुनाथाय शुक्राय गह्वरेष्ठाय वेधसे । अमोघाय प्रशान्ताय सुमेधाय वृषाय च ॥ १५६
नमोऽस्तु तुभ्यं भगवन्विश्वाय कृत्तिवाससे । पशूनां पतये तुभ्यं भूतानां पतये नमः ॥ १५७
प्रणवे ऋग्यजुःसाम्ने स्वाहाय च स्वधाय च । वषट्कारात्मने चैव तुभ्यं मन्त्रात्मने नमः॥ १५८
त्वष्ट्रे धात्रे तथा कर्त्रे चक्षुःश्रोत्रमयाय च । भूतभव्यभवेशाय तुभ्यं कर्मात्मने नमः ॥ १५९
वसवे चैव साध्याय रुद्रादित्यसुराय च । विषाय मारुतायैव तुभ्यं देवात्मने नमः ॥ १६०
अग्नीषोमविधिज्ञाय पशुमन्त्रौषधाय च । स्वयंभुवे ह्यजायैव अपूर्वप्रथमाय च ॥
प्रजानां पतये चैव तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः ॥ १६१
आत्मेशायाऽऽत्मवश्याय सर्वेशातिशयाय च । सर्वभूताङ्गभूताय तुभ्यं भूतात्मने नमः ॥१६२
निर्गुणाय गुणज्ञाय व्याकृतायामृताय च । निरुपाख्याय मित्राय तुभ्यं सांख्यात्मने नमः ॥
पृथिव्यै चान्तरिक्षाय दिव्याय च महाय च । जनस्तपाय सत्याय तुभ्यं लोकात्मने नमः ॥१६४
अव्यक्ताय च महते भूतादेरिन्द्रियाय च । आत्मज्ञाय विशेषाय तुभ्यं सर्वात्मने नमः ॥ १६५
नित्याय चाऽऽत्मलिङ्गाय सूक्ष्मायैवेतराय च । बुद्धाय विभवे चैव तुभ्यं मोक्षात्मने[11] नमः ॥
नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु । सत्यान्तेषु महाद्येषु चतुर्षु च नमोऽस्तु ते ॥ १६७
नमः स्तोत्रे मया ह्यस्मिन्यदि न व्याहृतं भवेत् । मद्भक्त इति ब्रह्मण्य तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसि ॥

सूत उवाच—

एवमाभाष्य देवेशमीश्वरं नीललोहितम्[12] । प्रह्वोऽभिप्रणतस्तस्मै प्राञ्जलिर्वाग्यतोऽभवत् ॥
काव्यस्य गात्रं संस्पृश्य हस्तेन प्रीतिमान्भवः । निकामं दर्शनं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥
ततः सोऽन्तर्हिते तस्मिन्[13]देवेशो[14]ऽनुचरीं तदा । तिष्ठन्तीं पार्श्वतो दृष्ट्वा जयन्तीमिदम[15]ब्रवीत् ॥
कस्य त्वं[16] सुभगे का वा दुःखिते मयि दुःखिता । महता तपसा युक्ता किमर्थं मां निषेवसे ॥१७२
अनया संस्तुतो भक्त्या प्रश्रयेण दमेन च । स्नेहेन चैव सुश्रोणि प्रीतोऽस्मि वरवर्णिनि ॥ १७३
किमिच्छसि वरारोहे कस्ते कामः समृध्यताम् । तत्ते संपादयाम्यद्य यद्यपि स्यात्सुदुष्करः[17] ॥

---

१ ग. °र्थाय शक्रा° । ङ दीप्ताय चक्रा° । २ घ वृषभाय । ३ ग. घ. ङ. च. °रघ्नमखघ्नाय मृ° । ४ क. ख. अत्यन्तं । ५ ग च °दित्याश्विनाय । ६ ग च °शायातिशाय । ७ ग. च. °तात्मभू° । ८ ग. °य महीपाय भू° । घ. च. °य महान्ताय भू° । ९ घ °दोर्निर्भया° । १० ग. च °क्ष्माय चेतनाय । ११ ग. ते तवस्तो° । घ. ङ. ते । नामस्तो° । १२ ङ. प्रीतमानसः । नि° । १३ ङ. °स्मिन्ददृशे । १४ ग. च °वे सानुचरं त° । १५ ङ. जिगीषसि । १६ ग. संस्कृतो । च. संस्थितो । १७ ग घ. ङ. °ष्करम् । ए° ।

एवमुक्ताऽब्रवीदेनं तपसा ज्ञातुमर्हसि । चिकीर्षितं हि मे ब्रह्मंस्त्वं हि वेत्थ यथातथम् ॥ १७५
एवमुक्तोऽब्रवीदेनां दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा । मया सह त्वं सुश्रोणि दश वर्षाणि भामिनि ॥
* सर्वभूतैरदृश्या च संप्रयोगमिहेच्छसि । देवि चेन्दीवरश्यामे वरार्हे वामलोचने ॥
एवं वृणोषि कामं त्वं मत्तो वै वल्गुभाषिणि ॥ १७७
एवं भवतु गच्छामो गृहान्नो मत्तकाशिनि । ततः स्वगृहमागत्य जयन्त्याः पाणिमुद्वहन् ॥
तया सहावसद्देव्या दश वर्षाणि भार्गवः । अदृश्यः सर्वभूतानां मायया संवृतः प्रभुः ॥ १७९
कृतार्थमागतं दृष्ट्वा काव्यं सर्वे दितेः सुताः । अभिजग्मुर्गृहं तस्य मुदितास्ते दिदृक्षवः ॥ १८०
यदा गता न पश्यन्ति मायया संवृतं गुरुम् । लक्षणं तस्य तद्बुद्ध्वा प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥
बृहस्पतिस्तु संरुद्धं काव्यं ज्ञात्वा वरेण तु । तुष्ट्यर्थं दश वर्षाणि जयन्त्या हितकाम्यया ॥
बुद्ध्वा तदन्तरं सोऽपि दैत्यानामिन्द्रनोदितः । काव्यस्य रूपमास्थाय असुरान्समुपाह्वयत् ॥
ततस्तानागतान्दृष्ट्वा बृहस्पतिरुवाच ह । स्वागतं मम याज्यानां प्राप्तोऽहं वो हिताय च ॥
अहं वोऽध्यापयिष्यामि विद्याः प्राप्तास्तु या मया । ततस्ते हृष्टमनसो विद्यार्थमुपपेदिरे ॥ १८५
पूर्णे काव्यस्तदा तस्मिन्समये दशवार्षिके । समयान्ते देवयानी तदोत्पन्ना इति श्रुतिः ॥
बुद्धिं चक्रे ततः सोऽथ याज्यानां प्रत्यवेक्षणे ॥ १८६
देवि गच्छाम्यहं द्रष्टुं मम याज्याञ्शुचिस्मिते । विभ्रान्तवीक्षिते साध्वि त्रिवर्णायतलोचने ॥
एवमुक्ताऽब्रवीदेनं भज भक्तान्महाव्रत । एष धर्मः सतां ब्रह्मन्न धर्मं लोपयामि ते ॥ १८८
ततो गत्वाऽसुरान्दृष्ट्वा देवाचार्येण धीमता । वञ्चितान्काव्यरूपेण ततः काव्योऽब्रवीत्तु तान् ॥
काव्यं मां वो विजानीध्वं तोषितो गिरिशो विभुः । वञ्चिता बत यूयं वै सर्वे शृणुत दानवाः ॥
श्रुत्वा तथा ब्रुवाणं तं संभ्रान्तास्ते तदाऽभवन् । प्रेक्षन्तस्तावुभौ तत्र स्थितासीनौ सुविस्मिताः
संप्रमूढास्ततः सर्वे न प्राबुध्यन्त किंचन । अब्रवीत्संप्रमूढेषु काव्यस्तानसुरांस्तदा ॥ १९२
आचार्यो वो ह्यहं काव्यो देवाचार्योऽयमङ्गिराः । अनुगच्छत मां दैत्यास्त्यजतैनं बृहस्पतिम् ॥
इत्युक्ता ह्यसुरास्तेन तावुभौ समवेक्ष्य च । यदाऽसुरा विशेषं तु न जानन्त्युभयोस्तयोः ॥ १९४
बृहस्पतिरुवाचैनानसंभ्रान्तस्तपोधनः । काव्यो वोऽहं गुरुर्दैत्या मद्रूपोऽयं बृहस्पतिः ॥ १९५
संमोहयति रूपेण मामकेनैष वोऽसुराः । श्रुत्वा तस्य ततस्ते वै समेत्य तु ततोऽब्रुवन् ॥ १९६
अयं नो दश वर्षाणि सततं शास्ति वै प्रभुः । एष वै गुरुरस्माकमन्तरेप्सुरयं द्विजः ॥ १९७
ततस्ते दानवाः सर्वे प्रणिपत्याभिनन्द्य च । वचनं जगृहुस्तस्य चिराभ्यासेन मोहिताः ॥ १९८
ऊचुस्तमसुराः सर्वे क्रोधसंरक्तलोचनाः । अयं गुरुर्हितोऽस्माकं गच्छ त्वं नासि नो गुरुः १९९

* एतदर्धं न विद्यते क. ख. पुस्तकयोः ।

१ घ. हि ब्रह्मर्षे त्वं च वे° । ङ. हि ब्रह्मर्षे त्वं हि वेत्सि य° । २ ग. च. °यन्त्या सहितोशनाः । तयासमभवद्दे° । ३ ग. च. °स्य ते मत्वा प्र° । ४ ग. च. पित्र्यर्थं । ङ. तुष्ट्यर्थं । ५ ग. च. °पि देवाना° । ६ ग. च °न्द्रचोदि° । ७ ङ समायाते दे° । ८ क. °धि वित्र° । ९ ग. °नं भज भर्तर्महा° । १० ङ. ते । तान्दृष्ट्वा वाऽसुरान्गत्वा दे° । ११ ग. °ध्वमयमाङ्गिरसो मुनिः । व° । १२ ग. च. जानीत । १३ ग. °तमाचिरम् । श्रु° । १४ ङ. संत्रस्तास्ते । १५ ङ. °क्षन्ते तावुभौ ह्यत्र । १६ ग. च. समागत । १७ घ. ङ. नैव वोऽसु° ।

भार्गवो वाऽङ्गिरा वाऽपि भगवानेष नो गुरुः । स्थिता वयं निदेशेऽस्य साधु त्वं गच्छ मा
चिरम् ॥ २००
एवमुक्त्वाऽसुराः सर्वे प्रापद्यन्त बृहस्पतिम् । यदा न प्रत्यपद्यन्त काव्येनोक्तं महाद्धितम् २०१
चुकोप भार्गवस्तेषामवलेपेन तेन तु । बोधिता हि मया यस्मान्न मां भजथ दानवाः २०२
तस्मात्प्रनष्टसंज्ञा वै पराभवमवाप्स्यथ । इति व्याहृत्य तान्काव्यो जगामाथ यथागतम् ॥
शप्तांस्तानसुराञ्ज्ञात्वा काव्येन स बृहस्पतिः । कृतार्थः स तदा हृष्टः स्वरूपं प्रत्यपद्यत ॥२०४
बुद्ध्याऽसुरान्हताञ्ज्ञात्वा कृतार्थोऽन्तरधीयत।ततः प्रनष्टे तस्मिंस्तु विभ्रान्ता +दानवाभवन्
अहो विवञ्चिताः स्मेति परस्परमथाब्रुवन् । पृष्ठतोऽभिमुखाश्चैव ताडिताङ्गिरसेन तु॥२०६
वञ्चिताः सोपधानेन स्वे स्वे वस्तुनि मायया । ततस्त्वपरितुष्टास्ते तमेव त्वरिता ययुः ॥
प्रह्लादमग्रतः कृत्वा काव्यस्यानुपदं पुनः ॥ २०७
ततः काव्यं समासाद्य उपतस्थुरवाङ्मुखाः। समागतान्पुनर्दृष्ट्वा काव्यो याज्यानुवाच ह२०८
मया संबोधिताः सर्वे यस्मान्मा माभिनन्दथ । ततस्तेनावमानेन गता यूयं पराभवम् ॥ २०९
एवं ब्रुवाणं शुक्रं तु बाष्पसंदिग्धया गिरा । प्रह्लादस्तं तदोवाच मा नस्त्वं त्यज भार्गव २१०
स्वाश्रयान्भजमानांश्च भक्तांस्त्वं भज भार्गव । त्वय्यदृष्टे वयं तेन देवाचार्येण मोहिताः ॥
भक्तानर्हसि वै ज्ञातुं तपोदीर्घेण चक्षुषा ॥ २११
यदि नस्त्वं न कुरुषे प्रसादं भृगुनन्दन । अपध्यातास्त्वया ह्यद्य प्रविशामो रसातलम् ॥ २१२
ज्ञात्वा काव्यो यथातत्त्वं कारुण्यादनुकम्पया । एवं प्रत्यनुनीतो वै ततः कोपं नियम्य सः
उवाचैतान्न भेतव्यं न गन्तव्यं रसातलम् ॥ २१३
अवश्यं भाविनो ह्यर्थाः प्राप्तव्या मयि जाग्रति । न शक्यमन्यथा कर्तुं दिष्टं हि बलवत्तरम्२१४
संज्ञा प्रनष्टा या वोऽद्य तामेतां प्रतिपत्स्यथ । देवाञ्जित्वा सकृच्चापि पातालं प्रतिपत्स्यथ२१५
प्राप्ते पर्यायकाले च हीति ब्रह्माऽभ्यभाषत । मत्प्रसादाच्च त्रैलोक्यं भुक्तं युष्माभिरूर्जितम् ॥
युगाख्या दश संपूर्णा देवानाक्रम्य मूर्धनि । एतावन्तं च कालं वै ब्रह्मा राज्यमभाषत ॥ २१७
राज्यं सावर्णिके तुभ्यं पुनः किल भविष्यति । लोकानामीश्वरो भाव्यस्तव पौत्रः पुनर्बलिः ॥
एवं किल मिथः प्रोक्तः पौत्रस्ते विष्णुना स्वयम् । वाचा हृतेषु लोकेषु तास्तास्तस्याभवन्किल
यस्मात्प्रवृत्तयश्चास्य संकाशादभिसंधिताः । तस्माद्वृत्तेन प्रीतेन तुभ्यं दत्तं स्वयंभुवा ॥ २२०
देवराज्ये बलिर्भाव्य इति मामीश्वरोऽब्रवीत् । तस्माददृश्यो भूतानां कालापेक्षः स तिष्ठति ॥
प्रीतेन चापरो दत्तो वरस्तुभ्यं स्वयंभुवा । तस्मान्निरुत्सुकस्त्वं वै पर्यायं सहितोऽसुरैः ॥ २२२
न हि शक्यं मया तुभ्यं पुरस्ताद्विप्रभाषितुम् । *ब्रह्मणा प्रतिषिद्धोऽहं भविष्यं जानता विभो

+ अत्र संधिरार्षः । * एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थो ङ. पुस्तके नास्ति ।

१ ङ. °त्वा तत्रैवान्त° । २ घ. ङ °वाब्रुव° । ग. °वा ध्रुवम् । अ° । ३ ग च. °स्ते दैत्येन्द्रं त्व° । ४ ग. च. °खाः । आगतान्स पुन° । ५ घ. ङ. प्राप्ता ये म° । ६ ग. ङ. च. °यकाले तां । ७ ग. च. प्राप्तकार्याय काले व इति । ङ. प्राप्तः पर्यायकालोऽत्र इति । ८ ग. °श भूयोऽपि दे° । ९ घ. °म् तदा हृ° । १० घ. ङ. समा दशभिरन्विताः ।

इमौ च शिष्यौ द्वौ मह्यं समावेतौ बृहस्पतेः। दैवतैः सह संसृष्टान्सर्वान्वो धारयिष्यतः ॥२२४
इत्युक्ता ह्यसुराः सर्वे काव्येनाक्लिष्टकर्मणा। हृष्टास्तेन ययुः सार्धं प्रह्लादेन महात्मना॥ २२५
अवश्यं भाव्यमर्थं तु श्रुत्वा शुक्रेण भाषितम् । सकृदाशंसमानास्तु जयं शुक्रेण भाषितम्॥
दंशिताः सायुधाः सर्वे ततो देवान्समाह्वयन् ॥ २२६
देवास्तदाऽसुरान्दृष्ट्वा सङ्ग्रामे समुपस्थितान्। सर्वे संभृतसंभारा देवास्तान्समयोधयन् ॥
देवासुरे तदा तस्मिन्वर्तमाने शतं समाः। अजयन्नसुरा देवांस्ततो देवा ह्यमन्त्रयन् ॥ २२८
यज्ञेनोपाह्वयामस्तौ ततो जेष्यामहेऽसुरान्। तदोपामन्त्रयन्देवाः शण्डामर्कौ तु तावुभौ २२९
यज्ञे चाऽऽहूय तौ प्रोक्तौ त्यजेतामसुरान्द्विजौ। वयं युवां भजिष्यामः सह जित्वा तु दानवान्
एवं कृताभिसंधी तौ शण्डामर्कौ सुरास्तथा। ततो देवा जयं प्रापुर्दानवाश्च पराजिताः ॥२३१
शण्डामर्कपरित्यक्ता दानवा ह्यबलास्तथा। एवं दैत्याः पुरा काव्यशापेनाभिहतास्तदा॥२३२
काव्यशापाभिभूतास्ते निराधाराश्च सर्वशः। निरस्यमाना देवैश्च विविशुस्ते रसातलम् २३३
एवं निरुद्यमा देवैः कृताः कृच्छ्रेण दानवाः। ततः प्रभृति शापेन भृगोर्नैमित्तिकेन तु ॥ २३४
जज्ञे पुनः पुनर्विष्णुर्धर्मे प्रशिथिले प्रभुः। कुर्वन्धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणाशनम्॥ २३५
प्रह्लादस्य निदेशे तु न स्थास्यन्त्यसुराश्च ये। मनुष्यवध्यास्ते सर्वे ब्रह्मेति व्याहरत्प्रभुः ॥२३६
धर्मान्नारायणस्यांशः संभूतश्चाक्षुषेऽन्तरे। यज्ञं वै वर्तयामासुर्देवा वैवस्वतेऽन्तरे ॥ २३७
प्रादुर्भावे ततस्तस्य ब्रह्मा ह्यासीत्पुरोहितः। युगाख्यायां चतुर्थ्यां तु आपन्नेषु सुरेषु वै॥ २३८
संभूतस्तु समुद्रान्ते हिरण्यकशिपोर्वधे। द्वितीये नरसिंहाख्ये रुद्रो ह्यासीत्पुरोहितः ॥ २३९
बलिसंस्थेषु लोकेषु त्रेतायां सप्तमं प्रति। तृतीये वामनस्यार्थे धर्मेण तु पुरोधसा ॥ २४०
एतास्तिस्रः स्मृतास्तस्य दिव्याः संभूतयो द्विजाः । मानुषाः सप्त याऽन्यास्तु शापजास्ता निबोधत ॥ २४१
त्रेतायुगे तु प्रथमे दत्तात्रेयो बभूव ह। नष्टे धर्मे चतुर्थांशे मार्कण्डेयपुरःसरः ॥ २४२
पञ्चमः पञ्चदश्यां च त्रेतायां संबभूव ह। मांधाता चक्रवर्ती[11] तु तदोत्तङ्कपुरःसरे ॥ २४३
एकोनविंश्यां त्रेतायां सर्वक्षत्रान्तकृद्विभुः। जामदग्न्यस्तथा षष्ठो विश्वामित्रपुरःसरः॥२४४
चतुर्विंशे युगे रामो वसिष्ठेन पुरोधसा। सप्तमो रावणस्यार्थे जज्ञे दशरथात्मजः ॥ २४५
अष्टमे द्वापरे विष्णुरष्टाविंशे पराशरात्। वेदव्यासस्[12]तथा जज्ञे जातूकर्ण्यपुरःसरः॥ २४६
कर्तुं धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणाशनम्। बुद्धो नवमको[13] जज्ञे तपसा पुष्करेक्षणः ॥
[14]देवसुन्दररूपेण द्वैपायनपुरःसरः ॥ २४७
तस्मिन्नेव युगे क्षीणे संध्याशिष्टे भविष्यति । कल्की तु विष्णुयशसः पाराशर्यपुरःसरः २४८
दशमो भाव्यसंभूतो याज्ञवल्क्यपुरःसरः। सर्वांश्च भूतांस्तिमितान्पाषण्डांश्चैव सर्वशः ॥
प्रगृहीतायुधैर्विप्रैर्वृतः शतसहस्रशः ॥ २४९

---

१ ग. च. संजातान्स॰ । २ ग ॰ह्यसुराः । अ॰ । ३ ग. च ॰शितात्तायु॰ । ४ ग च. ॰जौ । आवां प्रहौ भविष्यावः स॰ । ५ ङ. ॰संधानौ श॰ । ६ ग. च. काव्याच्छण्डामर्कावुदाहरन् । का॰ । ७ घ ङ. प्रवासनम् । ८ ङ. ॰तीयो नारसिंहोऽभूद्रुद्रो॰ । ९ घ. ॰ह्यर्थे रु॰ । १० ग. च ॰जाः । मनुष्याः सप्त येऽन्ये तु शा॰ । ११ ङ. वर्तित्वं जातो त्तङ्कपुरःसरः । ए॰ । १२ घ. ङ. ॰सस्वरूपेण जा॰ । १३ ग. घ. च. ॰मके ज॰ । १४ ग. च. देवतासुर॰ । घ. देवक्या वसुदेवेन द्वै॰ ।

निःशेषाञ्छूद्रराज्ञस्तु तदा स तु करिष्यति । ब्रह्मद्विषः सपत्नांस्तु संहृत्यैव च तद्वपुः[3] ॥ २५०
पञ्चविंशे स्थितः कल्किश्चरितार्थः ससैनिकः । शूद्रान्संशोधयित्वा तु समुद्रान्तं च वै स्वयम्
प्रवृत्तचक्रो बलवान्संहारं तु करिष्यति । उत्सादयित्वा[6] वृषलान्प्रायशस्तानधार्मिकान् ॥ २५२
ततस्तदा स वै कल्किश्चरितार्थः ससैनिकः । प्रजास्तं साधयित्वा तु समृद्धास्तेन वै स्वयम् ॥
अकस्मात्कोपिताऽन्योन्यं भविष्यन्तीह मोहिताः । क्षपयित्वा तु तेऽन्योन्यं भाविनाऽर्थेन चोदिताः ॥ २५४
ततः काले व्यतीते तु स देवोऽन्तरधीयत । नृपेष्वथ[7] प्रनष्टेषु प्रजानां संग्रहात्तदा ॥ २५५
रक्षणे विनिवृत्ते तु हत्वा[8] चान्योन्यमाहवे । परस्परं च हत्वा तु निराक्रन्दाः सुदुःखिताः २५६
पुराणि हित्वा ग्रामांश्च तुल्यत्वे निष्परिग्रहाः । प्रनष्टाश्रमधर्माश्च नष्टवर्णाश्रमास्तथा ॥ २५७
अट्टशूला जानपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ।[10] प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २५८
ह्रस्वदेहायुषश्चैव भविष्यन्ति वनौकसः । सरित्पर्वतवासिन्यो मूलपत्रफलाशनाः ॥ २५९
चीरचर्माजिनधराः संकरं घोरमाश्रिताः । उत्पातदुःखाः स्वल्पार्था बहुबाधाश्च ताः प्रजाः
एवं कष्टमनुप्राप्ताः काले संध्यंशके तदा । ततः क्षयं गमिष्यन्ति सार्धं कलियुगेन तु ॥ २६१
क्षीणे कलियुगे तस्मिंस्ततः कृतमवर्तत । इत्येतत्कीर्तितं सम्यग्देवासुरविचेष्टितम् ॥ २६२
यदुवंशप्रसङ्गेन समासाद्वृष्णवं यशः । तुर्वसोस्तु प्रवक्ष्यामि पूरोर्द्रुह्योस्तथा ह्यनोः ॥ २६३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽसुरशापो नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ २०७० ॥

अथाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

तुर्वसोस्तु सुतो[11] गर्भो गोभानुस्तस्य चाऽऽत्मजः । गोभानोस्तु सुतो वीरस्त्रिसारिरपराजितः ॥
करंधमस्तु त्रैसारिर्मरुतस्तस्य चाऽऽत्मजः । दुष्यन्तः पौरवस्यापि तस्य पुत्रो ह्यकल्मषः ॥
एवं ययातिशापेन जरासंक्रमणे पुरा । तुर्वसोः पौरवं वंशं प्रविवेश पुरा किल ॥ ३
दुष्यन्तस्य तु दायादो वरूथो नाम पार्थिवः । वरूथात्तु तथा[12]ऽण्डीरः संधानस्तस्य चाऽऽत्मजः
पाण्ड्यश्च केरलश्चैव चोलः कर्णस्तथैव च । तेषां जनपदाः स्फीताः पाण्ड्याश्चोलाः सकेरलाः
द्रुह्योस्तु तनयौ शूरौ[13] सेतुः केतुस्तथैव च । सेतुपुत्रः शरद्वांस्तु गन्धारस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ ६
ख्यायते यस्य नाम्नाऽसौ[14] गन्धारविषयो महान् । आरट्टदेशजास्तस्य तुरगा वाजिनां वराः ॥ ७
गन्धारपुत्रो धर्मस्तु घृतस्तस्याऽऽत्मजोऽभवत् । घृताच्च विदुषो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चाऽऽत्मजः
प्रचेतसः पुत्रशतं राजानः सर्व एव ते । म्लेच्छराष्ट्राधिपाः सर्वे उदीचीं दिशमाश्रिताः[15] ॥ ९

---

१ ङ. °षान्क्षुद्र° । २ घ °राजांस्तु । च. राजस्तु । ३ क. ख. च. °पुः । अष्टाविं° । ४ ग. ङ. च. °द्रान्ते च । ५ ग. °वृद्धच° । ६ ङ. °त्वा निखिला° । ७ क. ख. ग. °रं निह । ८ घ. ङ. च. हत्वा । ९ ग. घ. ङ. °लाजन° । १० ङ. °रित्पुलिनवा° । ११ ग. च. °तो वह्निर्गोभा° । ङ. तो भागो भोगानु° । १२ क. ख. °था डीरः । १३ ग. रौ बभ्रुः सेतुस्त° । च. °रौ बभ्रुः सेतुस्त° । १४ ग. च. °सौ गान्धार° । १५ ग. घ. ङ. °मास्थिताः ।

अनोश्चैव सुता वीरास्त्रयः परमधार्मिकाः[1]। सभानरश्चाक्षुषश्च परमेषुस्तथैव च ॥ १०
सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्कोलाहलो नृपः। कोलाहलस्य[2] धर्मात्मा संजयो नाम विश्रुतः[3]॥ ११
संजयस्याभवत्पुत्रो वीरो नाम पुरंजयः। जनमेजयो महाराज[4] पुरंजयसुतोऽभवत् ॥ १२
जनमेजयस्य राजर्षेर्महाशालोऽभवत्सुतः। आसीदिन्द्रसमो राजा प्रतिष्ठित[5]यशा[6]भवत् * ॥
महामनाः सुतस्तस्य महाशालस्य धार्मिकः। सप्तद्वीपेश्वरो जज्ञे चक्रवर्ती महामनाः ॥ १४
महामनास्तु द्वौ पुत्रौ जनयामास विश्रुतौ। उशीनरं च धर्मज्ञं तितिक्षुं चैव तावुभौ ॥ १५
उशीनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिसंभवाः[7]। भृशा कृशा नवा दर्शा या च देवी दृषद्वती ॥ १६
उशीनरस्य पुत्रास्तु तासु जाताः कुलोद्वहाः। तपसा[8] ते तु महता जाता वृद्धस्य धार्मिकाः[9] ॥
भृशायास्तु नृगः पुत्रो नवाया नव एव च। कृशायास्तु कृशो जज्ञे दर्शायाः सुव्रतोऽभवत् ॥
दृषद्वत्याः सुतश्चापि शिबिरौशीनरो नृपः ॥ १८
शिबेस्तु शिबयः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः। पृथुदर्भः सुवीरश्च[10] केकयो भद्रकस्तथा ॥ १९
तेषां जनपदाः स्फीताः केकया भद्रकास्तथा। सौवीराश्चैव पौराश्च नृगस्य[11] केकयास्तथा ॥
सुव्रतस्य तथाऽम्बष्ठा कृशस्य[12] वृषला पुरी। नवस्य नवराष्ट्रं तु तितिक्षोस्तु प्रजां शृणु ॥ २१
तितिक्षुरभवद्राजा पूर्वस्यां दिशि विश्रुतः[13]। बृहद्रथः सुतस्तस्य तस्य सेनोऽभवत्सुतः ॥ २२
सेनस्य सुतपा जज्ञे सुतपस्तनयो बलिः। जातो मानुषयोन्यां तु क्षीणे वंशे प्रजेच्छया ॥ २३
महायोगी तु स बलिर्बद्धो बन्धैर्महात्मना। पुत्रानुत्पादयामास क्षेत्रजान्पञ्च पार्थिवान् २४
अङ्गं स जनयामास वङ्गं सुह्मं तथैव च। पुण्ड्रं कलिङ्गं च तथा बालेयं क्षेत्रमुच्यते ॥
बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकराः प्रभोः ॥ २५
बलेश्च ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन धीमतः[14]। महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणकम्॥ २६
सङ्ग्रामे चाप्यजेयत्वं धर्मे चैवोत्तमा मतिः। त्रैकाल्यदर्शनं चैव प्राधान्यं प्रसवे तथा॥ २७
जयं चाप्रतिमं युद्धे धर्मे तत्त्वार्थदर्शनम्। चतुरो नियतान्वर्णान्स वै स्थापयिता प्रभुः॥ २८
तेषां च पञ्च दायादा वङ्गाङ्गाः सुह्मकास्तथा। पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च तथा अङ्गस्य तु निबोधत

मुनय ऊचुः—

कथं बलेः सुता जाताः पञ्च तस्य महात्मनः। किंनाम्नी महिषी तस्य जनिता कतम ऋषिः ॥
कथं चोत्पादितास्तेन तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम्। माहात्म्यं च प्रभावं च निखिलेन वदस्व तत्॥

सूत उवाच[15]—

अथोशिज इति ख्यात [16]आसीद्विद्वानृषिः पुरा। पत्नी वै ममता नाम बभूवास्य महात्मनः॥ ३२
[17]उशिजस्य यवीयान्वै भ्रातृपत्नीमकामयत्+। बृहस्पति[18]र्महातेजा ममतामेत्य कामतः ॥ ३३

---

* अत्राडभाव आर्षः। + अत्र परस्मैपदमार्षम्।

---

१ ग. च. °मकीर्तयः। स°। २ ग. च. °हालात्तुत्र°। ३ ग. च. पार्थिवः। ४ ग. च. °राजः पु°। ५ ङ. °तसभाभ°। ६ ग. च. °यशोऽभ°। ७ ग. °र्षिवंशजाः। नृगा कृ°। ८ ग. घ. च. °पसोऽन्ते सुमहतो जा°। ९ ग. च. °काः। नृगाया°। १० ग. घ. ङ. च. °श्च कैकेयो। ११ ग. नृगयाः। घ. ङ. भृगवः। १२ ग. कृमेस्तु कृमिला। घ. वृषस्य। १३ क. ख. °तः। वृषद्र°। १४ ग. च. धीमता। १५ ङ. °च। उतथ्य इति विख्या°। १६ ग. च. °सीद्धीमानृ°। १७ ङ. उतथ्यस्य। १८ घ. ङ. °तिर्बृहत्तेजा।

उवाच ममता तं तु देवरं वरवर्णिनी । अन्तर्वत्न्यस्मि ते भ्रातुर्ज्येष्ठस्य तु विरम्यताम् ॥ ३४
अयं तु मे महाभाग गर्भः कुप्येद्बृहस्पते । औशिजो भ्रातृजन्यस्ते सोपाङ्गं वेदमुद्गिरन् ॥ ३५
अमोघरेतास्त्वं चापि न मां भजितुमर्हसि । अस्मिन्नेवं गते काले यथा वा मन्यसे प्रभो ॥ ३६
एवमुक्तस्तथा सम्यग्बृहत्तेजा बृहस्पतिः । कामात्मा स महात्माऽपि न मनः सोऽभ्यवारयत् ॥
संबभूवैव धर्मात्मा तया सार्धमकामया । उत्सृजन्तं तु तद्रेतो वाचं गर्भोऽभ्यभाषत ॥ ३८
भो तात वाचामधिप द्वयोर्नास्तीह संस्थितिः । अमोघरेतास्त्वं चापि पूर्वं चाहमिहाऽऽगतः ॥
सोऽशपत्तं ततः क्रुद्ध एवमुक्तो बृहस्पतिः । पुत्रं ज्येष्ठस्य वै भ्रातुर्गर्भस्थं भगवानृषिः ॥ ४०
यस्मात्त्वमीदृशे काले गर्भस्थोऽपि निषेधसि । मामेवमुक्तवांस्तस्मात्तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥
ततो दीर्घतमा नाम शापादृषिरजायत । अौतोऽशजो बृहत्कीर्तिर्बृहस्पतिरिवौजसा ॥ ४२
ऊर्ध्वरेतास्ततोऽसौ वै वसते भ्रातुराश्रमे । स धर्मान्सौरभेयांस्तु वृषभाच्छ्रुतवांस्ततः ॥ ४३
तस्य भ्राता पितृव्यो यश्चकार भरणं तदा । तस्मिन्निवसतस्तस्य यदृच्छातस्तु वै वृषः ॥ ४४
यज्ञार्थमाहृतान्दर्भांश्चचार सुरभीसुतः । जग्राह तं दीर्घतमाः शृङ्गयोस्तु चतुष्पदम् ॥ ४५
तेनासौ निगृहीतश्च न चचाल पदात्पदम् । ततोऽब्रवीद्वृषस्तं वै मुञ्च मां बलिनां वर ॥ ४६
न मयाऽऽसादितस्तात बलवांस्त्वत्समः क्वचित् । मम चान्यः समो वापि न हि मे बलसंख्यया
मुञ्च तातेति च पुनः प्रीतस्तेऽहं वरं वृणु ॥ ४७
एवमुक्तोऽब्रवीदेनं जीवन्मे त्वं क्व यास्यसि । एष त्वां न विमोक्ष्यामि परस्वादं चतुष्पदम् ॥

वृषभ उवाच—

नास्माकं विद्यते तात पातकं स्तेयमेव च । भक्ष्याभक्ष्यं तथा चैव पेयापेयं तथैव च ॥ ४९
द्विपदां बहवो ह्येते धर्म एष गवां स्मृतः । कार्याकार्ये न वागम्यागमनं च तथैव च ॥ ५०

सूत उवाच—

गवां धर्मं तु वै श्रुत्वा संभ्रान्तस्तु विसृज्य तम् । शक्त्याऽन्नपानदानाच्च गोपतिं संप्रसादयत् ॥
प्रसादिते गते तस्मिन्गोधर्मं भक्तितस्तु सः । मनसैव समादध्यौ तन्निष्ठस्तत्परो हि सः ॥ ५२
ततो यवीयसः पत्नीं गौतमस्याभ्यपद्यत । कृतावलेपां तां मत्वा सोऽनड्वानिव न क्षमः ॥ ५३
गोधर्मं तु परं मत्वा स्नुषां तामभ्यपद्यत । निर्भर्त्स्य चैनं रुद्ध्वा च बाहुभ्यां संप्रगृह्य च ॥ ५४
भाव्यमर्थं तु तं ज्ञात्वा माहात्म्यात्तमुवाच सा । विपर्ययं तु त्वं लब्ध्वा अनड्वानिव वर्तसे ॥
गम्यागम्यं न जानीषे गोधर्मात्प्रार्थयन्सुताम् । दुर्वृत्तं त्वां त्यजाम्यद्य गच्छ त्वं स्वेन कर्मणा ॥
काष्ठे समुद्गे प्रक्षिप्य गङ्गाम्भसि समुत्सृजत् । यस्मात्त्वमन्धो वृद्धश्च भर्तव्यो दुरधिष्ठितः ॥

---

१ ग. मे ऋषेर्गर्भः कुप्येत्तव बृह° । २ ङ कुक्षौ बृह° । ३ ग च. कार्ये । ४ ग. ङ. च. °स्तयास° । ५ ग. च. °त्मा सुमहा° । ६ ग. च. °पिनाऽऽस्मानं संन्यत्रा° । ७ ङ. °त् । स ब° । ८ ङ. °मयत् । उ° । ९ ग. च. ततः शशाप तं त° । १० ग घ. ङ. च. ज्यष्ठं तु वै । ११ ङ. °त । उतथ्य जो । १२ ग. च. अथौसिजो । १३ ग. च. °मे । गोधर्मा° । १४ ग. च. वांस्तु सः । त° । १५ ग. घ. ङ. संक्षयः । मु° । १६ ग. च. न पतामो वयं ह्येतैर्धर्मो ह्येष° । १७ ग. °कार्य न वै विप्र गम्यं त° । ङ. कार्यं तथाऽगम्या° । १८ ग ङ. च. °म् । भक्त्या । १९ घ. ङ. °यन् । प्र° । २० ङ. °धर्मो भक्तितः श्रुतः । म° । २१ ग. च. °स्तत्परायणः । त° । २२ ग. ङ. च. चैनां रु° । २३ ग. च. °यन्स्नुषाम् । दु° । २४ ङ. सुखम् । दु° । २५ क. ग. समुद्रे ।

तमुह्यमानं वेगेन स्रोतसोऽभ्याशमागतः। जग्राह तं स धर्मात्मा बलिर्वैरोचनिस्तदा ॥ ५८
अन्तःपुरे जुगोपैनं भक्ष्यभोज्यैश्च तर्पयन्। प्रीतश्चैवं वरेणैव च्छन्दयामास वै बलिम् ॥ ५९
तस्माच्च स वरं वव्रे पुत्रार्थे दानवर्षभः। संतानार्थं महाभाग भार्यायां मम मानद ॥
पुत्रान्धर्मार्थतत्त्वज्ञानुत्पादयितुमर्हसि ॥ ६०
एवमुक्तोऽथ देवर्षिस्तथाऽस्त्वित्युक्तवान्प्रभुः। स तस्य राजा स्वां भार्यां सुदेष्णां नाम प्राहि-
णोत्। अन्धं वृद्धं च तं ज्ञात्वा न सा देवी जगाम ह ॥ ६१
शूद्रां धात्रेयिकां तस्मावन्धाय प्राहिणोत्तदा। तस्यां काक्षीवदादींश्च शूद्रयोनावृषिर्वशी ॥
जनयामास धर्मात्मा शूद्रानित्येवमादिकम्। उवाच तं बली राजा दृष्ट्वा काक्षीवदादिकान्

राजोवाच—

प्रवीणानृषिधर्मस्य चेश्वरान्ब्रह्मवादिनः। विद्वान्प्रत्यक्षधर्माणां बुद्धिमान्वृत्तिमाञ्छुचीन् ॥
ममैव चेति होवाच तं दीर्घतमसं बलिः। नेत्युवाच मुनिस्तं वै ममैवमिति चाब्रवीत् ॥ ६५
उत्पन्नाः शूद्रयोनौ तु भवच्छन्दे सुरोत्तम। अन्धं वृद्धं च मां ज्ञात्वा सुदेष्णा महिषी तव ॥
प्राहिणोदवमानान्मे शूद्रां धात्रेयिकां नृप ॥ ६६
ततः प्रसादयामास बलिस्तमृषिसत्तमम्। बलिः सुदेष्णां तां भार्यां भर्त्सयामास दानवः ॥
पुनश्चैनामलंकृत्य ऋषये प्रत्यपादयत्। तां स दीर्घतमा देवीं तथा कृतवतीं तदा ॥ ६८
दध्ना लवणमिश्रेण त्वभ्यक्तं मधुकेन तु। * लिहं मामजुगुप्सन्ती आपादतलमस्तकम् ॥
ततस्त्वं प्राप्स्यसे देवि पुत्रान्वै मनसेप्सितान् ॥ ६९
तस्य सा तद्वचो देवी सर्वं कृतवती तदा। तस्य साऽपानमासाद्य देवी परिहरत्तदा ॥ ७०
तामुवाच ततः सोऽथ यत्ते परिहृतं शुभे। विनाऽपानं कुमारं तु जनयिष्यसि पूर्वजम् ॥ ७१

सुदेष्णोवाच—

नार्हसि त्वं महाभाग पुत्रं मे दातुमीदृशम्। तोषितश्च यथाशक्ति प्रसादं कुरु मे प्रभो ॥ २

दीर्घतमा उवाच—

तवापचाराद्देव्येष नान्यथा भविता शुभे। नैव दास्यति पुत्रस्ते पौत्रो वै दास्यते फलम् ॥
तस्यापानं विना चैव योग्यभावो भविष्यति। तस्माद्दीर्घतमाङ्गेषु+ कुक्षौ स्पृष्ट्वेदमब्रवीत् ॥
प्राशितं यद्यदङ्गेषु न सोपस्थं शुचिस्मिते। तेन तिष्ठन्ति ते गर्भे पौर्णमास्यामिवोडुराट् ॥ ७५
भविष्यन्ति कुमारास्तु पञ्च देवसुतोपमाः। तेजस्विनः सुवृत्ताश्च यज्वानो धार्मिकाश्च ते ॥

सूत उवाच—

तदंशस्तु सुदेष्णाया ज्येष्ठः पुत्रो व्यजायत। अङ्गस्तथा कलिङ्गश्च पुण्ड्रः सुह्मस्तथैव च ॥

* अत्र लेढि लिक्ष्वेत्यन्यतरपाठो योजनीयः। + अत्र संधिरार्षः।

१ ङ. शमभ्यगात्। ज°। २ ङ. °ज्ञान्दातुमर्हसि सुव्रत। ए°। ३ ग. च. ह। स्वां तु धा°। ४ ग. °वृषीश्वरः। ज°। ५ ग. च. °त्मा पुत्रानि°। ६ ग. च. °दिकान्। उ°। ७ ङ. °रानृतवा°। ८ ग. च. °नः। सिद्धान्प्र°। ९ ङ. विदुषः सर्वध°। १० ग. च. °माञ्शुचिमान्सुधीः। म°। ११ ग. °नौ न तत्र क्षेत्रे नरो°। १२ ग. च. देवीं। १३ ग. च. देवीमलंकृ°। १४ घ. ङ. सर्वं। १५ ग. च. °हरत मा°।

वङ्गराजस्तु पञ्चैते बलेः पुत्राश्च क्षेत्रजाः । इत्येते दीर्घतमसा बलेर्दत्ताः सुतास्तथा ॥ ७८
प्रतिष्ठामागतानां[1] हि ब्राह्मण्यं कारयंस्ततः । ततो मानुषयोन्यां स जनयामास वै प्रजाः ॥७९
ततस्तं दीर्घतमसं सुरभिर्वाक्यमब्रवीत्[2] । विचार्य यस्माद्गोधर्मं प्रमाणं ते कृतं विभो ॥[3] ८०
शक्त्या चानन्ययाऽस्मासु तेन प्रीताऽस्मि तेऽनघ । तस्मात्तुभ्यं तमो दीर्घमाघ्रायापनुदामि वै
बार्हस्पत्यस्तथैवैष पाप्मा वै तिष्ठति त्वयि । जरां मृत्युं तमश्चैव आघ्रायापनुदामि ते ॥ ८२
सद्यः स घ्रातमात्रस्तु[4] असितो[5] मुनिसत्तमः । आयुष्मांश्च वपुष्मांश्च चक्षुष्मांश्च ततोऽभवत्॥
गोभ्याहते तमसि वै गौतमस्तु ततोऽभवत्[6] । काक्षीवांस्तु ततो गत्वा सह पित्रा गिरिव्रजम् ॥
दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा पितुर्वै स ह्युपविष्टश्चिरं तपः । ततः कालेन महता तपसा भावितस्तु सः ॥ ८५
विधूय मातृजं कायं ब्राह्मण्यं प्राप्तवान्विभुः । ततोऽब्रवीत्पिता तं वै पुत्रवानस्म्यहं त्वया॥८६
सत्पुत्रेण तु धर्मज्ञ कृतार्थोऽहं यशस्विना[7] । मुक्त्वाऽऽत्मानं ततोऽसौ वै प्राप्तवान्ब्रह्मणः क्षयम्
ब्राह्मण्यं प्राप्य काक्षीवान्सहस्रमसृजत्सुतान् । कौष्माण्डा गौतमाश्चैव स्मृताः काक्षीवतः सुताः ॥ ८८
इत्येष दीर्घतमसो बलेर्वैरोचनस्य च । समागमो वः कथितः संततिश्चोभयोस्तथा ॥ ८९
बलिस्तानभिनन्द्याऽऽह[8] पञ्च पुत्रानकल्मषान् । कृतार्थः सोऽपि धर्मात्मा योगमायावृतः स्वयम् ॥ ९०
अदृश्यः सर्वभूतानां कालापेक्षः स वै प्रभुः । तत्राङ्गस्य तु दायादो राजाऽऽसीद्दधिवाहनः ॥
दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरथः स्मृतः । आसीद्दिविरथापत्यं विद्वान्धर्मरथो नृपः ॥ ९२
स हि धर्मरथः श्रीमांस्तेन विष्णुपदे गिरौ । सोमः शुक्रेण[9] वै राज्ञा सह पीतो महात्मना ॥ ९३
अथ धर्मरथस्याभूत्पुत्रश्चित्ररथः किल । तस्य सत्यरथः पुत्रस्तस्माद्दशरथः किल ॥ ९४
लोमपाद इति ख्यातस्तस्य शान्ता सुताऽभवत् । अथ दाशरथिर्वीरश्चतुरङ्गो महायशाः॥ ९५
ऋष्यशृङ्गप्रसादेन जज्ञे स्वकुलवर्धनः । चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष इति स्मृतः ॥ ९६
पृथुलाक्षसुतश्चापि चम्पनामा बभूव ह । चम्पस्य तु पुरी चम्पा पूर्वं या मालिनी *भवत् ९७
पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत् । यज्ञे विभाण्डकाच्चास्य वारणः शत्रुवारणः॥ ९८
अवतारयामास महीं मन्त्रैर्वाहनमुत्तमम् । हर्यङ्गस्य[10] तु दायादो जातो भद्ररथः किल ॥ ९९
अथ भद्ररथस्याऽऽसीद्बृहत्कर्मा जनेश्वरः[11] । बृहद्भानुः सुतस्तस्य तस्माज्जज्ञे महात्मवान् ॥
बृहद्भानुस्तु राजेन्द्रो जनयामास वै सुतम् । नाम्ना[12] जयद्रथं नाम तस्माद्बृहद्रथो नृपः १०१
आसीद्बृहद्रथाच्चैव[13] विश्वजिज्जनमेजयः । दायादस्तस्य चाङ्गो वै तस्मात्कर्णोऽभवन्नृपः ॥
कर्णस्य वृषसेनस्तु पृथुसेनस्तथाऽऽत्मजः । एतेऽङ्गस्या[14]ऽऽत्मजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया
विस्तरेणाऽऽनुपूर्व्याच्च[15] पूरोस्तु शृणुत द्विजाः ॥ १०३

---

* अत्राऽभाव आर्षः ।

---

१ ग. च. °गतस्तस्य ब्राह्मण्यं कारणं ततः । २ ग. घ. ङ. च. °रभी वाक्य° । ३ ङ. °णं कृतवान्प्रभो । ४ ग. च. °स्तु हते तमसि वै मुनिः । आ° । ५ ङ. अभितो । ६ ग. ङ. च. °त् । कक्षी° । ७ ग. तपस्विना । युक्त्वा । ८ ग. घ. ङ. च °भिवाद्या । ९ ग शक्रवा° । १० घ. ङ. हर्यक्षस्य । ११ ग. नरेश्वरः । १२ ग. °म्नां बृहन्मना नाम तस्माज्जातो बृहद्रथः । आ° । १३ ङ. °व तस्माच्च जन° । १४ ङ. °ङ्ग देशाजाः । १५ ग. ङ. °व्यां च पू° ।

ऋषय ऊचुः—

कथं सूतात्मजः कर्णः कथमङ्गस्य चाऽऽत्मजः । एतदिच्छामहे श्रोतुमत्यन्तकुशलो ह्यसि ॥

सूत उवाच—

बृहद्भानुसुतो जज्ञे राजा नाम्ना बृहन्मनाः । तस्य पत्नीद्वयं ह्यासीच्छैब्यस्य तनये ह्युभे ॥
यशोदेवी च सत्या च तयोर्वंशं च मे शृणु ॥ १०५
जयद्रथं तु राजानं यशोदेवी ह्यजीजनत्[1] । सा बृहन्मनसः सत्या विजयं नाम विश्रुतम् ॥ १०६
विजयस्य बृहत्पुत्रस्तस्य पुत्रो बृहद्रथः । बृहद्रथस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महामनाः ॥ १०७
सत्यकर्मणो[2]ऽधिरथः सूतश्चाधिरथः स्मृतः । यः कर्णं प्रतिजग्राह तेन कर्णस्तु सूतजः[3] ॥
तच्चेदं सर्वमाख्यातं कर्णं प्रति यथोदितम् ॥ १०८

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः ॥ २०७८ ॥

अथैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

पूरोः पुत्रो महातेजा राजा स जनमेजयः । प्राचीत्वतः सुतस्तस्य यः प्राचीमकरोद्दिशम् ॥ १
प्राचीत्वतस्य तनयो मनस्युश्च तथाऽभवत् । राजा पीतायुधो[4] नाम मनस्योरभवत्सुतः ॥ २
दायादस्तस्य चाप्यासीद्धुन्धुर्नाम महीपतिः । धुन्धोर्बहुविधः पुत्रः संपातिस्[5]तस्य चाऽऽत्मजः ॥
संपातेस्[6]तु रहंवर्चा[7] भद्राश्वस्तस्य चाऽऽत्मजः । भद्राश्वस्य धृतायां[8] तु *दशाप्सरसि सूनवः[9] ४
औचेयुश्च हृषेयुश्च कक्षेयुश्च सनेयुकः । धृतेयुश्च विनेयुश्च स्थलेयुश्चैव सत्तमः ॥ ५
धर्मेयुः संनतेयुश्च पुण्येयुश्चेति ते दश । औचेयोर्ज्वलना[10] नाम भार्या वै तक्षकात्मजा ॥ ६
तस्यां स जनयामास अन्तिनारं महीपतिम्[11] । अन्तिनारो मनस्विन्यां पुत्राञ्जज्ञे पराञ्छुभान् ॥
अमूर्तरयसं वीरं त्रिवनं[12] चैव धार्मिकम्[13] । गौरी कन्या तृतीया च मान्धातुर्जननी शुभा[14] ॥ ८
इलिना तु यमस्याऽऽसीत्कन्या याऽजनयत्सुतान् । ब्रह्मवादपराक्रान्तांञ्छुभदा[15] त्विलिना ह्यभूत् ॥ ९
उपदानवी सुताँल्लेभे चतुरस्त्विलिनात्मजात्[16] । ऋष्यन्तमथ दुष्यन्तं प्रवीरमनघं तथा ॥ १०
चक्रवर्ती ततो यज्ञे दुष्यन्तात्समितिंजयः । शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना च भारताः ॥ ११
दौष्यन्तिं प्रति राजानं वागूचे[17] चाशरीरिणी । माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः १२

---

* अत्रैकवचनमार्षम् ।

---

१ ग. च. °त् । ब्रह्मक्षत्रान्तरे स° । २ ग. °कर्मसुतश्चापि सू° । ३ ङ °जः । एतद्वः स° । ४ ग. च. वातायुधो । ५ ग. ङ. च. संयाति । ६ ग. ङ. च. संयाते° । ७ ग. च. °हं वादी भ° । ८ ग. ङ. च. घृताच्यां । ९ ङ. °वः । रे । वेयु° । १० क. °स रन्ति° । ११ क. °म् । रन्तिना° । १२ ग. च्यवनं । १३ ग.च. गौरीं कन्यां तृतीयां च । १४ ग च. नर्नी शुभाम् । घृतेयुश्च य° । १५ ङ. न्तान्मुन्दा नीलि° । १६ ग ङ. च. जान् । क° । १७ ग. घ. ङ. वागुवाचा° ।